

02
2018

година XIV vol. 32

NATIONAL INTEREST

JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

ISSN 1820-4996 UDK 323.1(=163.41) година XIV vol. 32. № 2/2018.

02
2018

Национални ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST
JOURNAL FOR NATIONAL AND STATE ISSUES

Национални интерес

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА ПИТАЊА

Национални ИНТЕРЕС

ISSN 1820-4996 UDK 323.1(=163.41)

Дејан Мировић
Ема Крактус
Слађана Николић
Ненад Перић
Немања Јанковић
Дејан Дашић
Мирослав Ивановић

Соња Еремић
Николај Вадимович Бабилунга
Стефан Јојић
Денис Тимирјев
Кирилл Шевченко
Урош Шуваковић
Дубравка Стајић

ISSN 1820-4996 UDK 323.1(=163.41) година XIV vol. 32. № 2/2018.

Часопис за национална и државна питања

УДК 323.1(=163.41)

ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XIV

vol. 32

Број 2/2018.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

**ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА
ПИТАЊА**

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)

Број 2/2018. год. XIV vol. 32 стр. 1-212

Часопис покренут поводом 200 годишњице савремене српске
државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3039-380, 3349-205

Email: ipsbgd@eunet.rs

Оснивачи часописа:

Милан Матић, Живојин Ђурић

Главни уредник:

Милош Кнежевић

Одговорни уредник:

Живојин Ђурић

Редакција:

Милош Кнежевић

Миломир Степић

Зоран Петровић-Пироћанац

Живојин Ђурић

Љубомир Кљакић

Секретари:

Вишња Станчић

Савет часописа:

Зоран Милошевић, Радослав Гађиновић, Ђуро Бодрожић, Живојин
Ђурић, Момчило Суботић, Славенко Терзић, Борис Милосављевић.

Милош Ковић, Миша Ђурковић, М. М. Лобанов

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Прелом и штампа:

Бирограф комп, Земун

Тираж: 50 примерака

САДРЖАЈ

СРБИЈА И ЈУГОСЛАВИЈА У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

- Дејан Мировић*
РУСКО-СРПСКИ ОДНОСИ 1903-1917 У КОНТЕКСТУ
ДИПЛОМАТСКОГ ПРАВА И ФОРМИРАЊА
КРАЉЕВИНЕ СХС 9-20
- Ема Крактус, Слађана Николић*
ФИНАНСИЈСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ СРБИЈЕ ОД
КРАЈА 19. ВЕКА ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА 21-40
- Ненад Перић, Немања Јанковић*
ПРУГЕ И ОРЛОВИ – ДЕЛОВАЊЕ ЦЕНТРАЛНОГ
ПРЕС-БИРОА И САРАДЊА СА АМЕРИЧКИМ
НОВИНАРИМА У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ 41-59
- Дејан Дашић*
ГЛАСИНЕ КАО ВИД СИМБОЛИЧКЕ МОЋИ -
МЕДИЈИ ИЗМЕЂУ ИСТИНЕ И МАНИПУЛАЦИЈЕ ... 61-80

ЕВРОПА И ЕВРОАЗИЈА

- Мирослав Ивановић*
ГЛАВНИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ВЕКТОР У
ПОСТСОВЈЕТСКОМ ВРЕМЕНУ И КАКО
ОДГОВОРТИ НА ЊЕГА 83-101
- Соња Еремић*
КОНЦЕПТ БИМУЛТИЛАТЕРАЛИЗМА
ЗАСНОВАН НА ПРАКСИ ШАНГАЈСКЕ
ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЗА САРАДЊУ 103-122
- Николај Вадимович Бабилунга*
МОЛДАВИЈА И ПРИДЊЕСТРОВЉЕ У КЛАСИЧНОЈ
ГЕОПОЛИТИЦИ КАРЛА ХАУСХОФЕРА..... 123-134
- Стефан Јојић*
ТУРСКА ИНТЕРВЕНЦИЈА У СИРИЈИ
У КОНТЕКСТУ АКТУЕЛНИХ РЕГИОНАЛНИХ
И МЕЂУНАРОДНИХ ОКОЛНОСТИ..... 135-157

ИЗ ИСТОЧНОЕВРОПСКЕ ПРОШЛОСТИ

Денис Тимиряев

«ПОЛЬСКАЯ ИНТРИГА НЕ ПРЕКРАТИЛАСЬ
ТАМ И ДОНЬНЕ...»: ПОЛЬСКИЙ ВОПРОС В
СЕВЕРО-ЗАПАДНОМ КРАЕ И БЕЛОРУССКИХ
ГУБЕРНИЯХ ВО ВРЕМЯ РЕВОЛЮЦИИ
1905-1907 ГГ. В ПУБЛИЦИСТИКЕ

А.С. БУДИЛОВИЧА..... 161-171

Кирилл Шевченко

МЮНХЕНСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ В 1938 ГОДУ КАК
ОРУДИЕ НАСИЛЬСТВЕННОЙ УКРАИНИЗАЦИИ
РУСИНОВ ЧЕХОСЛОВАКИИ.....

173-189

ПРИКАЗИ

Урош Шуваковић

КОМИНТЕРНА: БУРНИ ДОГАЂАЈИ

ПО СФРЈ И СРБИЈУ 193-198

Дубравка Стајић

РАДНИЧКИ ШТРАЈКОВИ И ТРАНЗИЦИЈА У СРБИЈИ ОД
1990. ДО 2015.....

199-205

CONTENTS

SERBIA AND YUGOSLAVIA IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Dejan Mirovic

RUSSIAN-SERBIAN RELATIONS 1903–1917 IN THE
CONTEXT OF DIPLOMATIC RIGHTS AND THE
ESTABLISHMENT OF THE KINGDOM OF SHS 9-20

Emma Kraktus, Sladjana Nikolic

FINANCIAL INSTITUTIONS OF SERBIA FROM
THE END OF NINETEENTH CENTURY UP TO
THE SECOND WORLD WAR 21-40

Nenad Peric, Nemanja Jankovic

THE STRIPES AND EAGLES – FUNCTIONING OF
THE CENTRAL PRESS BUREAU AND COOPERATION
WITH AMERICAN JOURNALISTS IN THE
KINGDOM OF YUGOSLAVIA 41-59

Dejan Dasic

RUMORS AS A FORM OF SYMBOLIC POWER -
THE MEDIA BETWEEN THE TRUTH AND
MANIPULATION 61-80

EUROPE AND EUROASIA

Miroslav Ivanovic

THE MAIN GEOPOLITICAL VECTOR IN POST-SOVIET
TIMES AND HOW TO RESPOND TO IT 83-101

Sonja Eremic

THE CONCEPT OF BIMULTILATERALISM
BASED ON THE PRACTICE OF SHANGHAI
COOPERATION ORGANIZATION 103-122

Nikolaj Vadimovic Babilunga

MOLDOVA AND TRANSNISTRIAN CLASSICAL
GEOPOLITICS OF KARL HAUSHOFER 123-134

Stefan Jojic

TURKISH INTERVENTION IN SYRIA WITHIN THE
CONTEXT OF CONTEMPORARY REGIONAL AND
INTERNATIONAL CIRCUMSTANCES 135-157

FROM THE EASTERN EUROPEAN PAST

Denis Timiryayev

«THE POLISH INTRIGUE HASN'T STOPPED THERE
UNTIL NOW...»: THE POLISH QUESTION IN THE
NORTHWEST TERRITORY AND IN THE
BELORUSSIAN GOVERNORATES DURING THE
REVOLUTION OF 1905-1907 IN THE PUBLICISM
OF A. S BUDILOVICH 161-171

Kirill Shevchenko

MUNICH CONFERENCE IN 1938 AS THE MEANS
OF AGGRESSIVE UKRAINISATION OF RUSNAKS
IN CZECKOSLOVAKIA 173-189

REVIEWS

Uros Suvakovic

COMINTERN: TURBULENT EVENTS
FOR SFRY AND SERBIA 193-198

Dubravka Stajic

LABOR STRIKES AND TRANSITION
IN SERBIA FROM 1990 TO 2015 199-205

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

**СРБИЈА И ЈУГОСЛАВИЈА У ПРВОЈ
ПОЛОВИНИ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА**

Дејан Мировић

РУСКО-СРПСКИ ОДНОСИ 1903-1917 У КОНТЕКСТУ
ДИПЛОМАТСКОГ ПРАВА И ФОРМИРАЊА
КРАЉЕВИНЕ СХС 9-20

Ема Крактус, Слађана Николић

ФИНАНСИЈСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ СРБИЈЕ ОД
КРАЈА 19 ВЕКА ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА 21-40

Ненад Перић, Немања Јанковић

ПРУГЕ И ОРЛОВИ – ДЕЛОВАЊЕ ЦЕНТРАЛНОГ
ПРЕС-БИРОА И САРАДЊА СА АМЕРИЧКИМ
НОВИНАРИМА У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ 41-59

Дејан Дашић

ГЛАСИНЕ КАО ВИД СИМБОЛИЧКЕ МОЋИ -
МЕДИЈИ ИЗМЕЂУ ИСТИНЕ И МАНИПУЛАЦИЈЕ ... 61-80

Дејан Мировић

РУСКО-СРПСКИ ОДНОСИ 1903-1917 У КОНТЕКСТУ ДИПЛОМАТСКОГ ПРАВА И ФОРМИРАЊА КРАЉЕВИНЕ СХС

Сажетак

Руско–српске дипломатске односе је почетком XX века, поред анексионе кризе 1908-1909, обележило неколико догађаја. Први је данас скоро заборављено убиство руског конзула Шчербина у Косовској Митровици 1903 године, други је почетак Првог светског рата 1914, трећи је процес формирање Краљевине СХС од 1915 до 1917. Почетком XX века царска руска дипломатија је, према руским дипломатским изворима, имала активну улогу у заштити Срба на северу Косова и Метохије у време када је јужна српска покрајина била под окупацијом Османске империје. Сличну улогу царска Русија има десетак година касније, након Сарајевског атентата 1914. године. Она активно штити Србе у Аустроугарској што показују документа руског Министарства иностраних послова. Коначно, у периоду до 1917. године Русија није више само сила заштитница Срба у Турској и Аустроугарској, већ Петербург активно учествује у преговорима у вези са формирањем јужнословенске државе, посебно министар Сергеј Сазонов који је био против формирања нове државе са католичким Хрватима и Словенцима. У истраживању овог проблема користимо нормативни, компаративни и историјски метод, као и истаживање у архивима.

Кључне речи: Русија, Србија, дипломатско право, Шчербина, Сазонов.

1. РУСИЈА КАО СИЛА ЗАШТИТНИЦА СРБА НА КИМ, ОТВАРАЊЕ КОНЗУЛАТА У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ И УБИСТВО РУСКОГ КОНЗУЛА 1903. ГОДИНЕ

У теорији међународног права представљања, односно дипломатског и конзуларног права, вековима постоји правни институт силе заштитнице.¹ Он се у међународном праву дефинише као облик ирегуларног облика дипломатског представљања. Настао је када је Француска у XVI веку прокламовала своје право да заштити хришћанске вернике у Отоманској царевини.² На основу овог прецедента, институт силе заштитнице примењује царска Русија у Отоманској царевини у XVIII веку, овај пут према православним мањинама. Основни Међународни уговор који регулише ово право царске Русије је Кучук–Кајндарски мир (некада село у Отоманској империји, данас место Кајндара у данашњој Бугарској) из 1774. године³ (Међународни уговор који је окончао руско-турски рат). Прецизније, у члану 7 Кучук–Кајндарског мира Порта гарантује православним хришћанским народима ‘тврду заштиту’ уз непрестани ‘надзор’ руског посланика у Цариграду. Оригиналан текст члана 7 на руском гласи: ‘*Блистательная Порта обещает твердую защиту христианскому закону и церквам оного, равным образом дозволяет министрам российскогo императорскогo двора делать по всем обстоятельствам в пользу как воздвигнутой в Константинополе упомянутой в 14-м артикуле церкви, так и служащим оной разные представления и обещает принимать оные в уважение, яко чинимые доверенной особой соседственной и искренно дружественной державы.*’

На основу претходно цитираних одредби Русија је све до пропасти Отоманске империје у XX веку била сила

- 1) Крећа М., *Међународно право представљања: дипломатско и конзуларно право*, Правни факултет, Београд, 2012, стр.139.
- 2) Овај начин ирегуларног представљања у дипломатском праву не треба мешати са парадипломатијом коју углавном врше трговинске коморе и невладине организације, Митић М., *Дипломатија, Завод за уџбенике и наставна средства*, Београд, 1999, стр 330.
- 3) Више о самом уговору из 1776. године и рату који му је претходно види: Кривокапић Б., *Енциклопедијски речник међународних права и међународних односа*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 476

заштитница српског народа на Балкану. Велики српски правник Слободан Јовановић сматра да је то био класичан пример уговора у корист трећег, тј. да су уговори који су уследили након Кучук–Кајндарског мира између Порте и Петербурга као што су: Букурештански мир 1812., Акерманска конвенција 1826. и Једренски мир 1829., били билатерални уговори између Русије и Турске, са одредбама које су ишле у корист трећих (*actum in favorem terti*) тј. Србије.⁴ У том контексту, Јовановић истиче да је Србији веома „помогла руска заштита и онда кад је постојала само у латентном стању“.⁵ На пример, Букурештански уговор који „иако неизвршен, веома је вредео“ јер је био средство „притиска“ на Порту.⁶

Такође, правна гаранција да до војног напада Турске неће доћи је управо био Хатишериф из 1830. године који је донет уз посредовање Русије и на основу њеног статуса силе заштитнице из члана 7 Кучук–Кајндарског мира. Зато се „после 1830. наш народ осећа сигурним од Турака“ јер Porta није „смела“ силом да угуши Милошеву Србију због „страха“ од Русије, истиче Слободан Јовановић и додаје да је сам Милош Обреновић „без сумње“ био знатно потпомогнут „руском дипломатијом“. Она је подржавала „његову тражњу“ према Турској и „ишла му код Порте на руку“ закључује Јовановић поводом руско-турско-српских односа.

Након 1878. године и добијања независности Србије, Русија наставља да буде сила заштитница српског православног народа у преосталом делу Отоманске империје на Балкану. Најтежа ситуација након 1878. за Србе је (као и данас) на Косову и Метохији. Григорије Божовић, српски писац и политичар са севера КиМ пише тим поводом да је за тадашње Србе

4) Уговор у корист трећих, није потребан пристанак треће стране јер иде у њену корист. Крећа М. *Међународно јавно право*, Правни факултет, Београд, 2012, стр. 477–478.

5) Јовановић С., *Из наше историје и књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1931, стр. 5, 21–22, 23, 26.

6) Јовановић С., *Из наше историје и књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1931, стр. 4. «Блистательная Порта, движимая чувствием милосердия, примет на сей конец с народом сербским меры, нужные для его безопасности. Она дарует сербам, по их просьбам, те самые выгоды, коими пользуются подданные ее островов Лрхипелагских и других мест, и дает им восчувствовать действие великодушия ее, предоставив им самим управление внутренних дел их...»

Косово „црна земља, натопљена крвљу, опаљена сунцем, покривена проклетством... црна и раширена пропаст“.⁷ Секретар Министарства иностраних послова Михаило Ристић извештава да турске власти „намерно допуштају“ прогон.⁸ Чак и турски посланик у Београду признаје да се до 1891. године иселило са КиМ око 10.000 Срба. Коначно у време власти „Проклетог Абдула“ или Абдула Хамида II (1842–1918), године 1890. убијен је први српски конзул у Приштини Лука Маринковић. Терор над Србима на Косову и Метохији достиже свој врхунац након Критског устанка 1897. године.

Са друге стране, почетком XX века, Русија на основу статуса силе заштитнице Срба, упућује ултиматум Порти са захтевом да допусти отварање конзулата у Косовској Митровици. У супротном, Петербург је запретио да ће у року од 48 сати прекинути дипломатске односе са Портом. Први руски конзул у Косовској Митровици је био млади дипломата Григориј Шчербина (1868–1903).⁹ Образован и храбар, са препорукама Побједоносцева и Јована Кроштанског, он је већ на почетку свог кратког мандата од 10 недеља омогућио Србима на северу Косова и Метохије да први пут славе Светог Саву. У конзулат се склањају српске породице које беже од албанског зулума. Срби узвраћају тако што га масовно посећују и предају му своје молбе. Он је за њих као „сунце“ које се појавило после много времена.

Шчербина редовно обавештава и своје надређене о положају Срба. У марту 1903. шаље руској амбасади у Цариграду телеграм упозорења у којем наводи да је главни циљ локалних банди протеривање Срба.¹⁰ Шчербина 1903. зауставља и

7) Овај мрачни утисак о положају Срба на Косову и Метохији се примећује и у његовим каснијим приповеткама. Види: Ристић Ј., „Трагика живота Срба на Косову и Метохији“, *Поетика Григорија Божовића*, Тематски зборник, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2016, стр. 326.

8) Војводић М., *Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса*, Зборник радова са међународног скупа „Косово и Метохија: прошлост, садашњост, будућност“, САНУ, 2007, стр. 85–95.

9) Русија је отворила тај конзулат у периоду када је теорор на Србима на Косову и Метохији добио чудовишне размере после завршетка турско-грчког рата 1897. године.

10) Долазак Руса је био последња нада за Србе „Не буди овог идеала, они би упали духом, их заели би грозније «зулуме Јамбаев М.Л. Руски консул Григориј Шчербина и Стара Србија // Родина. 2003. No 8 <http://archive.is/>

велики напад албанских банди на Косовску Митровицу. Зато, иако у раним 30-им годинама, оставља опоруку. Написао је да жели буде сахрањен у чернигоровском Троицком манастиру. Узалудна су била упозорења и молбе његове породице. Он им је одговорио да је служба у Косовској Митровици његова дужност и да неће напустити Србе на северу Косова по цену губитка живота.

„Я не могу не ехать. Я должен ехать туда. Только там моё место“

Коначно, 1903. један турски војник албанског порекла са леђа пуца на Шчербину и смртно га рањава.¹¹ Срби су ту жртву и храброст запамтили за читав живот, али и Руси што показују документа руског Министарства иностраних послова. У документу које потписује руски дипломата Андреј Владимирович Сабанин (1887–1938) у коме се тражи одликовање и помени у црквама за ратне заслуге палих руских дипломата, као најпознатији примери жртвовања за отаџбину се истичу погибија дипломата у Техерану 1829. године и убиство конзула у Косовској Митровици 1903. године.¹² Дакле, Русија је почетком XX века активно штитила Србе на КиМ, правни институт који је то омогућио је установљен још 1774. године

2. РУСКА ДИПЛОМАТСКА ЗАШТИТА СРБА У АУСТРОУГАРСКОЈ НАКОН САРАЈЕВСКОГ АТЕНТАТА 1914., ИЗВЕШТАЈИ РУСКИХ КОНЗУЛА ИЗ БЕЧА И РИЈЕКЕ

Русија није само штитила Србе у Отоманској империји. Године 1914. године у Бечу (за време и после Видовданског атентата) руска дипломатија и дипломате слично као и на КиМ десетак година раније активно штите Србе. Огромна

QhqlN

- 11) Шчербина је сахрањен у свом родном Чернигову, а на гробу је постављен крст из Косовске Митровице.
- 12) „Министерство иностранных дел России в годы Первой мировой войны“: *Сборник документов Министерства иностранных дел Российской Федерации*. – Тула: Аквариус, 2014, стр. 736. Божовић током школовања упознаје и негативне појаве унутар Русије. Дамјановић М., „Григорије Божовић и јеврејско питање“, *Поетика Григорија Божовића*, Тематски зборник, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2016, стр. 505–521.

маса Срба је после Сарајевског атентата провалила у руску амбасаду бежећи од аустријског прогона. Према руским документима, конзул Протопопов службено извештава Петербург да је ситуација као на „емигрантском“ броду. У целој Аустрији је вршен „лов“ на Србе у кућама и на улицама.¹³ Конзул извештава и да су дипломате давале храну, дипломатску заштиту и новац огромној маси избежумљеног српског народа и да су учинили све што је у њиховој моћи код аустријских власти да престане прогон. Конзул код аустроугарског министра унутрашњих послова тражи да се омогући железнички превоз за српске жене и децу. Русија би платила све трошкове.

Тадашњи руски министар иностраних послова Сергеј Сазонов добија бројне извештаје из Аустроугарске о прогону Срба. Конзул у Риједи му шаље извештај о прогону и хапшењу држављана Србије и Црне Горе и њихових породица у Хрватској. У затворима су владали „нехумани“ услови, пише конзул, и наводи да је тек на његово инсистирање локални окружни начелник „Хрват“ допустио да се српски цивили преместе и да им се омогуће хуманији услови.

Дакле, царска Русија и њена дипломатија нису штитили Србе само у Турској већ и у Аустроугарској. Претходне чињенице показују да је Петербург почетком XX века прилагодио статус силе заштитнице новим околностима на Балкану. Прецизније, Аустроугарска је нелегално присвојила/ анектирала турску провинцију Босну и Херцеговину. Руси су на овако грубо кршење међународног права и дерогирање Берлинског конгреса *de facto* одговорили ширењем статуса силе заштитнице и у Аустроугарској што показују извештаји министарства из Петербурга, али и активност руске дипломатије у Аустроугарској 1914. године.

13) *Министерство иностранных дел России в годы Первой мировой войны: Сборник документов* Министерство иностранных дел Российской Федерации. – Тула: Аквариус, 2014, стр. 426–431.

3. СТВАРАЊЕ КРАЉЕВИНЕ СХС 1914-1917 И РУСКА ДИПЛОМАТИЈА, ФРАЊО СУПИЛО У РУСКОМ МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА И ПОКУШАЈ РЕВИДИРАЊА СТАТУСА СИЛЕ ЗАШТИТНИЦЕ

Хрватски политички кругови су у овом периоду били свесни да је будућност Аустроугарске неизвесна. Први светски рат је врло брзо (Цер, Колубара, порази на руском фронту) показао да је Аустроугарска уз Турску најслабија карика Централних сила. Зато су Хрвати желели на основу словенског порекла да се политичка помоћ Русије прошири и на њих. Ситуацију су компликовали и планови руске дипломатије на Балкану. На пример, Русија је упутила телеграм No 588 Влади Француске у Бордоу (али и Влади Велике Британије у Лондону) у којем се тражи:

*„Гарантиривати Србији присоединение Герцеговины, Боснии и части Далмации до Спалато.“*¹⁴

Сазонов поручује влади у Лондону да ће се Далмација поделити између Србије и Италије и да Рим може да добије само Шибеник и Задар. Јужније „све“ припада Србији. У том контексту, хрватски политичари покушавају да ревидирају овај привилеговани однос између Русије и Срба. Заговорник стварања Југославије под Аустроугарском, оснивач листа „Црвена Хрватска“, присталица Старчевићеве Странке права и емигрант у Риму и Лондону, па потом члан Српско-хрватске коалиције из 1905. (да би и из ње иступио) хрватски политичар Фрањо Супило (1870–1917) покушава да лобира у Петербургу током рата. Према званичним руским документима, Супило је затражио пријем код Сазонова већ у првој половини фебруара 1915. године (био је у пратњи Србина Васиљевића). Хрватски политичар је чекао месец дана у (замрзнутом) Петербургу док није био примљен. Међутим, после разговора са руским министром, Супило је био веома разочаран. Хрвати морају да се „жртвују“ и да прихвате италијанску власт, рекао му је Сазонов, док је Супило безуспешно покушавао да

14) *Министерство иностранных дел России в годы Первой мировой войны: Сборник документов* Министерство иностранных дел Российской Федерации. – Тула: Аквариус, 2014, стр. 45, 48, 49, 51, 57, 61, 63-64, 66-68, 80, 90, 160, 241, 369, 412, 560.

објасни да постоје заједнички „словеначко-хрватско-српски“ интереси, али и „судбина“.

Супило је неколико дана касније примљен и код директора Канцеларије министарства иностраних послова барона Маврикия Фабиановича Шиллинга. На почетку разговора Супило се пожалио да је веома разочаран разговором са руским министром. Међутим, Шилинг му је одговорио слично као и министар. Словенци и Хрвати морају да поднесу „извесне жртве“ због „ширих“ међународних односа и да прихвате италијански суверенитет. Барон је саветовао Супила и да „напусти“ Петербург јер он „не може“ променити руски став о Југославији. Очајни Супило неколико дана касније поново тражи пријем код барона Шиллинга. Овај пут (према руским документима) тражи ни мање ни више, него пријем код самог цара Николаја II. Цар би требало да буде „покровитељ“ Словенаца и Хрвата а Русија сила заштитница и Хрвата. Шилинг му хладно одговара да Супило може да тражи пријем код цара, али од тога неће бити „ништа“. Супило после овог коначног одбијања постаје веома „раздражен“ и у русофобском маниру оптужује Русију да није „довољно урадила за јужне Словене“ и да их је још „1815. године предала Аустрији“, све зарад „својих“ интереса (очигледно варијација Старчевићеве тврдње да је Русија „издала“ Србе 1812).¹⁵

Након смене Сазонова у августу 1916. године, Русија не мења своју политику према стварању Југославије. Напротив наследник Сазонова на месту министра спољних послова Борис Владимирович Штјурмер (1848–1917), иако припадник противничке „царичине“ фракције (која се наводно залагала за сепаратни мир са Немачком), не мења политику у вези са српско-хрватским уједињењем. Он формира Посебно политичко одељење у Министартву иностраних послова које је имало за задатак да прати „политичке покрете међу словенским народима у Хабзбуршкој монархији „и посебно утицај Ватикана на њих“.¹⁶ У том контексту, нови руски министар

15) Супило након повратка из Русије са мржњом истиче да су „Руси, посебно Сазонов, православни фанатици“ који не желе српско-хрватско уједињење. Види више: Поповић Н., *Србија и царска Русија*, Службени гласник, Београд, 2007., стр. 152, 168, 216, о овој теми види и Мировић Д., *Русофобија код Срба 1878-2017*, *Catena mundi*, 2017., стр. 99-116

16) Пун назив је Привремено посебно политичко одељење. Види више у:

крајем августа 1916. године подноси извештај цару о раду Посебног одељења у којем закључује да Ватикан има „водећу“ улогу у судбини Хрвата.

Два месеца пре абдикације цара, у Протоколу заседања последњег руководства Министарства иностраних послова којим је председавао последњи министар царске Русије Николај Николајевич Покровски и који је имао за циљ да припреми руску платформу за савезничку конференцију, нема никакве промене става у вези са стварањем Југославије.¹⁷ Када се ради о стварању нових држава на Балкану, у Протоколу се помиње једино „уједињене Србије и Црне Горе“ као руски циљ.

Коначно, чак ни након Фебруарске револуције 1917. и успостављања режима Керенског и Привремене владе, не мења се руски став према српско-хрватском уједињењу. У извештају директора Департамента општих послова Лопухова упућеном министру иностраних послова Михаилу Ивановичу Терешченку (1886–1956) наводи се да је активност Посебног политичког одељења имала за циљ да се анализира политичко удруживање словенских народа у Аустроугарској у оквиру „ширих“ односа са Ватиканом. Дакле, Русија не жели да прошири статус силе заштитнице на Хрвате јер је сматрала да они, пре свега, зависе од инструкција из Ватикана. Тако је пропао покушај хрватских политичара да ревидирају одредбе установљење још Кучук –Кајнцарским миром из 1774. године.

4. ЗАКЉУЧАК

Русија је још од 1774. године сила заштитнице православних народа у Отоманској империји. Основни међународ-

Министерство иностранных дел России в годы Первой мировой войны: Сборник документов / Министерство иностранных дел Российской Федерации. – Тула: Аквариус, 2014., стр. 599–602, 620, 707.

- 17) Против уједињења су Италија и Аустрија, а црногорско руководство је „неискрено“ према савезницима, наводи се у Протоколу. Види више: *Министерство иностранных дел России в годы Первой мировой войны: Сборник документов / Министерство иностранных дел Российской Федерации. — Тула: Аквариус, 2014, стр. 309–313.* Иначе, у руским документима се наводи да је црногорски краљ Никола Петровић тражио да истовремено са њиме абдицира и Петар Карађорђевић, а да његов син Данило буде наследник престола ако унук Александар Карђорђевић не буде имао потомства.

ни уговор који регулише ово право Русије је Кучук–Кајндарски мир. У том контексту, Букурештански мир 1812., Акерманска конвенција 1826. и Једренски мир 1829., су били билатерални уговори између Русије и Турске, са одредбама које су се ишле у корист трећих (*actum in favorem tertii*) тј. Србије и српског народа у Отоманској царевини. Након 1878. године и добијања независности Србије, Русија наставља да буде сила заштитница српског православног народа у преосталом делу Отоманске империје на Балкану. Најтежа ситуација након 1878, за Србе је, као и данас, на Косову и Метохији. Терор над Србима на Косову и Метохији достиже свој врхунац након Критског устанка 1897. године и зато Русија почетком XX века упућује ултиматум Порти. Први руски конузул у Косовској Митровици је био млади дипломата Григориј Шчербина. Међутим, његова мисија је трајала само десет недеља. Убијен је у данашњој јужној Митровици 1903. године.

Након грубог кршења завршног акта Берлинског конгреса од стране Аустроугарске и посебно после Видовданског атентата, руска дипломатија и дипломате, слично као и на КиМ десетак година раније, штити Србе и у Аустроугарској.

Почетак Првог светског рата 1914. године доводи Русију и њену дипломатију у нову ситуацију. Србија жели да се уједини са католичким Словенцима и и Хрватима и да створи нову јужнословенску државу (упрскос прогонима почетком 1914). Петербург први пут после 1774. године долази у такву ситуацију. Међутим, у разговорима са западним владама и дипломатама за руског министра Сазонова нема дилеме. Постоји само Србија којој треба омогућити излаз на море и територијално проширење, од јужних до северних делова Јадрана. Русија „није заинтересована“ за српско-хрватско уједињење нити да буде сила заштитница Хрвата. Русија „нема никаквог интереса“ да ради на уједињењу Срба и Хрвата. Русија има интерес само да Србија „изађе на Јадран“. У том контексту хрватски изасланик Супило наилази на хладан пријем у руском министарству иностраних послова. Међутим, у новој југословенској визири, руска политика помоћи Србима почетком XX века, или статус силе заштитнице, постаје другоразредна чињеница у односу на српско-хрватско „уједињење“ и „братство“. У том контексту, након 1918.

уводи се и званично „тумачење“ историјских чињеница поводом формирања Краљевине СХС, али и улоге њеног „противника“ Сазонова. *Политика* од 28. октобра 1935. Сазонова (иако је био царски руски министар) представља у негативном светлу, јер се противио формирању Краљевине СХС.¹⁸ Лондонски уговор је „опасан“ иако је њиме царска Русија Србији гарантовала проширења. Коначно, Хрват и Старчевићев сарадник, Супило се упоређује са Пашићем и позитивно се пише о његовом „историјском“ путу у Петербург.

Литература

Архив Народне библиотеке Србије

Јамбаев М.Л. Русский консул Григорий Щербина и Старая Сербия // Родина.

2003. No 8 <http://archive.is/QhqIN>

Јовановић С., *Из наше историје и књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1931

Крећа М., Међународно право представљања : дипломатско и конзуларно право , Правни факултет, Београд, 2012.

Крећа М. *Међународно јавно право*, Правни факултет, Београд, 2012.

Кривокапић Б., Енциклопедијски речник међународних права и међународних односа , Службени гласник , Београд, 2010.

„Министерство иностранных дел России в годы Первой мировой войны“: *Сборник документов / Министерство иностранных дел Российской Федерации*. – Тула: Аквариус, 2014.

Миловановић Д., *Русофобија код Срба 1878 -2017*, Catena mundi, 2017.

Митић М., Дипломатија , Звод за учбенике и наставна средства , Београд, 1999.

Поетика Григоргија Божовића, Тематски зборник, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2016.

Зборник радова са међународног скупа „Косово и Метохија: прошлост, садашњост, будућност“, САНУ, 2007.

18) Архив Народне библиотеке Србије (Архив НБС)

Dejan Mirovic

RUSSIAN-SERBIAN RELATIONS 1903–1917 IN THE CONTEXT OF DIPLOMATIC RIGHTS AND THE ESTABLISHMENT OF THE KINGDOM OF SHS

Resume

In addition to the annexation crisis 1908-1909, the Russian-Serbian diplomatic relations in the period between 1903 and 1917 were also marked by several other important events: first, there was the assassination of Russian consul Scherbin in Kosovska Mitrovica in 1903; second, the beginning of the First World War in 1914; the third period is characterized by diplomatic activities of the Serbian government directed towards the formation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes between 1915 and 1917. In this context and according to Russian diplomatic sources, at the beginning of the 20th century the imperial Russian diplomacy had an active role in protecting the Serbs in the north of Kosovo and Metohija at the time when the southern Serbian province was occupied by the Ottoman Empire. Imperial Russia had a similar role ten years later, in the wake of the Sarajevo assassination in 1914. It actively protected the Serbs on the Austro-Hungarian territory, as shown by documents of the Russian Ministry of Foreign Affairs. Nevertheless, the Russian-Serbian diplomatic interests did not completely match during the war, especially in relation to Belgrade's plans to form a new South Slavic state, which turned out to be the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The Russian Ministry of Foreign Affairs, and Minister Sazonov in particular, was explicitly opposed to the formation of a new South Slavic state with the Catholic Croats and Slovenes.

Keywords: Russian, Serbia, diplomatic rights, Scherbin, Sazonov.

* Овај рад је примљен 1. октобра 2018. године, а прихваћен за штампу на сас-танку Редакције 23. новембра 2018. године.

Ема Крактус
Министарство финансија
Слађана Николић
Регионална агенција за развој и европске интеграције

ФИНАНСИЈСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ СРБИЈЕ ОД КРАЈА 19 ВЕКА ДО ДРУГОГ СВЕТскоГ РАТА

Сажетак

Основни циљ рада јесте анализа финансијских институција у Србији и њихов утицај на привредни развој земље, тачније финансијских институција Краљевине Србије и Краљевине Југославије од краја 19. века до Другог светског рата. Велики део пажње усмерен је ка економској зависности Србије од Аустро-Угарске и утицају домаћег и страног капитала на привредни развој Краљевине Србије све до Првог светског рата, као и на њено ослобађање економске зависности од северног суседа. Привредни развој Србије, кроз поменуте периоде, карактерише доста сличности. И данас, као и пре сто година, привреда Србије се налази у тешком стању. Излаз из кризе Краљевина Србија видела је у кредитирању привредника, подстицању извоза и отварању ка новим тржиштима. Захваљујући тој политици, Краљевина Србија је успела да се ослободи економске зависности од Аустро-Угарске. Данас, економија Србије у великој мери зависи од страних кредита и страних директних инвестиција. Да проблем буде још већи, та средства се јако слабу улажу у развој и производњу разменљивих добара, које би требало да буду основа привредног развоја. Поред анализе финансијских институција Србије из тог периода, посебна пажња посвећена је стању у којем се налазила привреда

Краљевине Србије, њеним највећим проблемима, као и зависности српске економије од Аустро-Угарске.

Кључне речи: привреда, економија, кредит, банка, берза, финансијске институције, Краљевина Србија, Аустро-Угарска.

1. ФИНАНСИЈСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ОД 1882. ДО 1918. ГОДИНЕ

Да ли су и колики утицај имале финансијске институције Краљевине Србије на развој српске привреде с' краја 19. века, тема је која, нажалост, није привлачила велику пажњу српских научника у 20. веку. Разматрање и анализа привреде Краљевине Србије с' краја 19. и почетка 20. века од значаја је, имајући у виду да постоји велика сличност између Србије на почетку 20. века и Србије на почетку 21. века. Те сличности анализираћемо из економског угла, тачније стања у српској привреди и утицаја, које су на њен развој имале финансијске институције Србије.

Укидање феудализма у Србији и почетак развоја приватно капиталистичких својинских односа, отпочео је са Хатишерифима из 1830. и 1833. године, када су формално укинута феудалне дажбине, као и све обавезе сељака према спахијама. Такође, Законом о повраћају земље из 1839. године, уведено је власништво сељака над земљом, које ће касније бити потврђено Српским грађанским закоником из 1844. године.¹ Када је сељак стекао власништво над земљом, требао му је новац за обрађивање земљишта. С' обзиром да у то време у Србији није постојала ниједна финансијска институција, једини начин да српски сељак добије кредит био је да се обрати зеленашима. "Сељаци су зеленашима плаћали годишњу камату од 24% до 50%, а када су зајмили мање суме на кратко време, плаћали су годишње и до 120%".²

1) Драгана Гњаговић, *Економија Србије*, Мегатренд Универзитет, Београд, 2007, стр. 54.

2) Весна Алексић, *Београдска задруга и њена улога у привредном развоју Србије крајем 19. и почетком 20. века*, 2012, <http://www.ubs-asb.com/Portals/0/>

Када је реч о настанку и развоју капиталистичког тржишта у Краљевини Србији, тај развој започео је оснивањем финансијских тржишних институција и акционарских друштава. Две најважније финансијске институције Краљевине Србије биле су: *Привилегована народна банка Краљевине Србије и Београдска берза*. Поред њих, утицајне финансијске институције биле су *Привилегована извозна банка а.д. и Прометна банка*.

Пре оснивања ових финансијских институција у Србији није постојала ниједна приватна и државна финансијска институција. Оснивањем истих у Краљевини Србији, које је отпочело осамдесетих година 19. века, српским трговцима и занатлијама је тада омогућено да траже кредите за своје пословање. Оснивањем и отпочињањем пословања Београдске берзе, Привилеговане народне банке Краљевине Србије, као и других утицајних банака, полако се назиру почеци развоја финансијског тржишта Краљевине Србије. Међутим, риметно је да српско финансијско тржиште тога доба било је далеко иза европског.

Економски положај Краљевине Србије, упркос стицању независности на Берлинском конгресу 1878. године, био је изузетно лош. Као пољопривредна земља, Србија је своју економију првенствено заснивала на извозу, тачније на спољно трговинским односима са Аустро-Угарском. Привреда Краљевине Србије првенствено се заснивала на узгоју стоке тј. волова и свиња, које су биле главни извозни производ.

Колико је економија Краљевине Србије била везана за Аустро-Угарску, најбоље говори податак да су од 1878. до 1905. године, приходи од извоза у Аустро-Угарску чинили 80% укупних прихода од извоза.³

Први спољно трговински уговор са Аустро-Угарском Србија је, као независна држава, потписала 1881. године. Уговор⁴ је значајан зато што је њиме Србија била приморана да преда Аустро-Угарској статус најповлашћеније нације.

Casopis/2012/6/UBS-Bankarstvo-6-2012-Aleksic.pdf.

- 3) Преглед спољне трговине Краљевине Србије 1879-1890, Министарство финансија, 1891.
- 4) Трговински уговор између Србије и Аустро-Угарске потписан 1881. године био је на снази 10. година. Усвојене одредбе давале су му карактеристике трговинског уговора, као и царинског савеза

Овај статус је значио да Србија није могла другим државама понудити боље услове од оних, под којима је увозила робу из Аустро-Угарске.

После десетогодишњице важења тог уговора, нови трговински уговор са Аустро-Угарском потписан је 1892. године. У периоду важења трговинских уговора, Аустро-Угарска често је забрањивала увоз одређених производа (углавном свиња и говеда) из Србије, подсећајући је тако на њену економску зависност. Ова ограничења увоза, која су годинама постајала све учесталија, веома су лоше утицала на српску привреду. Главни извозни артикли Краљевине Србије били су волови и свиње, те је тако затварање угарске границе за те производе имало негативних последица по привредни развој Србије. “Ограничења за извоз српских производа 1882. године била су на снази током једне недеље, 1883. године скоро две недеље, а 1884. године током два месеца. Током 1890. године, те мере су завођене неколико пута; биле су на снази у последњих седам месеци 1894. године и у наредних десет месеци 1895. године; затим, шест месеци 1896. године и у периодима различите дужине у 1898., 1901. и 1902. години.”⁵

У време важења Трговинског уговора са Аустро-Угарском, потписаног 1881. године, привреда Србије и ниво њеног развоја, готово да се није мењао. Као последица економске зависности од Аустро-Угарске, Србија је на крају 19. века била слабо развијена привредна земља, која је само производила и извозила живу стоку, свеже воће и кожу, а увозила прерађене производе.⁶

Један од начина борбе српских власти против Аустро-Угарске економске доминације, био је изградња кланице 1895. године. Изградња је омогућила Србији да извози прерађене производе и тако се полако ослобађања економске доминације северног суседа. Да би се ослободила зависности од Аустро-Угарске, Србија је 1905. године почела преговоре са Бугарском о формирању царинске уније, да би исте године био закључен и Споразум о Царинској унији.

5) Трајан Стојановић, „Рационализација“ економије малог простора: Србија и велике силе 1881. и 1914. године, стр. 5., <http://www.sepa.gov.rs/download/odrziviRazvoj/Trajan.pdf>.

6) Исто, стр.5.

Овим споразумом је договорена слободна размена производа између две земље, као и укидање свих врста дажбина. Међутим, пошто су економски интереси Аустро-Угарске овим споразумом били угрожени, она је захтевала од Србије да укине одредбе Царинског споразума са Бугарском, што је и учињено.

Након пропалог покушаја остваривања економске сарадње са Бугарском, Србија покушава да се ослободи економске зависности од Аустро-Угарске, продубљујући односе са Француском. Како би финансирала наоружање и побољшала своје железнице, Српска влада се окренула сарадњи са овом државом. Пристајући да све своје наруџбине артиљеријских оруђа упути француским индустријским предузећима, успела је да обезбеди зајам од 95 милиона франака од Француске.⁷ Последица ове сарадње са Француском био је Царински рат између Краљевине Србије и Аустро-Угарске, који је трајао од 1906. до 1911. године.

Трговински рат између Србије и Аустро-Угарске довео је до затварања границе северног суседа за производе из Србије. Као резултат тога, Србија је била принуђена да се окрене проналажењу нових тржишта и закључивању нових трговинских уговора. До 1884. године, Србија је имала само са пограничним земљама увоз и извоз робе: Аустро-Угарском, Босном, Румунијом, Турском и Бугарском.⁸ Са отпочињањем Царинског рата 1906. године, Србија се окреће ка проналажењу нових тржишта у Немачкој, Белгији и Енглеској.

Иако пре 1906. године Србија није имала економску сарадњу са овим земљама, Министарство народне привреде Краљевине Србије, на челу са тадашњим министром Костом Стојановићем, дошло је до података да је велики број производа, који је извожен у Аустро-Угарску, касније реекспортиран у друге европске земље. Дакле, истраживањем министарства привреде дошло се до закључка да је Аустро-Угарска производе из Србије увозила више као посредник, него као потрошач. “Вредност извоза у Аустро-Угарску, у периоду

7) Исто, стр.7.

8) Драгана Гњјатовић, *Економија Србије*, Мегатренд Универзитет, Београд, 2007, стр. 70.

од 1899 до 1905. године је износила 396 милиона динара, али је од тога 203 милиона – више од половине – реекспортирано у друге земље, нарочито у Немачку и Белгију.⁹ Може се закључити да је Царинским ратом Аустро-Угарска изгубила положај посредника у трговини између Србије и других европских земаља.

2. ФИНАНСИЈСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ФОРМИРАЊЕ КАПИТАЛИСТИЧКОГ ТРЖИШТА И ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ

На основу Закона о *Привилегованој Народној банци Краљевине Србије*¹⁰, донетог јануара 1883. године, Привилегована Народна банка Краљевине Србије као централна банка, отпочела је са радом јула 1884. године. Оснивање Народне банке 1884. године пада у време пуштања у саобраћај прве железничке пруге у Србији, пруге Београд-Ниш (1884.), подизања Железничке станице у Београду (1884.) и железничког моста преко Саве за везу са ондашњим територијама, које су биле под управом Аустро-Угарске. Ови догађаји дали су велики подстрек привреди ондашње Србије.¹¹

Улога Привилеговане Народне банке дефинисана је на следећи начин: “У циљу да се јефтиним капиталима и добро уређеним кредитом, трговина и радиност у Краљевини Србији унапреди, Краљевска се Влада овлашћује да на основу закона који су овим законом прописани, установи Народну банку.”¹²

Познато је да Народна банка више пута мењала свој назив у складу са променама назива државе и државног уређења. Након Првог светског рата, променила је назив у Народна банка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, за-

9) Трајан Стојановић, „Рационализација“ економије малог простора: Србија и велике силе 1881. и 1914. године, стр. 8.

10) Закон о Привилегованој народној банци Краљевине Србије, донет јануара 1886. године

11) Милић Ф. Петровић, *Народна банка Југославије – више архивских фондова у једној институцији*, Архив, Часопис Архива Србије и Црне Горе, стр. 22.

12) Милан Шојић, Бранко Хинић, „130 година Народне банке Србије 1884-2014“, Банкарство 3, 2014. година, стр. 138.

тим у Народна банка Краљевине Југославије, док је за време полувековне комунистичке владавине носила назив Народна банка Југославије.

Привилегована народна банка Краљевине Србије основана је по узору на финансијске институције Западне Европе, тачније формирана је према угледу на Белгијску народну банку, која је у то време представљала једну од најбоље уређених централних банака Европе. Приликом оснивања централне банке, била су различита схватања у српској јавности о томе да ли банка треба да буде основана искључиво домаћим или страним капиталом. На мајској конференцији 1883. године, одлучено је да централна банка Краљевине Србије буде основана уз помоћ домаћег капитала. Према Закону о Привилегованој Народној банци предвиђено је и осам основних функција Народне банке:¹³

1. Есконтовање и куповина меница;
2. Куповина и продаја злата и сребра;
3. Давање зајмова за залог злата и државних обавезница;
4. Примање новца и других вредности у депозит на чување;
5. Посредовање за остваривање зајмова за потребе државе и предузећа;
6. Исплате и уплате за државне и привате кориснике;
7. Давање зајмова на бази пољопривредних производа;
8. Примање штедних улога.

Формирање централне банке у Краљевини Србији представљало је важан догађај, с' обзиром на значај који та финансијска установа има у свеукупном привредном и економском развоју земље.

Значај оснивања Привилеговане Народне банке Краљевине Србије огледао се и у чињеници што је банка добила искључиво право емитовања новчаница и старања о количини новца у оптицају.

Пре оснивања Привилеговане Народне банке, постојало је свега неколико новчаних завода и окружних штедионица, чији је капитал био веома мали. Све ове финансијске институције нису могле да подмире потребе новчаног и кредитног

13) Исто, стр. 142.

саобраћаја. Кредит је било јако тешко наћи, а и када би се нашао, био је толико скуп, да се њиме тешко могло служити.¹⁴

Друга финансијска институција од значаја у Краљевини Србији била је *Београдска берза* основана 1894. године. Треба нагласити да највеће заслуге оснивању Берзе припадају тадашњим београдским трговцима. Такође, велику улогу у оснивању Београдске берзе имао је и тадашњи министар народне привреде, Коста Таушановић.¹⁵ Захваљујући његовом раду, створени су услови да 1894. године дође до оснивања Београдске берзе, као самосталне, привате институције, подвргнуте надзору владе по угледу на већину тадашњих европских берзи.¹⁶

Београдска берза се налазила под управом државе, што је било последица изузетно лошег стања у коме се налазила привреда Краљевине Србије. Даље, према Закону о јавним берзама Краљевине Србије, држава је надзирала само исправност пословања Берзе и да није могла да утиче на њено организовање и управљање. Београдска берза била је мешовите природе и на њој се трговало робом, разним хартијама од вредности и монетама. Један од највећих циљева новоформиране берзе, било је јачање извозне трговине Краљевине Србије.

Од финансијских институција Краљевине Србије које су утицале на привредни развој земље, поред Београдске берзе и Привилеговане Народне банке, јесте оснивање *Привилеговане извозне банке ад*, *Прометне банке ад*, *Српског бродарског друштва* и *Класне лутрије Србије*.

Привилегована извозна банка ад., основана 1900. године, била је највећа српска банка до Првог светског рата, са главницом од пет милиона динара.¹⁷ У њеном оснивању

14) Драгана Гњаговић, *Економија Србије*, Мегатренд Универзитет, Београд 2007. година, стр. 56.

15) Коста Таушановић (1854-1902) је био српски политичар и економиста. Био је оснивач Српског бродарског друштва и Класне лутрије.

16) Весна Алексић, *Спрега државе и акционарских банака у Србији до Другог светског рата – пример извозне банке ад.*, Банкарство 9-10, 2011. година, стр. 110.
http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2011/11_12/UBS-Bankarstvo-11-12-2011-Aleksic.pdf.

17) Весна Алексић, *Удружење банака Београд и српска финансијско-политичка елита између два светска рата*, Банкарство 5-6, 2011. година, стр. 76.

учествовали су тадашњи најпознатији београдски трговци, попут Петра Арамбашића, Драгутина Настића, Косте Ђурића.¹⁸ Пошто је највећи економски проблем тадашње Краљевине Србије био извоз, циљ формирања Привилеговане извозне банке био је да кредитира српске извознике.

Извозна банка, поред чињенице да је касније проширила своје пословање, никада није кредитирала индустрију, него само привреду. Извозна банка спадала је у групу значајних финансијских институција Краљевине Србије и допринела је развоју српске привреде онолико, колико су јој околности и могућности то дозвољавале. Основни циљ Извозне банке, приликом њеног формирања, био је да подстакне српску спољну трговину, која се налазила у великим проблемима, пре свега због економске зависности од Аустро-Угарске.

Године 1901., након оснивања банке, краљ Александар Обреновић и Народна скупштина, прихватају Закон о повластицама извозној банци ад. Према овом закону, основни циљ банке био је да помогне развој извозне трговине. Захваљујући овом Закону, банка је имала привилегован положај. Била је ослобођена плаћања царина, такси, пореза и имала је низ других бенефиција. Међутим, упркос свим привилегијама које је имала, извозној банци је било јако тешко да испуни свој примарни циљ, односно да побољша српски извоз и тако ослободи Србију економске зависности од северног суседа. Један од разлога неуспеха Извозне банке у остваривању свог примарног циља, била је и смена генерација управљачког руководства банке, која је дошла прилично рано.

Смрт истакнутих српских трговаца, попут Косте Таушановића, који су се налазили на челу банке, дошла је у незгодно време по само функционисање банке и то баш када су односи између Краљевине Србије и Астро-Угарске бивали све сложенији, што је за последицу имало све већи притисак на Извозну банку.

http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2011/5_6/UBS-Bankarstvo05-06-2011-Aleksic.pdf.

- 18) Весна Алексић, *Спрега државе и акционарских банака у Србији до Другог светског рата – пример извозне банке ад.*, Банкарство 9-10, 2011. година, стр. 112.

http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2011/11_12/UBS-Bankarstvo-11-12-2011-Aleksic.pdf.

Слична судбина задесила је и друге чланове Управе Извозне банке, попут Петра Арамбашића, Стевана Танасковића и Драгутина Настића. Одлазак ових људи и потреба за сменом генерације у случају Извозне банке, дошла је прилично рано.

Велики значај у модернизовању процеса у српској привреди на почетку 20. века имала је *Прометна банка а.д.* Као домаћа финансијска институција бавила се, поред банкарских послова, оснивањем и финансирањем предузећа у области дрвно-прерађивачке, рударске и металуршке индустрије.¹⁹ Банка је основана 1896. године и њен значај огледа се у томе што је прва кренула да уводи мешовит банкарски систем. Прометна банка је била прва банка у Краљевини Србији, која је кренула да своје послове усмерава ка грађевинским и трговинско-индустријским предузећима. Поред Привилеговане извозне банке ад., Прометна банка је била најјача домаћа финансијска институција, која је својим деловањем највише допринела развоју индустрије Краљевине Србије. Банка је 1909. године проширила своје делатности са дрвно-прерађивачке индустрије на бродарство и речни превоз песка и шљунка.²⁰ Златно доба, Прометна банка је доживела између два светска рата.

Велике заслуге у формирању домаћих финансијских институција припадају Кости Таушановићу, министру народне привреде између 1889. и 1891. године. Поред великог удела који је имао у формирању Извозне банке, Таушановићу припадају заслуге за оснивање *Класне лутрије Србије* 1890. године и *Српског бродарског друштва* 1891. године. Приходи од Класне лутрије Србије били су првенствено намењени унапређењу српске привреде. Од сваког добитка на лутрији, држава је користила одређени проценат за унапређење привреде. Српска државна лутрија названа је класна, зато што је свако коло лутријских добитака имало пет класа.²¹ Класна лутрија бавила и давањем

19) Весна Алексић, *Прометна банка а.д. у модернизацијским процесима у Србији у првој половини 20. века*, Банкарство 1, 2013. година.
<http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2013/1/UBS-Bankarstvo-1-2013-Aleksic.pdf>.

20) Исто, стр. 22

21) Светлана В. Недић, *Зграда Класне лутрије*, Наслеђе, 2012. година, стр. 41.

краткорочних кредита привредницима. У циљу јачања положаја Србије на Дунаву и ослобађања економске зависности од Аустро-Угарске, основано је и Српско бродарско друштво.

Од домаћих финансијских институција, треба споменути и *Управу фондова*, која је деловала у оквиру министарства финансија Краљевине Србије, односно Министарства народне привреде. Управа фондова је основана 1862. године у циљу регулисања система дугорочног кредитирања. Она је заправо била кредитна установа и помоћна државна благајна. Међутим, Управа фондова у привредном животу земље није имала великог утицаја, с' обзиром на мала новчана средства којима је располагала.

3. КАКО СУ ДОМАЋЕ ФИНАНСИЈСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ПОМОГЛЕ ЊЕН ПРИВРЕДНИ И ИНДУСТРИЈСКИ РАЗВОЈ?

Велика економска зависност од северног суседа 80-их и 90-их година 19. века, принудила је владу Краљевине Србије да пронађе начин да се ослободи те зависности. Решење је било да Србија не извози живе свиње и волове, него да извози прерађене производе. Привреда Краљевине Србије у то време почивала је само на производњи и извозу живе стоке, свежег вођа и коже, док прерађивачка индустрија није постојала. Да би се кренуло у производњу прерађених производа, Србија је морала да изгради кланицу.

За покретање српске привреде, значајну улогу у изградњи кланичних предузећа имала је Привилегована Народна банка Краљевине Србије, која је финансијски помогла изградњу кланичних предузећа и грађење локалне железнице, за коју су такође била потребна велика новчана средства.

Из тога разлога, како би се обезбедио превоз стоке, од Српског акционарског друштва за клање и прераду стоке²² до београдске железничке станице, Министарство финан-

http://beogradskonasledje.rs/wp-content/uploads/2012/09/8/3_svetlana_nedic.pdf.

22) Крајем 1895. године у Београду се ствара Акционарско друштво за подизање сточног трга и велике кланице – Српско акционарско друштво за клање и прераду стоке;

сија је 1897. године настојало да дође до новчаног зајма од милион динара у злату, ради грађења железничке пруге.²³ Важна чињеница је да новчана средства за то нису тражена у иностранству, него се зајам тражио од домаћих финансијских институција.

Велику улогу у добијању кредита за грађење локалне железнице имали су домаћи новчани заводи, док је кључну улогу имала Привилегована Народна банка. Захваљујући њој, средства за грађење кланичне пруге брзо су обезбеђена, али проблем је био што Акционарско друштво за клање и прераду стоке није успело да обезбеди довољну суму новца за изградњу сточног трга и кланице.

Тако 90-их година 19. века, велики проблем за српску привреду представљало је затварање границе са Аустро-Угарском. Преполовљени извоз стоке представљао је огромну штету за српску привреду. Како би се што пре изградила кланица и сточни трг, Привилегована Народна банка је купила акције Друштва за клање и прераду стоке и тако финансирала другу половину инвестиција за изградњу сточног трга и кланице.²⁴

Можемо закључити да је захваљујући Привилегованој Народној банци Краљевина Србија добила своју прву кланицу на почетку 20. века. Изградњом првих кланица у Србији, Аустро-Угарска је изгубила главно средство за очување своје политичке и економске доминације.

4. ИНДУСТРИЈСКИ РАЗВОЈ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Поред утицаја страних и домаћих финансијских институција на привредни развој, треба напоменути утицај који су те институције имале и на индустријски развој Краљевине Србије. Привредни развој земље није био потпун без индустријског и обрнуто, стога ће се посебна наредна целина посветити индустријском развоју.

23) Збирка закона, уговора и погодаба о српским зајмовима, Управа државних дугова при Министарству финансија, Београд, 1899. година.

24) Драгана Ђаатовић, *Економија Србије*, Мегатренд Универзитет, Београд 2007. година, стр. 68.

Србија је на крају 19. века била првенствено привредна земља, у којој је развој индустрије био ограничен зависношћу од Аустро-Угарске. Српска влада је више пута настојала да подстакне развој индустрије специјалним повластицама 1873. и 1898. године. Циљ ових повластица био је да се подстакне израда прерађевина. Законом о потпомагању индустријских предузећа из 1873. године, повлашћена предузећа била су ослобођена од плаћања царина на увоз машина и материјала, и бесплатно су могла да користе државне и општинске шуме и земљишта.²⁵ Међутим, ове повластице државе нису биле довољне за озбиљнији развој српске индустрије.

Колико је развој српске индустрије био зависан од Аустро-Угарске, доста говори податак да је током десетогодишњег важења Трговинског уговора са Аустро-Угарском из 1881. године у Краљевини Србији основано свега седам индустријских предузећа: Творница вунених израда (1882), Фабрика кокса (1884), Фабрика вуненог гајтана (1886), Фабрика палидрваца (1887), Цигларско-цепларска радња (1888), Фабрика металне робе (1888), Циглана (1890), и Фабрика стакла (1889).²⁶

Владине повластице из 1898. године односиле су се на пружање помоћи домаћим радиностима, те је тако повлашћена индустрија била ослобођена разних врста пореза. Упркос свим настојањима државе да домаћа индустрија стане на ноге, успеха није било све до отпочињања Царинског рата са Аустро-Угарском и неуговореног периода, који је трајао од 1906. до 1911. године. За развој српске индустрије од великог значај је била Привилегована извозна банка, као и Прометна банка, која је својим деловањем највише допринела развоју индустрије Краљевине Србије. Прометна банка је посебно финансирала изградњу индустријских постројења, те је тако Управа банке 1901. године одобрила изградњу стругаре Прометне банке.

Две године касније, на обалама Дунава, у функционисање је пуштена Стругара Прометне банке, која је представљала прву већу стругару на територији Краљевине Ср-

25) Драгана Гњатовић, *Економија Србије*, Мегатренд Универзитет, Београд 2007. година, стр. 66.

26) Никола Вучо, *Привредна историја Србије*, Научна књига, Београд 1955.

бије. Стругара Прометне банке запошљавала је између 120 и 280 радника и била је један од најуспешнијих предузећа дрвно-прерађивачке индустрије у земљи.²⁷

Од финансијских институција Краљевине Србије, које су настојале да помогну индустријски развој земље, треба споменути и Управу фондова у оквиру Министарства финансија. Иако њена улога не може да се мери са приватним финансијским установама које су помогле привредни и индустријски развој Србије, Управа фондова имала је значајну улогу када је реч о закључивању кредита са иностраним финансијским институцијама. Тако је Управа фондова 1910. године закључила уговор са Француском банком за трговину и индустрију о емисији својих заложница у номиналном износу од 30 милиона франака.²⁸ Ово је био први страни зајам Управе фондова. Међутим, како се касније испоставило, овај уговор није закључен по најповољнијим околностима по Краљевину Србију.

5. ФИНАНСИРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Када је реч о самом финансирању војске Краљевине Србије, тадашњи државни буџет Краљевине био је јединствен, али се доста употребљавао израз војни буџет, као део унутар целокупног државног буџета. Као што сам назив каже, државним буџетом су детаљно предвиђени расходи свих државних и јавних институција. Свако министарство, међу којима и министарство војно, имало је обавезу да свој предлог буџета да за наредну годину. У Министарству војном за финансијске послове и за предлагање буџета, било је надлежно Благајничко одељење.²⁹ Године 1890. Влада на челу са Радикалима, смањила је војни буџет са 14.000.092 динара, колико је износио

година, стр.65.

27) Никола Вучо, *Парна стругара Прометне банке на Дунаву 1902-1941. година*, Годишњак града Београда, Београд 1978. година, стр. 295.

28) Драгана Ђатовић, *Стари државни дугови*, Економски институт, Југословенски преглед, Београд 1991. година, стр. 99

29) Велимир Ј. Иветић, *Политичка улога министарства војних Краљевине Србије од 1903. до 1914. године*, Факултет политичких наука, Докторска дисертација, 2013. година, стр. 368.

1887., 1888. и 1889. године, на 9.646.104 динара 1890. године, а затим га незнатно подигли на 11.327.483 динара током 1892. године.³⁰ Слична сума издвајања за војску забележена је и у периоду од 1903. па до 1912. године, када је највише државног буџета одлазило на финансирање војске. “Планирани буџети Министарства војног у овом периоду били су највећи у односу на остала министарства и износили су у годишњем просеку око 23,7% од државног буџета.”³¹

Кредит који је закључила Краљевина са конзорцијумом француских банака 1909. године половично је отишао на изградњу железнице и на наоружавање војске. Овај кредит од 150 милиона француских франака у злату, требао је да представља својеврсну “награду Србији за њено држање у анексионој кризи”, којој – према мишљењу француских дипломата – “још нико није рекао ни хвала.”³² Од укупне суме зајма која је износила 123,75 милиона долара, 56 милиона је утрошено на железницу, а 44 милиона на наоружавање.³³ Важно је нагласити да је то задуживање у једном делу јавности било прилично критиковано, посебно одлазак кредита за наоружавање војске.

6. УТИЦАЈ ИНОСТРАНИХ ФИНАНСИЈСКИХ ИНСТИТУЦИЈА НА ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

Поред домаћих финансијских институција које су утицале и помогле привредни развој Краљевине Србије и самим тим допринеле ослобађању економске зависности од Аустро-Угарске, постојале су и иностране финансијске институције, које су својим капиталом доста утицале на привредни развој Краљевине Србије.

30) Слободан В. Ђукић, *Страни утицаји на развој српске војне доктрине 1878-1918*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Докторска дисертација, Београд 2013. година, стр.283.

31) Исто, стр. 408.

32) Борис Н. Кршев, *Јавни дугови и финансијске прилике у Србији до краја Првог светског рата*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2014. година, стр. 138. http://www.civitas.rs/07/article/pdf/Civitas07_article07.pdf, преузето: 05.06.2015. године.

33) Исто, стр.138.

Међу иностраним финансијским институцијама, посебно место припада Француско-српској банци. Са отпочињањем Царинског рата 1906. године, немачки и аустроугарски финансијски утицај бивао је све мањи, док се француски економски и политички утицај повећавао. Године 1910. Француско-српска банка отворила је своје представништво у Београду, које ће бити седиште за простор целе Краљевине Србије. Оснивање Француско-Српске банке било је последица политичких промена у Отоманском царству, изазваних младотурском револуцијом. “У основи Француско-српске банке налазио се француски протестантски капитал, оличен у банкарима Раулу Малеу и Роберу Навилу, који су у Београд дошли из Бејрута, где су били у управи продужнице Царске Отоманске Банке.”³⁴ Када је реч о висини капитала, али и потенцијалу улагања, Француско-српска банка је имала велику предност у односу на друге банке у Србији. Њен капитал доста је улаган у инфраструктуру престонице, али и осталих делова Краљевине Србије.

7. ЗАЈМОВИ ЗА ГРАЂЕЊЕ ЖЕЛЕЗНИЦА (1906. И 1909. ГОДИНЕ)

У оснивању Француско-српске банке учествовала су многобројна финансијска друштва из Париза, међу којима посебно треба споменути *Отоманску Царску банку*³⁵ (БанQUE ИмпериаЛе Оттоман), која је била њен већински оснивач. Капитал Отоманске царске банке имао је великог удела у изградњи саобраћајне инфраструктуре Краљевине Србије. Године 1906., када је наступило неуговорно стање са Аустро-Угарском, српска влада је тражила зајам од иностраних финансијских установа, у које није био уплетен аустријски капитал. Влада Краљевине Србије овај зајам је закључила са синдикатом швајцарских и француских банака, на чијем челу је била Отоманско-Царска банка.

34) Станислав Сретеновић, *Француско-српски односи у 19. и 20. веку*, Институт за савремену историју, Београд, Октобар 2009. година, стр. 541.
,<http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2009/0025-85550904536S.pdf>.

35) Отоманска царска банка је основана после Кримског рата 1863. године, ради ширења финансијског утицаја Велике Британије и Француске на Отоманско царство.

Још један уговор о зајму српска влада је склопила 1909. године, у циљу довршења започетих и грађења нових железничких пруга. Изградња пристаништа на Дунаву била је од великог значаја за економски развој, јер је преко истих Краљевина Србија имала излаз на светска тржишта преко Црног мора.

8. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Економски и политички живот Краљевине Србије од стицања независности на Берлинском конгресу 1878. године, па све до Првог светског рата, карактеришу прилично велике промене. Формирање Србије као државе, прати развој великог броја домаћих финансијских институција, које су прилично помогле економски развој земље. У те институције спадају Привилегована народна банка, Привилегована извозна банка, Прометна банка и низ других финансијских институција.

Међутим, домаће финансијске институције нису биле довољне за економски развој земље, стога је новчана помоћ тражена код великог броја иностраних банака. Новац од кредита који су узимани код страних финансијских институција, највећим делом је одлазио на наоружавање војске и за инфраструктуру, тј. за изградњу железница.

Улагање у војску и наоружање често је било на мети критика тадашње јавности. Кредити које је узимала Краљевина Србија, довели су је до тога да је постала једна од најзадуженијих држава у Европи, пред избијање Првог светског рата. Спољни дуг Србије пред избијање Великог рата износио је 910.292.000 француских франака у злату и 43 милиона златних динара.³⁶ Када је реч о издвајањима за војску, видели смо да је највећи део буџета одлазио у министарство војно, док је знатно мања сума државног буџета била издвајана за друга министарства. Ако погледамо целокупан период од стицања независности 1878. године до избијања Првог светског рата, видећемо да је Србија била прилично

36) Борис Н. Кршев, *Јавни дугови и финансијске прилике у Србији до краја Првог светског рата*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2014. година, стр.141. http://www.civitas.rs/07/article/pdf/Civitas07_article07.pdf.

зависна од иностраног капитала и да је та зависност довела до великог спољног дуга. С' обзиром да је новац највећим делом одлазио на наоружавање војске, разумљиво је због чега је Србија дочекала избијање Првог светског рата као једна од најнеразвијених привредних држава Европе.

Литература

- Алексић Весна, Спрега државе и акционарских банака у Србији до Другог светског рата – пример извозне банке а.д., Банкарство 9-10, 2011. година, стр. 110.
- Алексић Весна, Спрега државе и акционарских банака у Србији до Другог светског рата – пример извозне банке ад, Банкарство 9-10, 2011. година, стр. 112.
- Алексић Весна, Удружење банака Београд и српска финансијско-политичка елита између два светска рата, Банкарство 5-6, 2011. година, стр. 76.
- Алексић Весна, *Београдска задруга и њена улога у привредном развоју Србије крајем 19. и почетком 20. века*, 2012 година.
- Вучо Никола, *Привредна историја Србије*, Научна књига, Београд 1955.година, стр.65.
- Гњатовић Драгана, *Стари државни дугови*, Економски институт, Југословенски преглед, Београд 1991. година, стр. 99.
- Гњатовић Драгана, *Економија Србије*, Мегатренд Универзитет, Београд 2007. година, стр. 56.
- Ђукић В. Слободан, *Страни утицаји на развој српске војне доктрине 1878-1918.*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Докторска дисертација, Београд 2013. година, стр.283.
- Иветић Ј. Велимир, *Политичка улога министарства војних Краљевине Србије од 1903. до 1914. године*, Факултет политичких наука, Докторска дисертација, 2013., година, стр. 368.
- Кршев Н. Борис, *Јавни дугови и финансијске прилике у Србији до краја Првог светског рата*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2014. година, стр.138.
- Недић В. Светлана, *Зграда класне лутрије, Наслеђе*, УДК 725.84 (091) (497.11), 2012. година, стр. 41.
- Петровић Ф. Милић, Народна банка Југославије – више архивских фондова у једној институцији, Архив, Часопис Архива Србије и Црне Горе, стр. 22.
- Стојановић Трајан, „Рационализација“ економије малог простора:

Србија и велике силе 1881. и 1914. године, стр. 5.

Стојановић Трајан, „Рационализација“ економије малог простора: Србија и велике силе 1881. и 1914. године.

Таушановић Коста (1854-1902) је био српски политичар и економиста. Био је оснивач Српског бродарског друштва и Класне лутрије.

Шојић Милан, Бранко Хинић, „130 година Народне банке Србије 1884-2014“, Банкарство 3, 2014. година, стр. 138.

**Ema Kraktus
Sladjana Nikolic**

FINANCIAL INSTITUTIONS OF SERBIA FROM THE END OF NINETEENTH CENTURY UP TO THE SECOND WORLD WAR

Resume

Main objective of the author of this paper was to analyze financial institutions of the Kingdom of Serbia and the Kingdom of Yugoslavia from the end of the nineteenth century up to the outbreak of the Second World War and their impact on economic development of the state. The author dedicated a great deal of consideration to the issue of economic dependance of the Kingdom of Serbia to Austro-Hungary and to the issue of the impact of domestic and foreign capital on the economic development of the Kingdom of Serbia up to the First World War and its liberation from the financial dependency on the northern neighbour state. The economic development of Serbia in the two abovementioned periods shared many similarities. Economy of Serbia today is in difficult state, just as it was one hundred years before at that time. For the Kingdom of Serbia the exit from the crisis was in lending money to her businessmen, in the promotion of the export and opening of its economy to new markets and in this way it got rid of economic dependency on Austro-Hungary. In contemporary Serbia the economy is heavily dependent on foreign loans and foreing direct investments. To make the problem even worse, these funds are very poorly invested into the development and

production of tradable goods, which should be the basis of economic development. In addition to the analysis of financial institutions of the Kingdom of Serbia the author also analyzed its economy and dependence of the Serbian economy on Austro-Hungarian monarchy.

Keywords: economy, industry, loans, bank, stock market, financial institutions, Kingdom of Serbia, Austro-Hungary³⁷

■
* Овај рад је примљен 18. октобра 2018. године, а прихваћен за штампу на сас-
танку Редакције 23. новембра 2018. године.

Ненад Перић
Универзитет Метрополитан, Београд
Немања Јанковић
Универзитет Метрополитан, Београд

ПРУГЕ И ОРЛОВИ – ДЕЛОВАЊЕ ЦЕНТРАЛНОГ ПРЕС-БИРОА И САРАДЊА СА АМЕРИЧКИМ НОВИНАРИМА У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Сажетак

У раду су приказани организација и деловање Централног прес-бироа Краљевине Југославије, те сарадња са америчким новинарима, дописницима и другим личностима које су држава, влада и биро окарактерисале као корисне за остваривање својих пропагандних и политичких циљева. У раду се доказује унапређење сарадње између Централног прес-бироа и представника америчке штампе током Владе Милана Стојадиновића. Рад открива и до сада јавности непознати детаљ, посету Џозефа Кенедија Млађег Краљевини Југославији и Централном прес бироу који из посету начелника генералштаба америчке војске генерала Дагласа Макартура указује на релативно висок ниво међусобног уважавања две географски удаљене земље различитих политичких уређења. У томе једну од кључних улога игра Централни прес-бироа, где се добрим планирањем и омогућавањем реорганизације, те усклађивањем са потребама државе и тадашњим савремених техничким достигнућима, ствара респектабилна информативно-пропагандна организација високе ефикасности, на нивоу најразвијенијих земаља тог времена.

Кључне речи: Централни прес-биро, амерички новинари, Милан Стојадиновић, Коста Луковић, геополитика, међународно комуницирање.

1. УВОД

Завршетак Првог светског рата донео је на геополитичком плану бројне промене. Свој крај доживеле су Аустроугарска монархија и Турска царевина, што је српском народу било од круцијалног значаја. На средишњем делу Балканског полуострва оформљена је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Када се барутни дим разишао, са друге стране Атлантског океана изникла је нова светска сила у виду Сједињених Америчких Држава.

Иако су дипломатски односи између Кнежевине Србије и САД успостаљени 1881 године, до Првог светског рада они нису били интензивни. Међутим, у ратном и поратном периоду периоду пријатељство америчког председника Вудро Вилсона у два мандата и светски признатог српског научника и цељеног професора престижног Универзитета Колумбија Михајла Пупина, почасног конзула Краљевине Србије и потође државе, као и значајна улога Србије у рату су допринели интезивирању односа и њиховом дизању на много виши ниво.

2. ОСНИВАЊЕ, СТРУКТУРА И ДЕЛОКРУГ ЦЕНТРАЛНОГ ПРЕС-БИРОА

Кровна организација задужена за успостављање и неговање контаката са представницима иностраних медија и важних личности на дипломатско-политичком нивоу био је Централни прес-биро Председништва министарског Савета Краљевине Југославије. Корени Централног прес-бироа могу се пратити до 1861. године, када је при Министарству иностраних дела успостављен такозвани Прески биро, на челу са Матијом Баном, знаменитим професором лицеја, политичаром и дипломатом. Своје славне дане биро је доживео током Балканских и Првог светског рата, под руководством Слободана Јовановића, такође угледним универзитетским професором, политичаром и правником. Под овим називом установа ће постати позната након што и званично буде оформљена 1929. године. Сама идеја¹ оснивања, односно обнављања рада, овакве установе потекла је од искусног и

1) Вук Драговић, *Српска штампа између два рата*, Српска академија наука,

утицајног загребачког новинара Антуна Шлегела, који је, између осталог, био главни уредник „Загребачког дневника“², председник Хрватског новинског друштва и шеф Новинског уреда Народног вијећа Државе Словенаца, Хрвата и Срба³.

По слову закона,⁴ Централни прес-биро основан је као општа државна служба за информисање и структурно је потпадала под Владу Краљевине Југославије. Један од основних мотива за оснивање Централног прес-бироа лежао је у чињеници да се Краљевина Југославија требала пред светом оправдати за успостављање Шестојануарске диктатуре и одбранити од очекиваних пропагандних напада,⁵ односно основан је „као институција у којој је углавном сконцентрисана пропаганда у иностранству и у земљи“.⁶ Први пословник организације донет је 1931. године, а поред пословника издато је, само у истој години, чак 56 различитих упутстава.⁷ Шеф Централног прес-бироа имао је у својој надлежности три одсека: Административни одсек са секретаријатом, Публицистички одсек и Информативни одсек. Административни одсек био је одговоран и за састављање билтена. Секретаријат бироа имао је и задатак да „руководи службом обавештавања јавности о културним и привредним приликама у нашој држави“.⁸ Делокруг рада другог одсека, Публицистичког, подразумевао је све послове који су се тicali рада са иностраном штампом и дописницима ЦПБ у иностранству. Информативни одсек имао је слична задужења као и њихове колеге из Публицистичког одсека, с том разликом да је терен њиховог рада била сопствена држава. Осим тога, Информативни одсек био је задужен и за обављање послова који су проистицали из про-

Београд, 1956, стр. 382.

- 2) Josip Schlegel, *Biografija Tonija Schlegela*, Државни архив Загреб, Загреб, Р-169, 1962, стр. 14.
- 3) Исто, стр. 25.
- 4) Архив Југославије, Фонд Централног пресбироа (38), ф 1, јединица описа 1, Закон о Централном пресбируу од 18 априла 1929-1- године.
- 5) Архив Југославије, 38-1-2 Циркуларно упутство Централног пресбироа упућено дописницима, од 16. августа 1929. године, пов. Ц.П.Бр. 995.
- 6) Архив Југославије, 38-1-2 Копија годишњег извештаја за 1931 год – Организација рада Централног пресбироа.
- 7) Исто.
- 8) Архив Југославије, 38-1-2 Пословник о раду у Централном пресбируу Претседништва Министарског савета од 31. марта 1931.

писа Закона о штампи. Током 1934. године на иницијативу шефа Централног прес-бироа, др Косте Луковића организована је и Радио служба,⁹ са задатком спровођења националне и државне пропаганде, праћења емисија иностраних радио-станица усмерених против Краљевине Југославије, али и сарадње са иностраним радио-станицама.

3. ИНСТИТУЦИЈА ЦЕНТРАЛНОГ ПРЕС-БИРОА ПРЕ ДОЛАСКА МИЛАНА СТОЈАДИНОВИЋА НА МЕСТО ПРЕДСЕДНИКА МИНИСТАРСКОГ САВЕТА

Свој рад у иностранству ЦПБ је спроводио опробаним методама попут сарадње са већим бројем телеграфских, публицистичких и фотографских агенција, сарадњом са одређеним новинарима у појединим часописима, приређивањем изложби и издавањем публикација, доставом специјалних привредних билтена одређеном кругу људи, листова и организација као „везама које је Централни пресбиро одржавао са страним новинарима, приликом њиховог бављења или проласка кроз нашу земљу или иначе“.¹⁰ Своје деловање у иностранству ЦПБ је обављао и посредством својих дописника, од којих је један боравио у Вашингтону. Осим тога, биро је један део својих активности спроводио и преко Југословенског трговачког и туристичког бироа у Њујорку.¹¹

Идући у корак са техничким достигнућима и потребама времена, Филмска служба ЦПБ довршила је током 1931. године и један општи филм о Југославији а који је био намењен приказивању у Северној Америци. Те године је у Југославији боравио начелник генералштаба америчке војске генерал Даглас Макартур који се врло похвално изјашњавао о улози Србије у светском рату и српској војсци. Иако је првенствено био гост нашег генералштаба, имао је аудијенцију код краља Александра, а примили су га и председник владе, министар

9) Архив Југославије, 38-1-2 Циркуларни допис др Косте Луковића дописницима, од 8. августа 1934. године, о оснивању Радио службе и задацима дописника, Пов. Ц.П.Бр. 5414

10) Архив Југославије, 38-1-2 Копија годишњег извештаја за 1931 год – Организација рада Централног пресбироа.

11) Архив Југославије, 38-1-2 Копија годишњег извештаја за 1931 год – Организација рада Централног пресбироа.

иностраних дела и наравно министар војске и морнарице. Биро је све наведене активности детаљно испратио, а забележено је да је више страних дневних листова преузело наше извештаје и фото материјал о овој посети.

Извештај Централног прес-бироа за 1931. годину пружа увид и у везе са иностраним новинарима. Готово свим журналистима из иностранства на располагању су стајали одређени чиновници ЦПБ, олакшавајући им рад на прикупљању информација, истовремено им пласирајући оне сагласне државним интересима Југославије. Биро је помагао иностране сниматеље који су исказали своје интересовање за Југославију. У један од публицистичких успеха бироа може се сврстати и брошура др Јулија Клајна, државног подсекретара за трговину САД, под насловом „Југославија земља будућности“. Ипак, највећи број новинара потицао је из земаља Старог континента. ЦПБ је током 1931. године пратио писање само осам дневних америчких листова, док је у истом периоду укупан број праћених листова износио укупно 214 дневних листова, што указује на велики обим прикупљања података обухват анализе коју је биро за потребе владе водио.

Различити мотиви руководили су журналисте из Сједињених Држава приликом њихове посете Југославији. Тако је током 1930. године у Македонији боравио некадашњи војни аташе САД у Варшави и службеник Вест Поинта Елберт Фарман, по свему судећи у својству повереника¹² Владе САД. За Хамилтона Ф. Армстронга,¹³ уредника спољнополитичког листа из Њујорка, у фокусу његове посете Зетској бановини налазиле су се присталице краља Николе Петровића и виђењенији представници некадашњих политичких партија. Неколико година касније, у интервјуу листу „Време“¹⁴ Армстронг, ће изнети своју тачну геополитичку прогнозу у вези доласка национал-социјалиста на власт у Аустрији. Наредног месе-

12) Архив Југославије, 38-126-272, Допис в.д. генералног политичког директора Министарства иностраних послова Краљевине Југославије упућен Централном прес-бироу од 13. марта 1930. године, Пов. бр. 4114.

13) Архив Југославије, 38-126-272 Допис дописника Централног прес-бироа са Цетиња Вука Митровића упућен Централном прес-бироу од 29. јуна 1931. године.

14) „Амерички публициста г. Армстронг поново у Београду“, Време, Београд, бр. 4392, 29. 03. 1934.

ца уредник „Форин Аферс“¹⁵ -а, изнеће још две геополитичке прогнозе, овог пута о могућностима за југословенско-бугарско зближавање те о будућности Балканског пакта. Из пера истог аутора потећи ће опширан чланак¹⁶ под насловом „После убиства краља Александра“. У благонаклоном тону,¹⁷ Армстронг је хвалио геополитичку мудрост почившег суверена али је и Марсељски атентат стављен у контекст убистава премијера суседних држава, Румуније и Аустрије.

Интересантан је и исцрпан предлог на 27 страница извесног Орсона Килборна,¹⁸ који је извршио анализу предности и недостатака туристичких потенцијала младе краљевине. Није био редак случај и да амерички новинари буду заправо личности југословенског порекла, попут новинара „Федеретед Преса“ Бориса Бутковића,¹⁹ који је показао занимање за односе међу македонско-бугарским сепаратистима. За др Кенета Конанта,²⁰ харвардског професора византологије, од интереса су биле фотографије и књиге о средњовековним српским манастирима. За учињену помоћ и пажњу угледни научник се захвалио²¹ уз напомену да ће радо информисати потенцијалне туристе о Југославији. За популаризацију младе државе лукративно је било и излажење бироа у сусрет археологу Владимиру Фјуксу. Након повратка у САД, после успешне експедиције, Фјукс је написао низ чланака у којима је веома похвално говорио о Југославији.²²

15) Архив Југославије, 38-126-272 Допис дописника Централног прес-бироа из Софије упућен Централном прес-бироу од 3. априла 1934. године, Пов. Ст. Бр. 107.

16) Архив Југославије, 38-126-272 Допис дописника Централног прес-бироа из Загреба Срђе Ђокића упућен Информативном одсеку Централног прес-бироа од 14. марта 1935. године, Пов. бр. 337.

17) Архив Југославије, 38-126-272 Препис и превод чланка „После убиства краља Александра“.

18) АЈ, 38-126-272 Елаборат Орсона Килборна упућен К. Динчићу из Централног прес-бироа од 20. октобра 1932. године.

19) Архив Југославије, 38-126-272 Допис референта Публицистичког одсека Централног прес-бироа упућен Одељењу за државну заштиту I, Министарства унутрашњих послова, од 26. децембра 1933. године, Пов. 7614.

20) Архив Југославије, 38-126-272 Допис Пропагандног одељења друштва „Путник“ упућен Централном прес-бироу од 13. јуна 1933. године, број 12775.

21) Архив Југославије, 38-126-272 Препис и превод писма Кенета Конанта упућеног Јоксимовићу, без датума.

22) Архив Југославије, 38-126-272 Допис шефа Централног прес-бироа др Косте

4. ЦЕНТРАЛНИ ПРЕС-БИРО ПО ДОЛАСКУ МИЛАНА СТОЈАДИНОВИЋА НА МЕСТО ПРЕМИЈЕРА

За разлику од евроцентричних политичара претходне генерације, Стојадиновић се већ током свог школовања имао прилике да се сусрестне са економском моћи САД.²³ Стојадиновићев такт за медије најбоље се може сагледати из поступка када је од конзула Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Њујорку тражио и добио исечке²⁴ из америчке штампе, а који су се бавили питањем ратних дуговања, што је било од значаја за деловање делегације коју је предводио. Будући да је и сам једно време објављивао веома запажене новинске чланке, нови премијер јасно је увидео нужност повећања ефикасности ЦПБ.

Најпре је учвршћена радна дисциплина и постављен основ за професионално и рационално обављање дужности на свим нивоима бироа.²⁵ На месту шефа ЦПБ од априла 1934. године налазио се искусни новинар и службеник некадашњег Ратног прес-бироа др Коста Луковић. На овом месту Луковић ће остати током готово читавог мандата Милана Стојадиновића као председника Министарског савета. Већ након четири месеца по Стојадиновићевом доласку на власт приступило се реорганизацији Централног прес-бироа. Новим пословником,²⁶ детаљно је одређен делокруг рада одсека бироа а осмишљен је у складу са реалним потребама времена и технолошким достигнућима. Организација ЦПБ у три одсека задржана је и новим пословником. Информативни одсек²⁷ подељен је на осам одељака и то на: Одељак за послове у вези са применом закона о штампи, Лекторат, Одељак за Публицистички рад са домаћом штампом, Одељак за политичке

Луковића упућен Министарству саобраћаја од 13. јула 1934. године, бр. 4836.

23) Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт – Југославија између два рата*, *El Economista*, Буенос Аирес, 1963., стр. 34.

24) Архив Југославије, 37-94-521 Дешпа конзула Краљевине СХС у Њујорку упућена Милану Стојадиновићу од 3. марта 1926. године.

25) Архив Југославије, 38-1-2 Препис наређења др Косте Луковића запосленима у ЦПБ, од 4. октобра 1935. године, у вези бржег отправљања послова и контроле рада службеника на дужности, Ц.П.Бр. 2611.

26) Архив Југославије, 38-1-2 Пословник о раду у Централном пресбируу Председништва Министарског савета, од 11. новембра 1935. године, Ц.П.Бр. 2994.

27) Исто.

информације, Одељак за радио, Одељак за филм и туризам, Привредни одељак и Одељак за фото службу.

Тако, на пример, Одељак за радио имао је да спроводи државну и националну политику посредством радиофоних емисија, води рачуна о програмима домаћих радио-станица и утиче на то да њихов програм буде у сагласности са државним и националним интересима, прати иностране радио-емисије, уређује поверљиви билтен страних радио-емисија као и да се стара о сарадњи домаћих и иностраних радио-станица. Одељак за филм и туризам био је задужен да обавља националну и државну пропаганду путем филмова, сузбија непријатељску пропаганду, итд. Осим тога, овај одељак требао је настојати на изради филмова пропагандног карактера, помагању домаће филмске индустрије и туризма. Одељак Информативног одсека, Одељак за фото службу, имао је задатак да прикупља и израђује фотографије из свих области живота, као и да их прослеђује домаћој и иностраној штампи.

Публицистички одсек²⁸ новим пословником је такође претрпео организационе промене. Од значаја за тему овог рада јесте Одељак за публицистички рад са страном штампом, у чији делокруг послова је потпадало и то да „Обавештава страну јавност преко дописника листова страних у земљи или преко дописника Централног пресбиороа у иностранству, о приликама у земљи и њеним спољно-политичким односима“.²⁹ И Одељак за пропаганду имао је пуне руке посла, будући да је његова лепеза послова укључивала прикупљање података о општем државном и националном животу, израду студија за политичке и културне публикације пропагандног типа, старање о издањима ЦПБ, прикупљање документације о мањинским питањима. Праћење писања иностране штампе и израда дневног прегледа о томе било је у опису посла Одељка за израду прегледа штампе (Лектората).

Нова ефикаснија организација ЦПБ послужиће као здрава основа за унапређење и даљи развој односа између институције бироа и представника америчке штампе. Сарадња Цен-

28) Архив Југославије, 38-1-2 Пословник о раду у Централном пресбиороу Претседништва Министарског савета, од 11. новембра 1935. године, Ц.П.Бр. 2994.

29) Исто.

тралног прес-бироа и америчких новинара, пре ступања др Стојадиновића на највишу дужност извршне власти, била је на задовољавајућем али и не претераном развијеном нивоу. За унапређење сарадње са представницима америчке штампе било је више разлога, а они најочигледнији укључују и оне: политичке и економске односе, одржавање веза са југословенским иселеништвом и стишавање растућег екстремизма у делу емиграције као и одржавање веза са земљом-савезницом из Великог рата.

У другој половини 1935. године, Југославија поново постаје интересантна за америчке новинаре. По основу тематике која је занимала америчке новинаре, може се уочити укупно пет целина и то: геополитика и политичке прилике уопште; привредне прилике и економски потенцијал; културно, историјско и уметничко наслеђе; обичаји, фолклор и музика и туристичка промоција Југославије. Прве три целине типично су занимале професионалне новинаре, сараднике листова са завидним тиражима, дописнике у својству повереника иностраних земаља или универзитетске професоре. Последње две целине биле су од интереса најчешће путописцима, сарадницима и повременим сарадницима мање значајних листова.

У истом периоду у краљевину се вратио рођени Требињац Јосип Чижек,³⁰ иначе стипендиста Пулицерове новинарске школе и сарадник бројних америчких листова. Овај натурализован Американац већ је у више наврата објављивао повољне чланке о Југославији у „Њујорк Тајмсу“ и према проценама Министарства иностраних дела био би вредан сарадник у будућности. За време свог боравка у домовини, Чижек је деловао и као дописник „Асошијетед преса“.³¹ Млада држава турбулентне историје привукла је и Вернона Макензија, професора новинарства и декана Универзитета Вашингтон у Сијетлу³², који се током свог боравка нарочито интересовао за питање националних мањина.³³

30) Архив Југославије, 38-126-272 Допис начелника Политичког одељења Министарства иностраних послова упућен Централном прес-бироу од 30. августа 1935. године, Пов. бр. 19647/II-Раз-8.

31) Архив Југославије, 38-126-272 Допис шефа представништва ЦПБ у Загребу упућен Централном прес-бироу од 10. октобра 1935. године.

32) Архив Југославије, 38-126-272 Допис шефа Централног прес-бироа др Косте Луковића упућен Министру Двора од 3. августа 1935. године, Бр. 5278.

33) Архив Југославије, 38-126-272 Допис дописника ЦПБ упућен Централном

Интересантна је и сарадња са брачним паром Сибури, Кетрин и Вилијамом. Док је Кетрин Сибури³⁴ написала два веома запажена и похвална новинска чланка о Југославији, под насловима „Два Божића“ и „Краљевина малог дечака“, Вилијам Марстон Сибури настојао је да оствари сарадњу са Југословенским просветним филмом, ради увоза и пласмана америчких филмова. Темелјном чиновничком реферисању није промакла ни чињеница да је Семјуел Сибури,³⁵ Вилијамов брат, својевремено био кандидат за гувернере државе Њујорк. За услуге учињеној Државној филмској централи Вилијам Сибури биће нешто касније и одликован³⁶ орденом Светог Саве III степена.

Од раније, Централни прес-биро отпочео је сарадњу и са Хенријем Вулфом, спољнополитичким новинаром познатим по томе што је предвидео склапање Пакта о ненападању³⁷ између Трећег рајха и Совјетског Савеза. Журналиста се, поред одличног рада, југословенским властима препоручио³⁸ доследним пропагирањем Југославије, јавном одбраном њених интереса али и као „велики поборник Мале Антанте и њене политике“. Сарадња искусног новинара и ЦПБ интензивираће се нарочито након јуна 1935. године. Наредног месеца дописник „Колумбус Диспеча“ боравиће у Сарајеву³⁹ интересујући се за појединости у вези Сарајевског атентата. Предусретљивост Централног прес-бироа вишеструко се исплатила када је у свом чланку⁴⁰ Вулф похвалио новог пре-

прес-бироу од 29. јула 1935. године, Бр. 394.

34) Архив Југославије, 38-126-272 Допис главног референта за филм и туризам упућен шефу Публицистичког одсека од 30. априла 1935. године.

35) Исто.

36) Архив Југославије, 38-126-272 Допис др Косте Луковића упућен генералном конзулу Стојановићу од 20. марта 1937. године, Предмет: Одликовање г. В.М. Сибери, Пов. 1517.

37) Архив Југославије, 38-126-272 Белешка о Хенрију Вулфу Секретаријата Публицистичког одсека ЦПБ од 23. августа 1939. године.

38) Архив Југославије, 38-126-272 Писмо отправника послова Краљевског посланства у Вашингтону упућено Централном прес-бироу од 16. маја 1935. године.

39) Архив Југославије, 38-126-272 Извештај дописника ЦПБ из Сарајева од 23. јула 1935. године.

40) Архив Југославије, 38-126-272 Прекуцани чланак под насловом „Stoyadinovich ministry works for Yugoslav internal reconciliation“ аутора Хенрија Ц. Вулфа, број 12 од 17. јула 1935. године.

мијера Стојадиновића због његових „признатих способности као економског експерта, новинара и дипломате.“

По мишљењу ЦПБ, од значаја за државну пропаганду Краљевине Југославије било је и интересовање Бернарда Беренсона, човека са репутацијом⁴¹ једног од највећих стручњака за критику уметности и њену историју. Сходно важности овог америчког богаташа и познаника кнеза Павла, приликом његовог боравка у Далмацији⁴² организована је и мала пратња како би уважени и утицајни гост био што задовољнији.

Поједини амерички новинари били су сарадници Ратног прес-бироа још са Солунског фронта, као што је то био Херберт Кори.⁴³ Овај публициста и новинар се безмало две деценије касније обратио ЦПБ са идејом да напише књигу⁴⁴ о краљу Петру II Карађорђевићу, али није наишао на одобрење. Новинар „Чикаго Трибјун“ Дејвид Дара исказао је занимање и за привредне и за геополитичке теме. Тако је из пера овог дописника потекао чланак „Значај новог дунавског моста за Малу Антанту“⁴⁵ у којем наглашава инфраструктурни, трговински али и војни и спољнополитички значај договора у вези са подизањем новог моста на дунавској граници Југославије и Румуније. У службеној забелешци шефа Публицистичког одсека, сачињеној након разговора са овим лондонским дописником на пропутовању по Балкану, документовано је његово и мишљење о развоју догађаја који се тичу Чехословачке и њеног положаја. Амерички новинар правилно је закључио⁴⁶ да Чесима и Словацима предстоји сукоб са Немачком, две године пре него што се то и догодило.

Иако нема никаквих назнака да се поменути бавио и новинарским послом, Централном прес-бироу скренута је

41) Архив Југославије, 38-126-272 Допис шефа ЦПБ др Косте Луковића упућен министру помоћнику иностраних послова Мартинцу од 1. јула 1936. године.

42) Архив Југославије, 38-126-272 Извештај дописника ЦПБ из Сплита упућен Централном прес-бироу, од 6. августа 1936. године.

43) Архив Југославије, 38-126-272 Писмо Гордона-Гордона Смића упућено шефу Централног прес-бироа од 2. априла 1935. године.

44) Архив Југославије, 38-126-272 Деша генералног конзула Р. Јанковића упућена Централном прес-бироу, Пов. бр. 179.

45) Архив Југославије, 38-126-272 Билтен Централног прес-бироа за месец новембар 1936. године, стр. 89.

46) Архив Југославије, 38-126-272 Забелешка шефа Публицистичког одсека Централног прес-бироа, Предмет: Г. Давид Дарах, од 15. октобра 1936. године.

пажња од стране Министарства иностраних послова, на значај професора Хадсона и евентуални пропагандни потенцијал који би он могао имати. Угледни професор показао се, као лојалан национални пријатељ⁴⁷ и као такав био је од стране Југославије и других чланица Мале Антанте и предложен за судију Сталног суда међународне правде у Хагу.

Плодоносну размену мишљења Публицистички одсек ЦПБ имао је и са професором Њујоршког универзитета Оскаром Јановским, који је у то време путовао по Европи као специјални извештач „Њујорк Поста“. По савету др Јановског, Југославија је требала да покуша са пропагандном акцијом посредством научних политичких часописа, које воде угледни професори, али и путем личних веза. Време је показало да је мишљење⁴⁸ професора Јановског у вези држања Пољске уз Француску, у случају озбиљне кризе, било потпуно исправно.

За оксфордског професора музике, писца и предавача Филипа Торнтона⁴⁹ од значаја су биле народне песме и обичаји у Јужној Србији. У уобичајеном маниру ЦПБ му је обезбедио бесплатну железничку карту⁵⁰ али и пружио неопходна појашњења⁵¹ у вези локација за које се енглески професор распитивао. Следеће године оксфордски професор је тражио и добио и дозволу за снимање⁵² у Југославији. Занимљив је и случај Јована Кнежевића из Калифорније, директора пропаганде „Јужних пацифичких железница“, писца, уредника новина и активног националног радника.⁵³ Овај калифорнијски Србин

47) Архив Југославије, 38-126-272 Допис в.д. начелника Политичког одељења Министарства иностраних послова упућен Централном прес-бироу од 27. марта 1936. године, Пов. Бр. 7377/III/Раз. 24.

48) Архив Југославије, 38-126-272 Забелешка шефа Публицистичког одсека Централног прес-бироа, Предмет: Професор Оскар Јановски, од 19. маја 1936. године.

49) „Енглески научник испитује наше народне игре и песме“, Политика, Београд, бр. 10069, 06.06.1936.

50) Архив Југославије, 38-126-272 Забелешка од 4. јуна 1936. године на писму Филипа Торнтона.

51) Архив Југославије, 38-126-272 Писмо дописника ЦПБ из Скопља Јосипа Букше упућено Филипу Торнтону од 18. новембра 1936. године.

52) Архив Југославије, 38-126-272 Допис др Косте Луковића упућен Државној филмској централи од 19. маја 1937. године, Бр. 3358.

53) Архив Југославије, 38-126-272 Депеша генералног конзула Р. Јанковића упућена Политичком одељењу Министарства иностраних послова од 20. марта 1936. године, Бр. 3300.

организовао је путовање веће групе калифорнијских учитељица и професорки по земљама Европе, с тим да се, изузимајући Русију, група најдуже задржала у Југославији. Сагласно броју посетилаца и њиховом значају, овој групи поклоњена је сразмерно велика пажња. Тако су, осим Министарства иностраних послова, у координисани рад на што пријатнијем боравку ове групе у Југославији били укључени и ЦПБ, Министарство трговине и индустрије као и друштво „Путник“, свесни да ће њихов угодан боравак „значити у исто време и велику пропаганду за нашу земљу и наш туризам у Америци“.⁵⁴

Управо за време Владе Милана Стојадиновића долази до великог помака на туристичком пољу. Правилником о проглашењу туристичких места из 1936. године разна места у Краљевини Југославији класификована⁵⁵ су као туристичка, климатска и бањска места. Истовремено, на писању водича на француском језику⁵⁶ ангажован је Милош Црњански. Кроз две године престоница се могла подичити и новоотвореном Вишом угоститељском школом⁵⁷ а јавности су представљени и модерни туристички плакати Београда, дело Ђорђа Андрејевића Куна.⁵⁸ Отварање Београдског сајма 1937. године, допринело је томе да главни град Југославије посети, током одржавања првог сајма, око 200.000 посетилаца из 17 земаља света! Пролећни сајам 1938. године привукао је у престоницу око 100.000 посетилаца из 15 држава.⁵⁹

Природне лепоте највеће државе Балканског полуострва биле су привлачне и за сарадника магазина „Национална географија“ Рудолфа Балоба, који је током неколико месеци снимао „бојадисане слике“.⁶⁰ Пажњи запослених у ЦПБ није промакло ни то да је Балог истовремено био и фотограф

54) Архив Југославије, 38-126-272 Делешка начелника Консуларно-привредног одељења Министарства иностраних послова упућена Централном прес-бироу од 3. априла 1936. године, Предмет: долазак америчких туриста у Југославију, К. П. Бр. 3198-323.

55) Снежана Лазић, *Turizam u Beogradu između dva svetska rata, TIMS Acta*, Fakultet za sport i turizam, Novi Sad:, Vol. 9, No. 1, 2015., стр. 39.

56) Исто.

57) Исто.

58) Снежана Лазић, *Turizam u Beogradu između dva svetska rata, TIMS Acta*, Fakultet za sport i turizam, Novi Sad:, Vol. 9, No. 1, 2015., стр. 41

59) Исто, стр. 42

60) Архив Југославије, 38-126-272 Белешка о Рудолфу Балобу, Др. ЧН од 2

мађарског прес-бироа,⁶¹ као и његови ставови о Малој Антанти и политици зближавања Југославије и Мађарске.

Један од најистакнутијих новинара тридесетих година 20. века Рудолф Блок, познатији под псеудонимом Бруно Лесинг, такође је показао своје интересовање за Југославију. Познанство па и пријатељски однос „Марка Пола са писаћом машином“ и тада актуелног шефа ЦПБ Луковића, датирало је још од раније.⁶² Са свог првог путовања током 1936. године, Лесинг је објавио већи број опширних и изузетно позитивних чланака о Југославији, а по исцрпним сугестијама свог познаника⁶³ југословенског порекла. Сагласно репутацији али и чињеници да се процењивало да листови за које Лесинг пише имају око двадесет милиона читалаца, о доласку угледног новинара обавештени⁶⁴ су и Милан Стојадиновић, министар Двора, Министарство унутрашњих послова, па и Генералштаб. Током боравка у Зетској бановини, за славног новинара обезбеђен је чак и моторни чамац Краљевске морнарице.⁶⁵ На први поглед претеран труд исплатио се веома брзо, када су амерички читаоци у великом броју позитивно реаговали⁶⁶ на Лесингове репортаже и показали велико интересовање за Југославију.

У неговање добрих односа са представницима америчке штампе, спадало је и организовање прикладних излета. Почетком марта 1937. године у посети Југославији боравио је и један од челних људи „Тајмса“ Џон Волтер,⁶⁷ који се на Опленцу поклатио сенима краљева Александра, Петра и

октобра 1937. године.

61) Исто.

62) Архив Југославије, 38-126-272 Писмо Рудолфа блока упућено др Кости Луковићу од 22. октобра 1933. године.

63) Архив Југославије, 38-126-272 Писмо Џејмса Драгићевића упућено Бруну Лесингу од 7. септембра 1936. године.

64) Архив Југославије, 38-126-272 Допис др Косте Луковића упућен министру Двора, председнику Владе, Министарству унутрашњих послова и Главном Генералштабу од 19. јула 1937. године, Предмет: Рудолф Блок, познати амерички новинар који пише под именом Бруно Лесинг, Пов. 3755.

65) Архив Југославије, 38-126-272 Допис др Косте Луковића упућен Команди морнарице од 19. јула 1937. године, Предмет: Рудолф Блок, познати амерички новинар који пише под именом Бруно Лесинг, Пов. 3755.

66) Архив Југославије, 38-126-272 Писмо Рудолфа Блока упућено др Кости Луковићу од 30. септембра 1937. године.

67) Архив Југославије, 38-126-272 Забелешке Централног прес-бироа „Г. Џон

вожда Карађорђа. Осим тога, високи гост посетио је и конак и цркву у Тополи а након обиласка гроба Незнаног јунака на Авали, за госте је уприличен и ручак, са министром просвете као домаћином. Посету директора „Тајмса“ овековечила је и фото-служба ЦПБ.⁶⁸

Правило да новинарке интересују искључиво теме које се тичу културе, фолклора или положаја жена у друштву, успешно је демантовала сарадница „Вашингтон Поста“, задужена за Европу, Мери Незбит Хоз. Анализирајући геополитичку ситуацију у свом чланку из маја 1938. године, говорећи о Малој Антанти и Југославији, америчка новинарка је истакла и да „У овом тренутку Југославија представља њену најслабију спону, пошто се она налази у најбољем положају“.⁶⁹ Сагласно томе, закључак Централног прес-бироа био је да се о њој, као угледној новинарки, треба водити нарочито рачуна. Током боравка у Југославији, крајем 1938. године, Мери Незбит Хоз показала је интересовање за разна економска, политичка и социјална питања али је исто тако изразила и жељу да лично присуствује гласању⁷⁰ на, тада актуелним, парламентарним изборима.

Октобра исте године Југославију је посетио и Двајт Макензи, политички уредник „Асошијетед преса“,⁷¹ у склопу обавештавања о политичким приликама у Средњој Европи након потписивања Минхенског споразума. На жељу да посети⁷² и неко село, америчком новинару је понуђен излет на Опленац. Излет је окончан посетом гробу Незнаног јунака на Авали што је Макензи, као некадашњи борац у Првом светском рату, изузетно ценио.

Волтер на Опленцу“ и „Г. Џон Волтер на Авали“ од 7. марта 1937. године.

68) Архив Југославије, 38-1-2 Извештај фото-службе ЦПБ за 1937. годину, број 16.

69) Архив Југославије, 38-126-272 Белешка Централног прес-бироа о Мери Незбит Хоз од 9. децембра 1938. године, Предмет: Мери Незбит Хоз, америчка новинарка.

70) Архив Југославије, 38-126-272 Белешка Централног прес-бироа о Мери Незбит Хоз од 10. децембра 1938. године, Предмет: Мери Незбит Хоз, америчка новинарка.

71) Архив Југославије, 38-126-272 Белешка о Двајту Макензију Секретаријата Публицистичког одсека ЦПБ од 26. октобра 1938. године, Предмет: Девиџ Макензи.

72) Исто.

Крајем изборне 1938. године, у Краљевини Југославији боравио је и париски дописник „Чикаго Трибјун“ Едмунд Тејлор. Као и остали инострани новинари, и Тејлор је од стране ЦПБ снабдевен новинским чланцима и другим материјалом.⁷³ Иако је изразио намеру да у Југославији проучава опште прилике, у свом новинском чланку „Промене граница на Балкану“⁷⁴ изнео је низ спекулација у вези територијалних уступака које би државе-победнице из Првог светског рата могле учинити према Бугарској, а на име територија које су овим државама припојене након рата. Исте године у Југославији је боравио и др Џон Зветина, професор уставног права Чикашког универзитета, „у циљу проучавања нашег старог законодавства“.⁷⁵ Како је у склопу свог путовања угледни професор требао пропутovati и државе региона, молио је ЦПБ да му се тамошњи југословенски аташеи за штампу нађу у помоћи приликом сналажења у непознатој средини.

Неколико месеци након Стојадиновићевог пада с власти, гост бироа био је и Џозеф Кенеди Млађи.⁷⁶ Тадашњи аташе амбасаде САД у Лондону, старији брат Џона и Роберта Кенедија, по многима је био виђен, у догледној будућности, као кандидат за председника Сједињених Америчких Држава.

5. ЗАКЉУЧАК

Само током 1933. године кроз главни град Краљевине Југославије пропутовало је преко три стотине иностраних новинара,⁷⁷ од којих је свега њих десет представљало америчку штампу. Евидентно је да је током мандата премијера Стојадиновића сарадња са америчким новинарима подигнута

73) Архив Југославије, 38-126-272 Белешка о Едмунду Тејлору Секретаријата Публицистичког одсека ЦПБ од 15. новембра 1938. године, Предмет: Едмунд Тејлор.

74) Архив Југославије, 38-126-272 Поверљиви извештај ЦПБ о писању америчке штампе од 3. децембра 1938. године.

75) Архив Југославије, 38-126-272 Белешка Душана Стојановића о др Џону Зветини, без датума, настала пре јула 1938. године.

76) АЈ, 38-126-272 Депеша дописника ЦПБ у Лондону упућена Централном прес-бироу од 19. маја 1939. године, Предмет: Џозеф Кенеди, син америчког амбасадора у Лондону, Бр. 88

77) Архив Југославије, 38-125-271 Списак страних новинара који су у току 1933 године пропутовали кроз Београд.

на виши ниво, првенствено захваљујући разумевању за новинарски посао али и постигнутој политичкој стабилности. Обављајући уз дужност председника Министарског савета и функцију министра иностраних послова, др Стојадиновић је добро разумео у којој мери новинари, као једни од чинилаца међународног комуницирања, имају заслуга у стварању целокупне представе о некој држави, њеним институцијама и становништву у својим матичним државама. Придобијено јавно мњење у многоме је олакшавало посао вођења спољне политике, делујући као вид припреме јавности за геополитичке промене до којих ће доћи.

Осим новинара, за Централни прес-биро интересантне су биле и све особе које би на било који начин могле допринети пропагандним напорима Краљевине Југославије. Љубазан третман, предусретљивост и чињење услуга представљали су одличан залог за афирмативно извештавање америчких новинара. Иако свакако нису били једини инострани новинари који су вођени на излете пут Опленца и споменика Незнаном јунаку на Авали, чини се да су у случају америчких новинара они имали посебну тежину. Шеф државе посвећен борби за ослобођење и уједињење нације, који је погинуо зарад идеала, чинио је веома погодно тле за паралелу у биографијама Абрахама Линколна и краља Александра, како је то неколико година раније истакао Никола Тесла.⁷⁸ С друге стране, споменик Незнаном јунаку подсетио би америчке новинаре на савезништво Југословена и Американаца у Првом светском рату. У спољнополитичком и геополитичком смислу, највећи број америчких новинара били су присталице политике Краљевине Југославије и поборници Мале Антанте. Један од разлога за ово је свакако и предана делатност Централног прес-бироа, који је у организационом смислу био веома разгранат, добро организован и искусно вођен.

По неписаном српском правилу, признање за визију Милана Стојадиновића, делотворан рад Косте Луковића и врло добру организацију Централног прес-бироа изгубила се у вихору наредног рата, али може послужити као добар пример и данас, нарочито ако се узме у обзир став државе деве-

78) *Tribute to king Alexander*, лист New York Times, New York од 21. октобра 1934. године.

десетих према страном извештавању о тадашњим државама и политичком врху.

Литература

Драговић Вук, *Српска штампа између два рата*, Српска академија наука, Београд, 1956.

Лазивић Снежана, *Туризам у Београду између два светска рата*, ТИМС Акта, Факултет за спорт и туризам, Нови Сад, Vol. 9, No. 1, 2015.

Стојадиновић Милан, *Ни рат ни пакт – Југославија између два рата*, El Economista, Буенос Аирес, 1963.

Шлегел Јосип, *Biografija Tonija Schlegela*, Државни архив Загреб, Загреб, рукопис Р-169, 1962.

Архив Југославије за период 1929-1938.

Збирка Милана Стојадиновића (37).

Фонд Централног пресбирора Претседништва министарског савета (38).

Време, Београд, 1934.

New York Times, New York, 1934.

Политика, Београд, 1936.

Српски дневник - Serbian Daily, New York, 1926.

The Washington Post, Washington, 1934.

**Nenad Peric
Nemanja Jankovic**

THE STRIPES AND EAGLES – FUNCTIONING OF THE CENTRAL PRESS BUREAU AND COOPERATION WITH AMERICAN JOURNALISTS IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

Resume

In this paper there are presented organization and functioning of the Central Press Bureau of the Kingdom of Yugoslavia and

its cooperation with American journalists, correspondents and other persons whom the state, government and the Bureau had considered to be useful for accomplishment of their propagandist and political objectives at that time. In the paper there is also presented a review of improved cooperation between the Central Press Bureau and representatives of the American press during the government of Milan Stojadinovic. Also there is presented one previously unknown detail regarding the visit of Joseph Kennedy Junior to the Kingdom of Yugoslavia and the Central Press Bureau. This visit, in addition to the visit of the United States Army Chief of Staff general Daglas Mac Arthur, showed a relatively high level of mutual respect of these two geographically distant states with different political systems at that time. In these events the Central Press Bureau held one of the key roles. The Central Press Bureau, with its capacity for good planning and reorganization and synchronization with the needs of the state and modern technical achievements of that time, was a respectable informative-propagandist organization of high efficiency at the level of the most developed states of that time.

Keywords: Central Press Bureau, American journalists, Milan Stojadinovic, Kosta Lukovic, geopolitics, international communication.

* Овај рад је примљен 14. октобра 2018. године, а прихваћен за штампу на сас-танку Редакције 23. новембра 2018. године.

Дејан Дашић

Висока школа академских студија "Доситеј", Београд

ГЛАСИНЕ КАО ВИД СИМБОЛИЧКЕ МОЋИ - МЕДИЈИ ИЗМЕЂУ ИСТИНЕ И МАНИПУЛАЦИЈЕ

Сажетак

У раду се излажу различити аспекти гласина, како настају, када се појављују, на који начин се може живети са гласинама или на који начин их употребити. Ослањајући се на постмодерну теорију Бодријара, покушаћемо да докажемо да уз помоћ медија, гласине, непрестаним понављањем постају чињенице. Захваљујући интернету, који обезбеђује мултиплицирано ширење порука, гласине се шире невероватном брзином, готово у реалном времену. Данас је за многе информације веома тешко сазнати извор, а пропраћене слањем слика, добијају невероватну моћ.

Кључне речи: гласине, масмедији, спиновање, пропаганда, Србија.

1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Међу становништвом хришћанске вероисповести паника је завладала када су у једном дану три реке у Кини биле црвене боје. Гласине су се шириле брзином светлости: долази судњи дан. Оно што је недостајало тим људима је информација да су веома чести случајеви „крвавих река“, да се појављују готово свуда у свету, да су изазивачи промене боје воде бактерије које живе на воденим алгама. „Када људи не добију неопходне и поуздане информације из веродостој-

них извора, онда циркулишу незваничне вести у заједници¹. Гласине су заслужне и за обрачун Нерона са хришћанством.² Велики монголски освајач, Џингис-кан, имао је посебне јединице које су се кретале испред његових борбених јединица и причама о монголској окупности изазивале панику код непријатеља, а Наполеона су у његовим војним походима често пратили разни уметници и преговарачи. Фридрих Велики је такође истицао важност неоружане припреме битке и заваривања непријатеља: Користите прљаве трикове, подвале, лажне вести и шаљите их непријатељу како бисте призвали први тренутак кад ћете му дебело наплатити причињену штету. „Лукаво фалсификујући податке о јеврејском холокаусту нацисти су скоро три године прикривали истину о геноциду, јер због добро убачених и континуираних гласина савезничке владе нису у потпуности веровале извештајима својих обавештајаца.“³

Веома су честе и гласине-подметања на берзи, да се подигне, односно обори цена појединих сировина, производа или акција корпорација. „Инсинуације, односно вешто пласиране гласине, на пример, о будућим продајама предузећа, потенцијалним променама власника преузимањем корпорација (најчешће без основа) битно утичу на кретање на берзи, па понекад подривају и стабилност саме берзе.“⁴ Ивица Тодорић, власник „Агрокора“, за којим је у време писања овог рада издата међународна потерница, изјавио је за америчку

- 1) Qinying Liao, Lei Shi, *She Gets a Sports Car from Our Donation: Rumor Transmission in a Chinese Microblogging Community*, http://lcs.ios.ac.cn/~shil/paper/Weibo_CSCW.pdf
- 2) Поједини писци као Светоније, у својим делима оптужују Нерона да је он лично дао наредбу да се запали град, док Тацит каже „дошла је потом несрећа, да ли случајно или кривоцом царева не зна се...“ Нерон снижава цене жита, уступа своје палате за градњу, даје да се увозе животне намирнице, поклања сиромашнима и подноси жртве боговима. Али гласину да је док је град горео изашао на позорницу у кући и опевао пропаст Троје, није тиме могао да ућутка” (Hans-Joachim Nojbauer, *Fama-istorija glasina*, Clio, Beograd, 2010, str. 9).
- 3) Саша Барбуловић, Зоран Јевтовић, Миодраг Поповић, Радан Лакићевић, *Амнезија јавности – од пропаганде до тероризма*, Графо комерц, Београд, 2004, стр. 55.
- 4) Милорад Роганић, „Настанак, развој и сузбијање гласина“ у зборнику: *Етика јавне речи у медијима и политици*, (Зоран Ваџић Ур), Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2004, стр 195 (195-204).

агенцију „Блумберг“ да је његова највећа грешка што није био више присутан у медијима и на тај начин демантовао одређене „негативне гласине“ које су се шириле о његовој компанији.⁵ Компаније у последње време стално под будним оком јавности, и да без обзира шта да крене лоше, од малих инцидената до великих криза, кривицу преузимају брендови: имиџ бренда и репутација компаније су увек жртве.⁶ „Гласина о наводној контаминацији производа српске компаније „Житопрерада ДМ“ довело је ову, иначе, успешну фирму на ивицу пропасти. Без обзира што су аустријске лабораторије доказале да је производ безбедан, гласина, која је потекла из Словеније, учинила је своје, фирма је због смањене тражње морала да отпусти 25 радника, претрпела велики финансијски губитак, а углед и имиџ су угрожени на дужи период“.⁷ Данаас, чак и државе „стрепе“ од смишљено пласираних гласина. Најновији пример је турска лира, која је почетком августа 2018. године значајно девалвирала у односу на долар (за само два дана 16%). Турски председник Тајип Ердоган изјавио је, да је његова земља под „економском опсадом“ и да је Министарство унутрашњих послова покренуло истрагу о 346 налога на друштвеним мрежама чији су садржаји ширили лажне гласине о домаћој валути и економији.⁸ Интернет не поштује стандарде новинарске заједнице, тако да га је немогуће спутавати традиционалним инструментима и конзервативним мерама. Велики број дезинформација, румора, фама, спинова, лажи и полуистина захваљујући социјалним мрежама сеју страх и панику, инфицирајући друштво вирусом неверице у све што стиже од званичних медија или кругова „високе“ политике.⁹

5) “Vlada je širenjem glasina destabilizovala Agrokor”, <https://www.vecernji.hr/vijesti/ivica-todoric-objavio-novi-blog-u-kojem-otkriva-tko-je-pravi-krivac-za-slucaj-agrokor-1197646>, 2.8.2018

6) Ying Fan, Branding the nation: „What is beingbranded“? *Journal of Vocation Marketing*, Volume 12, Number 1, 2006, p. 5

7) Дејан Дашић „Етички аспекти маркетинг микса непрофитних организација, *Пословна економија*, год 8, бр. 2, 2014, стр. 323.

8) <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:743686-Erdogan-rekao-za-SAD-dasu-siledzije-Turska-je-pod-ekonomskom-opsadom-ne-mogu-da-prisvoje-nasuvimovinu>

9) Зоран Јевтовић, Зоран Арачки, „Моћ гласина и дезинформација у креирању моралне панике на друштвеним мрежама“ у зборнику: *Интернет и друштво*

Дакле, „ако медији преузму штафету у њеном ширењу, не упозоравајући притом да се ради о гласини, она бива оплемењена: постаје информација и добија племенито порекло а њено главно обележје је брзина којим се шири”.¹⁰

Француски постмодерниста Бодријар такође тврди, да „због брзине протока медијских порука стварност нема времена да се појави.”¹¹ „Уз помоћ медија производи се нова стварност, односно стварност се симулира преплитањем и мешањем истинитог и лажног - поистовећивањем стварног и имагинарног. Изговорене речи и мисли, појмови и чињенице добијају лажно значење и уз помоћ масовних медија стално се понављају и саопштавају као непобитне истине”.¹² Сузбијање лажних вести и гласина је Сизифов посао, вероватно ће их бити све више. Створена је једна глобална виртуелна машинерија, која гласине претвара у чињенице, тако што их много пута и на много места понавља. Међутим, монистичко проучавање друштвених феномена је прошлост, јавља се потреба истажити на који начин гласине настају, како и у које сврхе се користе, шта се очекује од гласина и сл. „Гласине су далеко од тајанствене појаве, оне заправо подлежу јасној логици у чију је структуру могуће проникнути”.¹³

2. ГЛАСИНЕ – ДЕФИНИЦИЈА, ПОЈАМ, НАСТАНАК И ПОДЕЛА

Прво систематско истраживање феномена гласина спроведено је у Америци, за време Другог светског рата, након што је утврђено да гласине имају негативан ефекат на морал војника. Не постоји јединствена дефиниција гласина, свако од аутора полази од своје премисе, али оно што је заједнич-

(Драган Тодоровић, Далибор Петровић, Драган Прља, Ур.) Српско социолошко друштво, Универзитет у Нишу – Филозофски факултет, Институт за упоредно право, Београд: Ниш и Београд, 2014, стр. 319-336.

10) Жан-Ноел Капферер, *Гласине-најстарије средство информисања на свету*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2016, стр. 26.

11) Žan Bодrijar, *Rat kao spektakl*, Novinarstvo 1, Institut za novinarstvo, Beograd, 1991.

12) Žan Bодrijar, *Simulakrumi i simulacija*. Svetovi, Novi Sad 1991.

13) Жан-Ноел Капферер, *Гласине-најстарије средство информисања на свету*, нав. дело, стр. 7.

ко за све њих је да је гласина информација и да за циљ има да људи у њу поверују. „Гласина представља појаву одређену извором (незванични), механизмом (ланчано ширење) и садржајем (новост која се тиче тренутних дешавања. Истинитост, напротив, не спада у његову научну дефиницију“.¹⁴

Ако изузмемо случајеве, где се понекада гласина преноси веродостојно, готово увек гласина запада у грешку. То доказује и истарживање Олпорта и Потсмана¹⁵: Особа гледа неколико секунди фотографију која приказује неки улични призор, она потом препричава другој особи шта је видела, а друга особа препричава трећој оно што је чула итд. После шестог или седмог препричавања, пренета информација је тек у далекој вези са фотографијом с почетка.

У потрази за извором гласина, изузимајући ретке случајеве, који нису плод случајности, гласина најчешће настаје сама од себе, без нечије намере и стратегије. На пример, гласина је узрок неуспешног герилског маркетинга компаније Cartoon Network. Компанија је поставила десетине трепавих електронских листова у 10 градова у оквиру своје промотивне кампање. Међутим, међу становницима Бостона (јануар 2007), почела је да кружи гласина да се ради о терористичком чину, тј да терористи постављају експлозив. Инцидент је убрзано ескалирао, на терен је изашла екипа за демотирање бомби, заустављен је саобраћај, затворени су мостови и сл. На крају, менаџер Џим Самплес (*Jim Samples*) је добио отказ а матична компанија Turner Broadcasting, кажњена са 2 милиона долара.¹⁶

Као што не постоји једна, општеприхваћена дефиниција гласина, тако постоје и многобројне поделе гласина. Сходно темама гласина разликују се црне и ружичасте; друга подела на оптимистичке, узнемирујуће и гласине које сеју раздор код особа или група. Иако постоје још много подела, поједини аутори¹⁷ се не слажу у потпуности са оваквом

14) Исто, стр. 26.

15) Gordon Allport, Leo Postman, *The psychology of rumor.*: Henry Holt & Co, New York, 1947.

16) <https://www.linkedin.com/pulse/guerilla-marketing-ambush-which-one-best-your-business-murad/>, 15/1/2018.

17) Жан-Ноел Капферер, *Гласине-најстарије средство информисања на свету*, нав. дело, стр. 143.

поделом и приступом, а као разлог наводе следећи пример: Након повратка из битке, међу војницима кружи гласина: непријатељ је побио све војнике неке друге дивизије!. На први поглед ради се о трагичној и песимистичној гласини. Ипак, њена стварна улога је можда управо супротна: верујући да је друга дивизија покошена, ова прва себе сматра срећном...

Изуми попут телефона, радија или телевизије олакшали су ширење гласина, а интернет је данас постао идеално место за ширење гласина. „Анонимним телефонским позивима припадницима одређених гласачких групација, отварањем псеудо сајта,¹⁸ коришћењем електронске поште и сл., почетни су кораци. „Следећи потез је поверавање индискреције пријатељима из света новинарства који се после у свом чланку осврну - макар и у шаљивом тону – на овај трач да би он одмах затим био преузет од стране сатиричних емисија и „проповедника“ на радију“.¹⁹

Када говоримо о модалитетима супротстављања гласинама, поједини аутори²⁰ наводе, да треба изаћи што пре са истинитим подацима, поткрепљени са адекватном документацијом, али да се не треба устручавати од објављивања информација које нису у потпуности позитивне, како би се осујетиле гласине, које могу нанети много више штете, него праве, истините информације. „Веома је тешко наћи пра-

18) Портал “Прешева јоне”(http://www.preshevajone.com/), познат је по ширењу гласина. Овај сајт је објавио да је председник Албаније Илир Мета за време његове посете (2017) југу Србије изјавио „да је Београду пожелео да призна независност Косова“, а Ивица Дачић „да је Београд сагласан за размену територија на југу Србије“. Утврђено је да, Председник Албаније није дао такву изјаву, а Ивица Дачић је најавио тужбу против портала због подметања и лажи. Јасно је да је портал осмишљен за смишљено пласирање гласина сходно тренутној политичкој ситуацији, попут гласине да „наоружани до зуба, Албанци са Косова планирају упад у Македонију“ и сл. „Данас је вема лако отворити лажне профиле, који веома лако шире смишљене гласине и на тај начин постижу своје циљеве“. Marina Zheltukhina, Gennady Slyshkin, Elena Ponomarenko, Maryana Busygina and Anatoly Omelchenko, “Role of Media Rumors in the Modern Society”, *International Journal of environmental & science education*, Vol. 11, No. 17, 2016, pp. 10581- 10589.

19) Marčelo Foa, *Gospodari medija-spin doktori i manipulacija javnošću u službi vlasti*, нав. дело, стр. 106.

20) Бранимир Вулевић „Комуникације војске путем савремених медија“ у зборнику: *Иновациона решења оперативног менаџмента за ревитализацију привреде Србије*, (Биљана Стошић, Наташа Петровић, Слободан Антић ур.) ФОН Универзитет Београд, 2015, стр 561; Жан-Ноел Капферер, *Гласине-најстарије средство информисања на свету*, нав. дело, стр. 290.

ви рецепт за сузбијање гласина, али би свакако користило пружање што више јавних, свима доступних информација о свим проблемима и питањима за које постоји изражено и масовно интересовање²¹. Иако је присуство метана могуће само у подземним водама, није токсичан и није растворљив у води, нико на то није обраћао пажњу јер гласина која се проширила брзином светлости уз помоћ друштвених медија 14. јуна 2018. године, узбунила је Београд али и целу Србију. "Немојте пити воду са чесме наредна два дана. Просуо се метан грешком, пун канцерогених честица. И вероватно неће рећи. Сад ми је јављено са више страна." (Политика, 15 јун 2018). Градски менаџери су брзо реаговали и пред новинарима попили по чашу воде из чесме. Међутим, понекада је оспоравање гласина неделотворно, па се деманти могу вратити као бумеранг. Тврдити да нешто не постоји, тешко је проверљиво, па је можда боље нашалити се.²²

3. ГЛАСИНЕ У ФУНКЦИЈИ РАТА

Да би навели Немце на погрешан траг у вези планираног искрцавања савезника у Француској 1944, пласирани су одређене гласине. Поред постављања макета авиона и бродова на одређеним местима енглеске обале и лажних радио комуникација, сматра се да су највећи успех оствариле управо смишљене гласине које су ширили двоструки савезнички агенти. Енглези су у рату за Фалкландска острва (1982) смишљено пласирали гласину да је њихова предходница специјални одред Гурка. Ова специјална јединица је позната по вештој употреби специјалних ножева и изузетној суровости. Истина је да су Енглези имали неколико Гурка који су, међутим, радили на сервисирној служби и уопште нису учествовали у борбама. Али, та информација је унела велику панику и страх међу аргентинским војницима, који су у страху од пререзаних гркљана и распорених трбуха, напуштали своје положаје.

21) Zlatko Isaković „Glasine u ratu - pojam, uloga i zaštita“, *Vojno delo*, vol. 44, br. 1-2, 1992, str. 187.

22) Види: Жан-Ноел Капферер, *Гласине-најстарије средство информисања на свету*, нав. дело, стр. 267.

Још 1917. године када је у Америци основан „Комитет за јавно информисање“, осмишљена је формулација да САД треба свима у Европи донесу демократију. За „гуруа“ пропагандиста Едварда Брајса, сестрића Сигмунда Фројда, Други светски рат и зли Немци, који у Атлантику својим непрестаним терорисањем цивилних бродова, убијања недужних путника, била је то идеална прилика, иако је у то време петина бродова тонула сама због застареле технологије. Фазе оцрњавања оних које САД једном одреде за своје непријатеље, недемократске државе, од тада, постале су аксиом пропаганде.²³ Лорд Брајс је са тимом историчара, правних експерата и пропагандиста, саставио посебан Извештај о наводним немачким злочинима, који је представљао својеврсну оптужницу против целокупног немачког народа. После скоро деценије светска јавност је сазнала да је читав Извештај представљао „збирку гласина и непроверених сведочења белгијских избеглица чију истинитост није могуће доказати. Лабораторије за ширење гласина непрекидно су ангажоване, па се може тврдити да су тада постављене теоријске поставке за вођење специјалног рата, употребом медијских техника и канала“.²⁴ Губитници у том рату, схватили су важност пропаганде и употребе гласина. Почетком двадесетих година прошлог века и у Немачкој је формирана „Централна служба за истраживање узрока рата“, чији је циљ да се за немачке интересе придобије јавно мњење у САД. Прве акције ове службе имале су за циљ да се докаже да су Француска и Русија у лето 1914. биле спремне за рат. За домаћу јавност су се смишљале и пуштале гласине да је улазак у рат био неминован, а да је кампања о ратној одговорности уперена против земље.²⁵

Гласине настају када информације мањкају. „Истраживања су показала да вест има већу јачину када се чује нехоти-

23) Дејан Дашић, „Мас медији у функцији ревизије историје,“ у зборнику: *Настава и наука у времену и простору* (Живорад Миленовић, Снежана Башчаревић ур.), Лепосавић, 2015, стр. 1067-1082.

24) Саша Барбуловић, и др., *Амнезија јавности – од пропаганде до тероризма*, нав. дело, стр. 51.

25) Дејан Дашић, Милијанка Рагковић, Александар Дамњановић, „Медијске манипулације у функцији новог светског потретка“, у зборнику: *Век српске голготе (1915-2015)*, (Урош Шуваковић ур.), Књига 3, Филозофски факултет Приштина, са привременим седиштем у Косовској Митровици, стр. 151 -168.

це.²⁶ Агенција за односе са јавношћу *W Howard Downey* из САД, специјализовала се и изградила свој имиџ, захваљујући томе што може у року од неколико сати да избаци на терен стручне тимове за упумпавање гласина. „Нажалост, у Србији је тек сада препозната важност ангажовања разних лобистичких компанија и групација у функцији ширења лажних вести и гласина.“²⁷ Па тако, у вези најновијих дешавања почетком августа 2018. године у јужној српској покрајини „Војска Србије превентивно је подигла борбену готовост на целој територији због тензија на Косову и Метохији, а службе безбедности су појачале активности како би спречиле деловање агената који шире лажне вести о КиМ.“²⁸ Америчка фирма за пропаганду, коју су хрватске власти ангажовале, током деведесетих година прошлог века, све време је ширила гласине (потпомогнуте сликом) о српским концентрационим логорима, од којих је наводно, најгори био у Трнопољу. Посебно згражавање изазвала је фотографија „заточеника“ тог логора.²⁹ Међутим, немачки новинар Томас Дајхман проучавао је поменути фотографију и открио да су истинити наводи да су затвореници стајали са спољне стране жичане ограде и да се она налазила око фотографа и да је то био сабирни центар за избеглице.³⁰

Многе гласине за узрок имају неко дешавање, неки узнемирујући догађај. У данашњем свету, у којем се до информације долази, практично, „на један клик“ и у којем је брзина далеко битнији приоритет од поузданости и провере. Као

26) Жан-Ноел Капферер, *Гласине-најстарије средство информисања на свету*, нав. дело, стр. 35.

27) Дејан Дашић „Брендирање држава и нација“ *Култура*, бр 139, 2013, стр. 396-415; Дејан Дашић, Милијанка Ратковић, „The function of historiography in state and nation rebranding“, *Култура полиса*, бр 27, 2015, 445-457.

28) <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:742226-NOVOSTI-SAZNAJU-Vojnici-na-gotovs-zbog-KiM>, 10/8/2018.

29) Као што смо и напоменули, након пласиране гласине и монтиране слике, у „оплемњивање“ гласине, укључују се разноврне организације и интересне групе попут „Лекара без граница“ и пропагандне агенције „Saachi & Saachi“. У њиховој организацији улице Париза су биле прекривене великим плакатима мршаваг човека из логора Трнопоља, а поред слике стражара у нацистичком логору са текстом “зар вас заробљенички логор, у коме се врши етничко чишћење, не подсећа на нешто?.”

30) Милета Марковић, *Зло постаје право*, Златна књига, Јагодина, 2011, стр. 90; Слободан Вуковић, *Етика западних медија*, Институт друштвених наука Београд, 2014, стр. 147-148.

результат имамо спиновања информација, мешања тачних и нетачних. „И на Интернету се неки могу повести логиком по којој је истина оно што се представи као истина, па пласирати ставове као чињенице, а у том случају су тешко сагледиве последице, имајући у виду практичну незаустављивост ширења информација на глобалној дигиталној мрежи.“³¹ Лажна вест да је бивши израелски министар запретио Пакистану нуклеарним нападом изазвала је сукоб путем „твитера“ те две земље, које немају дипломатске односе. Сајт AVD - пјуз је објавио вест да је бивши министар одбране Израела запретио да ће нуклеарним оружјем напасти Пакистан ако пошаље своје снаге у Сирију. Недуго затим, огласио се и пакистански министар одбране Хаваџа Мухамед Асиф одмах је реаговао поруком преко „твитера“ да Пакистан такође поседује нуклеарно оружје. Нешто касније је израелско Министарство одбране послало „твитером“ саопштење да је вест са сајта AVD пјуз “потпуно измишљена”, и да је у питању сајт који објављује лажне вести.³² Неке гласине се спорије шире када је прочитамо у новинама, него када гласину поделимо на линк међу пријатељима или осталим корисницима. „Резултат је да за пар секунди, и то у реалном времену обавестимо велики број људи, а ти људи поделе вест са свијим пријатељима“³³.

Сматра се да је веома тешко или немогуће да новинари који се налазе на местима на којима се одвијају драматични догађаји, као што су они који се одигравају за време рата, не постану део дешавања. Оданост истинитости и тачности у извештавању у новинарској етици прихвата се као основна обавеза. Овај захтев је нагласио још Тунис Вортман (*Tunis Wortman*) у данас класичном делу из 1801. године „Расправа о политици и слободи штампе“ (*A treatise Concerning Political Enquiry and the Liberty of the Press*).³⁴ Кодекси захтевају да

31) Neven Obradović, Predrag Bajić, „Kako je počeo Veliki rat na Tviteru“, u zborniku: *Internet i društvo*, (Dragan Todorović, Dalibor Petrović, Dragan Prlja, ur.). Srpsko sociološko društvo, Univerzitet u Nišu – Filozofsku fakultet, Institut za uporedno pravo, Beograd. 2014. str. 299-318.

32) <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:641718-Lazna-vest-pokrenula-sukob-Pakistana-i-Izraela-putem-tvitera>, 10/5/2018.

33) David Meerman, *Marketing & PR : u stvarnom vremenu*, Denona d.o.o., Zagreb, 2011, str. 18.

34) Dejl Žaket, *Novinarska etika: moralna odgovornost u medijima*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 33.

објављене информације буду плуралистичке, извори информација проверени, да се јасно раздвоје вести/чињенице и коментари/вредносни судови како би примаоци информација били начисто стим да ли им се саопштавају факти или њихова интерпретација.³⁵

Међутим, Рогановић наводи да се светски медијски ратови не могу замислити без намерно смишљених гласина, које смишљају креативни тимови експерата, стручњака за медије, потпомогнути бројном електроником. Он истиче да је најбољи пример за наведено распад бивше СФРЈ, „где су пре пушака проговориле камере и микрофони. Иза њих су стајали тимови стручњака за медијски рат, прљав и пун подметања, искључивости, лажи... запевале су гласине“.³⁶

Драматичан егзодус Албанаца 1999 године, послужио је спин докторима³⁷ да пласирају многобројне гласине попут: „На Косову секу главе: заклано двадесет Албанаца“; 500 хиљада Албанаца у бекству од покоља“; „Нестало на хиљаде породица, горе комплетни квартови на Косову“; „Почело је етничко чишћење на Косову које спроводи Милошевићева банда“; „Људи се систематски депортују возовима“, и сл.³⁸ Са друге стране, реалност је била сасвим другачија. Врховни суд у Приштини је 6 септембра 2001. године донео пресуду да су присталице диктатора Милошевића криве за насиље над Албанцима али не и за драматичан егзодус људи са Косова. У страху од америчких бомби за време злочиначког бомбардовања СР Југославије, а посебно Косова 1999. године, многобројни Албанци су спас потражили у паничном бекству. Након овакве одлуке суда у Приштини, „дан касније, ниједан амерички дневни лист не објављује ову вест.“³⁹

35) Момчило Радојковић, „Кодекси професионалне етике“, у зборнику: *Етика јавне речи у медијима и политици*, (Зоран Ваџић Ур), Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2004, стр. 60.

36) Милорад Роганић, „Настанак, развој и сузбијање гласина“ у зборнику: *Етика јавне речи у медијима и политици*, (Зоран Ваџић Ур), Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2004, стр. 195.

37) Врста пропаганде, манипулације и креирања другачијег мишљења о некој организацији, особи држави и сл. Многе владе запошљавају особе како би контролисали садржај вести.

38) Види: Слободан Вукојевић, *Етика западних медија*, нав. дело.

39) Marčelo Foa, *Gospodari medija-spin doktori i manipulacija javnošću u službi vlasti*, nav. delo, str. 57.

Праву моћ гласине и дезинформације добијају са све већом експлоатацијом телевизијске слике и филмске траке. Познато је да људи највише верују својим чулима, па у том смислу, штампани медији полако бивају потиснути у други план, у односу на слике на екрану. Тајна успешног „хибридног ратовања“⁴⁰ лежи у чињеници да једна страна има предност и иницијативу у пласирању гласина, док остатак света може само да претпоставља о чему се ради. Нажалост, постоје многобројни примери лажних и монтираних извештаја из ратом захваћених места, попут репортаже CNN-а из Сирије. Познати извештач из Сирије Андерсон Купер (*Anderson Cooper*), види се на снимку⁴¹ како даје извештај са безбедног места, да би касније били додати звучни ефекти, како би гледаоци стекли утисак да даје заправо извештај са првих линија фронта и ратних дешавања. Гласина коју је пласирала фирма за односе са јавношћу „Хил и Кнолтон“, да су Ирачани у окупираном Кувајту вадили бебе из инкубатора и бацали на под да умру, послужила је као повод за први рат против Ирака. Лезива прича је без провере и уз помоћ масмедија обилазила свет. Након бомбардовања ирчких положаја откривено је да је главна сведокиња, петнаестогодишња ћерка кувајтског абасадора у УН.

Гласине понекад олакшавају муке и поспешују сложеност међу људима. За време злочиначког бомбардовања СР Југославије 1999, званично је оборено два непријатељска авиона, од којих је један „невидљиви“. Међутим, и дан данас круже гласине да је противваздушна одбрана оборила по неким изворима 20, другим 40 или чак 60 непријатељских летилица, што је свакако послужило за подизање морала како код становништва тако и код војника.

40) Контрола вести, информација и скандала су део хибридног ратовања. Иако се Америка сматра „колежком“ модерног „хибридног ратовања“, Вашингтон оптужује Русију да се мешала у председничке изборе (2017), Кину, да њени хакери све чешће хакују компјутерске системе Пентагона а сличне оптужбе упућене су и на рачун Северне Кореје.

41) <https://www.youtube.com/watch?v=tEXxdOI85o> 5-6-2018.

4. МЕДИЈСКО СПИНОВАЊЕ ГЛАСИНА

Упркос аргументованим научним оспоравањима, посредством медија и усменим предањима многа веровања о томе шта је по здравље добро, и даље опстају. Савети о детоксинацији организма и разни тестови интолеранције на храну стижу од маркетиншких, а не медицинских стручњака. Дуги низ година је Попај био симбол снаге и здравља, јер је јео спанаћ. Та гласина настала је 1870. године када је немачки хемичар Ерих фон Волф, рачунајући количину гвожђа у лишћу, када се радило о спанаћу, поставио децимални зарез на погрешно место (уместо 3,5 милиграма-35 милиграма у 100 грама спанаћа). Иако је званично грешка исправљена јио 1937. године, и дан данас постоји веровање у велику хранљивост спанаћа.

Данас медијском информативном сценом доминирају бомбастичне информације, неретко и намонтиране, спиноване, измишљене, а „информација је постала роба, па корисници и не маре за истину, данас је битно само продати садржај“.⁴² Мноштво гласина кружи не зато што људи верују у њих већ зато што су забавне, предмет радозналости или изненађења. Једном покренуте, поједине гласине се више не могу контролисати. Кад говоримо о брзини ширања гласина у данашње време, веома битан је став медија. Раније су пијаци, супермаркети, славе, вашари и сл., били прилика не само за куповину, већ и за дружење и ширење гласина. Иако нису творци гласина, масовни медији не само да поваћавају брзину ширења гласина, већ јој дају и међународне димензије. 14 јануара 2018. године у америчкој савезној држави Хаваји, свим претплатницима мобилне телефоније који су имали укључен мобилни телефон стигла је порука следеће садржине: “Балистичка ракета прети Хавајима. Хитно потражите сколониште. Ово није вежба.“ Људи су у паници напуштали домове, убацивали децу у канализацију, одводе, каде и подруме да би их заштитили. Сви су покушавали да више сазнају и позивали полицију, нико никога није могао да добије, настао је хаос у саобраћају. Након скоро 40 минута стигла је нова порука да се ради о лажној вести. За то време, ТВ станице,

42) Roman Kapuscinski, *Carstvo medija*, Litteris, Zagreb, 2012, str. 359.

жељне сензација, буквално су из минута у минут преносиле сведочења преплашених и уплаканих туриста. Си-Ен-Ен је извештавао под насловом „Од раја до панике...“, Ен-Би-Си њуз чак даје временски преглед дешавања и сл.⁴³

У већини случајева, гласине су везане за одређено време и након тога нестају, међутим, поједине гласине одолевају времену. Постоје и оне гласине које се непрестано враћају налик Халејевој комети, попут гласине која је дуги низ година присутна у Србији, да је вакцинација деце лоша, смишљају се разне теорије завера и сл. Посебан проблем на Косову, током 80 -90 тих година прошлог века, била је имунизација популације путем вакцинисања. После 1990 године стопа вакцинисања деце је нагло опала, првенствено због гласина да српски лекари трују албанску децу. То је довело до поновног појављивања неких болести за које се мислило да су искорењене.

У несрећним догађајима који су се збили деведесетих година на просторима бивше Југославије, медијски извештачи, који су пристигли са разних страна, били су жељни сензација, како би повећали гледаност својих телевизија или увећали тираже својих новина. Сведоци смо да се ратови одавно не воде само оружјем, а велики број сукоба је најпре започињао као вид ”говора мржње”, који се шири злоупотребом медија, чиме постаје средство рата. Тајна дезинформисања крије се у његовој једноставности. Почетком јула 1992. Њујорк њуздеј објављује чланак о „српским концентрационим логорима“, што директор ПП агенције „Ruder&Fin Global Public Affairs“ Џејмс Харф (James Harff),⁴⁴ агенције која је радила за Републику Хрватску, Босну и Херцеговину и ”Косово”, максимално користи. Када су успели да јеврејски лоби сврстају уз муслимане, Срби су истог тренутка етикетирани као нацисти.⁴⁵

43) <https://www.theguardian.com/us-news/2018/jan/13/hawaii-ballistic-missile-threat-alert-false-alarm>, 1/7/2018.

44) Наш задатак се састоји од ширења информације, њеног што брже пуштања у оптицај, тако да се прво износи теза која иде у прилог нашем циљу... Познато је да је прво изношење једино важно. Сви демантији су потпуно неделотворни... Наш посао се не састоји у провери информација. Ми нисмо тврдили да у Босни постоје логори смрти. Ми смо објавили да то тврди Њуздеј... (Цвијетин Милојевић, Етика јавне речи и односи с јавношћу у зборнику: *Етика јавне речи у медијима и политици*, (Зоран Ваџић Ур), Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2004, стр.142).

45) Marčelo Foa, *Gospodari medija-spin doktori i manipulacija javnošću u službi*

У функцији стварања негативних стереотипа али и гласина у последње време све више се користе и филмови.⁴⁶ У марту 1999. године, након што није успела гласина о српским концентрационим логорима на Косову, творци пропагандног рата против Србије, да се мора појединачним претеривањем мора повећати притисак на НАТО, у циљу ангажовања НАТО-ивх копнених трупа. Међутим, западни новинари који су у то време боравили у Приштини, демантовали су разне гласине, попут “да су масе људи сабиране у градској спортској хали у Приштини”, “нестанка 500.000 Албанаца”, “усмрћено 100.000 Албанаца”, и сл. „Откад су код нас у Приштини започели српски напади, о свему и свачему се шире гласине...”⁴⁷ Гласина, потпомогнута албанским електронским медијима, да су се тројица абанских дечака утопили, јер су их Срби са псима јурили, довела је до великог таласа насиља, убистава, прогона и паљења православних цркава на Косову (17. март 2004). „три недужна абанска дечака удавила су се у Ибру бежећи од Срба и њиховог пса... „...група српских бандита напала је шесторицу дечака који су се играли. Српски бандити су имали и псе псујући им албанске мајке потерали су децу у реку...” (Халит Берани ТВ РТК). Деца јесу нестала али полиција УНМИК-а, њихов нестанак није довела у везу са Србима.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Ширење лажних вести и гласина на друштвеним мрежама данас је веома опасно, брзо и ствара све веће неповерење према медијима. Како рече Марк Твен: „Док истина обује ципеле, лаж пропутује пола света“, интернет је омогућио стварање виртуелне медијске машинерије која гласине претвара у чињенице. Мотиви за креирање гласина могу

vlasti, nav. delo, str. 149-150.

46) Дејан Дашић, „Кинематографија у функцији стварања негативних стереотипа о Србима“, *Социолошки преглед*, vol. XLIX, no. 1, 2015, стр. 25–46; Дејан Дашић, Милијанка Рагковић, Александар Дамњановић, “Медијске манипулације у функцији новог светског потретка”, у зборнику: *Век српске голготе (1915-2015)*, Филозофски факултет Приштина, са привременим седиштем у Косовској Митровици, Књига 3, 2015, стр. 151 -168.

47) Извештај новинара Чајтунг фир Дојчланда и FAZ-а (Јирген Елзнер, *Ратне лаж: од косовског сукоба до процеса Милошевићу*, Јасен, Београд, 2004, стр. 118).

бити различити, пласирани од појединаца случајно или са одређеном намером како би остварили своје личне интересе, до гласина које су резултат планиране и смишљене медијске стратегије разних агенција које су се специјализовале за то. Моћ савремених медија дозвољава мултиплицирано ширење порука које када једном почне може бити незаустављиво, оно што се као важна вест појави на једном сајту, у реалном времену се већ плагира на многим другим. На тај начин гласине, постају алтернативне истине.

Нажалост, Србија је са великим закашњењем схватила колики је и какав стварни утицај лобирања и ангажовања лобистичких кућа у припремању и доношењу важних одлука на међународној политичкој сцени. У несрећним догађајима деведесетих година прошлог века који су се догодили на простору Балкана, Србија је била потпуно медијски неспремна. У „медијском рату“ против српске нације, ангажоване су професионалне агенције које су смишљено пласирале одређене гласине, које су уз помоћ корумпираних политичара и медија, много пута понављане, постале чињенице. Оно што је још више утицало на негативан имиџ српске нације је то што није постојала никаква званична политика одбране од пласирања нетачних информација и гласина. Нажалост, уз помоћ разних медија, лажних сајтова и холивудских филмова, новинских чланака, књига, и сл., пласирање негативних стереотипа и гласина о Србима и српској нацији не престаје.

Литература

- Барбуловић Саша, Јевтовић Зоран, Поповић Миодраг, Лакићевић Радан, *Амнезија јавности – од пропаганде до тероризма*, Графо комерц, Београд, 2004.
- Вулевић Бранимир, „Комуникације војске путем савремених медија“, у зборнику: *Иновациона решења оперативног менаџмента за ревитализацију привреде Србије*, (Биљана Стошић, Наташа Петровић, Слободан Антић ур.) ФОН Универзитет Београд, 2015.
- Вуковић Слободан, *Етика западних медија*, Институт друштвених наука Београд, 2014.
- Дашић Дејан, „Брендирање држава и нација“ *Култура*, бр 139, 2013, 396-415.

- Дашић Дејан, „Етички аспекти маркетинг микса непрофитних организација, *Пословна економија*, год 8, бр. 2, 2014, 315-330.
- Дашић Дејан, „Кинематографија у функцији стварања негативних стереотипа о Србима“, *Социолошки преглед*, vol. XLIX, no. 1, 2015, 25–46.
- Дашић Дејан, Јелица Стаменковић „Масмедији у функцији глобализације мира“, у зборнику: „Допринос науке друштву у транзицији“ (Небојша Мацановић, Велибор Лалић ур.), Европски Дефендологија центар, Бања Лука, 2015, 921-934.
- Дашић Дејан, Ратковић Милијанка, Дамњановић Александар, „Медијске манипулације у функцији новог светског потретка, у зборнику: *Век српске голготе 1915-2015*, (Никола Данчетовић, Сузана Стојковић, ур.), Филозофски факултет Приштина, са привременим седиштем у Косовској Митровици, Књига 3, 2015, 151 -168.
- Дашић Дејан, „Мас медији у функцији ревизије историје“, у зборнику: *Настава и наука у времену и простору*, (Живорад Миленовић, Снежана Башчаревић), Лепосавић, 2015, 1067-1082.
- Јевтовић Зоран, Арацки Зоран, „Моћ гласина и дезинформација у креирању моралне панике на друштвеним мрежама“ у зборнику: *Интернет и друштво* (Драган Тодоровић, Далибор Петровић, Драган Прља, Ур.) Српско социолошко друштво, Универзитет у Нишу – Филозофски факултет, Институт за упоредно право, Београд: Ниш и Београд, 2014, 319-336.
- Лирген Елзнер, *Ратне лажи: од косовског сукоба до процеса Милошевићу*, Јасен, Београд, 2004.
- Капферер Жан-Ноел, *Гласине-најстарије средство информисања на свету*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци; Нови Сад, 2016.
- Марковић Милета, *Зло постаје право*, Златна књига, Јагодина, 2011.
- Милојевић Цвијетин, Етика јавне речи и односи с јавношћу у зборнику: *Етика јавне речи у медијима и политици*, (Зоран Ваџић Ур), Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2004, 135-152.
- Радојковић Момчило, Кодекси професионалне етике, У: *Етика јавне речи у медијима и политици*, (Зоран Ваџић Ур), Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2004, 51-69.
- Роганић Милорад, „Настанак, развој и сузбијање гласина“ у зборнику: *Етика јавне речи у медијима и политици*, (Зоран Ваџић Ур), Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2004,

195-204.

Радојковић Момчило, “Кодекси професионалне етике”, у зборнику: *Етика јавне речи у медијима и политици*, (Зоран Ваџић Ур), Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2004.

Allport Gordon, Postman Leo, *The psychology of rumor.*: Henry Holt & Co, New York, 1947.

Bodrijar Žan, *Simulakrumi i simulacija*. Novi Sad: Svetovi, 1991.

Bodrijar Žan, *Rat kao spektakl*, Београд, Новинарство 1, Институт за новинарство, 1991.

Dasic Dejan, Ratkovic Milijanka, „The function of historiography in state and nation rebranding”, *Култура полуса*, бр 27, 2015, 445-457.

Fan Ying, Branding the nation: „What is being branded“? *Journal of Vocation Marketing*, Volume 12, Number 1, 2006, 5-14.

Foa Marčelo, *Gospodari medija-spin doktori i manipulacija javnošću u službi vlasti*, Clio, Београд, 2017.

Isaković Zlatko, “Glasine u ratu - pojam, uloga i zaštita” *Vojno delo*, vol. 44, br. 1-2, 1992, 182-195.

Meerman David, *Marketing & PR : u stvarnom vremenu*, Zagreb: Denona d.o.o., 2011.

Nojbauer Hans-Joachim, *Fama-istorija glasina*, Clio, 2010.

Obradović Neven, Bajić Predrag „Kako je počeo Veliki rat na Tviteru “, у зборнику: *Internet i društvo*, (Dragan Todorović, Dalibor Petrović, Dragan Prlja, ur.). Srpsko sociološko društvo, Univerzitet u Nišu – Filozofsku fakultet, Institut za uporedno pravo, Београд. 2014, 299-318.

Žaket Dejl, *Novinarska etika: moralna odgovornost u medijima*, Službeni glasnik, Београд, 2007

Zheltukhina Marina, Slyshkin Gennady, Ponomarenko Elena, Busygina Maryana and Omelchenko Anatoly, “Role of Media Rumors in the Modern Society”, *International Journal of environmental & science education*, Vol. 11, No. 17, 2016, pp. 10581- 10589.

Vlada je širenjem glasina destabilizovala Agrokor, <https://www.vecernji.hr/vijesti/ivica-todoric-objavio-novi-blog-u-kojem-otkriva-tko-je-pravi-krivac-za-slucuj-agrokor-1197646>.

Qinying Liao, Lei Shi, *She Gets a Sports Car from Our Donation: Rumor Transmission in a Chinese Microblogging Community*, http://lcs.ios.ac.cn/~shil/paper/Weibo_CSCW.pdf

<http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:641718-Lazna-vest-pokrenula-sukob-Pakistana-i-Izraela-putem-tvitera>

<http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:743686-Erdogan-rekao-za-SAD-da-su-siledzije-Turska-je-pod-ekonomskom-opsadom-ne-mogu-da-prisvoje-nasu-imovinu>

<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:742226-NOVOSTI-SAZNAJU-Vojnici-na-gotovs-zbog-KiM>

<https://www.theguardian.com/us-news/2018/jan/13/hawaii-ballistic-missile-threat-alert-false-alarm>

Dejan R. Dasic

RUMORS AS A FORM OF SYMBOLIC POWER - THE MEDIA BETWEEN THE TRUTH AND MANIPULATION

Resume

The spread of false news and rumors on social networks today is very dangerous and fast, which creates distrust of the media. As Mark Twain said "While the truth is wearing shoes, a lie travels half the world," the internet has made it possible to create a virtual media machine that turns rumors into facts. The motive for creating rumors can be different, they can be placed by individuals randomly or with a certain intention in order to realize their personal interests, on the other hand there are rumors that are the result of a planned and conceived media strategy of various agencies that specialize in it. The power of modern media allows multiplying the spread of messages that once enter the public sphere can be unstoppable, what appears as an important news on one site, is being spread in real-time through the media no matter the truth value of the information. In this way rumors become alternative truths.

Unfortunately, Serbia realized with great delay the importance and impact of lobbying and engagement of lobbyists in preparing and making important decisions on the international political scene. In the unfortunate events of the nineties of the last century that took place in the Balkans, Serbia was completely media unprepared. In the "media war" against the Serbian nation, professional agencies were hired to deliberately create certain

rumors, which, with the help of corrupt politicians and the media, repeated many times, became facts. What further influenced the negative image of the Serbian nation is that there was no official policy of defense against placing inaccurate information and rumors. Unfortunately, with the help of various media, movies, newspaper articles, books, etc., the placing of negative rumors about the Serbs and the Serbian nation does not end.

Keywords: rumors, mass media, spinning, propaganda, Serbia.

■
* Овај рад је примљен 11. октобра 2018. године, а прихваћен за штампу на сас-
танку Редакције 23. новембра 2018. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

ЕВРОПА И ЕВРОАЗИЈА

Мирослав Ивановић

ГЛАВНИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ВЕКТОР У
ПОСТСОВЈЕТСКОМ ВРЕМЕНУ И КАКО
ОДГОВОРТИ НА ЊЕГА 83-101

Соња Еремић

КОНЦЕПТ БИМУЛТИЛАТЕРАЛИЗМА
ЗАСНОВАН НА ПРАКСИ ШАНГАЈСКЕ
ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЗА САРАДЊУ 103-122

Николај Вадимович Бабилунга

МОЛДАВИЈА И ПРИДЊЕСТРОВЉЕ У КЛАСИЧНОЈ
ГЕОПОЛИТИЦИ КАРЛА ХАУСХОФЕРА..... 123-134

Стефан Јојић

ТУРСКА ИНТЕРВЕНЦИЈА У СИРИЈИ
У КОНТЕКСТУ АКТУЕЛНИХ РЕГИОНАЛНИХ
И МЕЂУНАРОДНИХ ОКОЛНОСТИ..... 135-157

Мирослав Ивановић

*Институт за криминологику и социолошка истраживања,
Београд*

ГЛАВНИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ВЕКТОР У ПОСТСОВЈЕТСКОМ ВРЕМЕНУ И КАКО ОДГОВОРТИ НА ЊЕГА

Сажетак

Као главни геополитички вектор у савременом свету одредили смо наступање Запада према Русији. Тај вектор има два правца запад-исток и југ-север. НАТО пакт се шири према границама Русије а војна инфраструктура се све више оснажује. У исто време води се економски и пропагандни рат против Русије, што се може окарактерисати као нови хладни рат. Оваква ситуација је веома опасна и представља претњу светском миру и доводи до могућности трећег светског рата и употребе нуклеарног оружја. Наводимо могуће одговоре Русије на овакве изазове.

Кључне речи: геополитички вектор, Запад, Русија, НАТО пакт.

1. УВОД

После више од четврт века од распада СССР-а, на геополитичкој карти света видимо да један те исти вектор остаје глани вектор светске геополитике. Он је представљен правцима наступања колективног Запада према Русији, то јест, средишту некада највеће државе света, СССР-а. Главни правци наступања су са европског запада према истоку и са југа у области кавкаског региона и Средње Азије према северу. Историја и последице разарања Совјетског Савеза до-

бро су познате а о узроцима се још увек расправља. Међутим, независно од узрока који су довели до распуштања СССР-а у Беловешкој пушчи, сама чињеница да више није постојао довела је до активног геополитичког наступа колективног Запада, предвођеног САД.

Иако су прве године постојања нове Русије означавале тобожњи мир и престанак како хладног рата, тако и војних активности усмерених на контролу потенцијалног противника, што је била константа неколико последњих деценија постојања Совјетског Савеза, то је био само привид. Заправо САД и Запад у целини наставили су програм хладног рата и, штавише, дестабилизацију целог постсовјетског простора. Ово је имало последице по целокупну светску политичку и геополитичку ситуацију, а бивша Југославија је била једна од првих жртава, мада су ратови и војни сукоби вођени широм постсовјетског простора. Зато разбијање бивше Југославије треба посматрати у контексту ове геополитичке игре. У позадини наступања Запада с европског запада ка истоку, то јест, ка Русији, није се могла оставити довољно снажна држава са преко 20 милиона становника као независна творевина.

САД као преостала суперсила доминирају светом војно, политички, економски и информационо. Ове четири главне сфере омогућавају контролу светских токова у сваком погледу. Премда се данас много говори о сукобу САД и Кине, пре свега економски, а потом и геополитички, још увек се не може рећи да је ово сукобљавање главни геополитички вектор. Тако ће остати вероватно барем још пар деценија, без обзира на знатан напредак Кине не само у економском погледу, већ и војно. Међутим, пошто развој сложених система као што су војна индустрија и потребна инфраструктура захтевају деценије, не можемо очекивати смену владајуће геополитичке парадигме која је означена као наступање Запада ка Русији. У сложеним међудржавним односима моћ државе игра главну улогу. Она се мери пре свега војном моћи, а тек потом економском и културном моћи у најширем смислу речи. У том смислу Русија као друга светска војна сила остаје главни противник Запада.

Већ сам нестанак Совјетског Савеза значио је „највећу геополитичку катастрофу XX века“ (Путин), а нестанак Русије значио би још већу катастрофу у XXI веку. Читава геополити-

ка света била би у кратком року прекомпонована. Постојање Русије као државе независне од Запада с моћним природним ресурсима и великим људским потенцијалом, даје могућност различитих савеза с другим значајним земљама као што су Кина и Индија. Можемо слободно рећи да садашњи геополитички поредак с низом независних држава опстаје само захваљујући руској војној моћи. Када бисмо замислили свет без Русије, одмах би се чак и тако моћне државе, и војно и економски, као што су Кина и Индија, нашле у сасвим другом положају – не треба сумњати, неповољнијем. Управо то је разлог што је главни геополитички вектор усмерен ка Русији. Њен пораз би отворио врата неограниченој контроли Запада над остатком света и тога су свесни како у Кини, тако и у Индији.

Погледајмо зато како се одвија овај наступ на основним правцима запад-исток и југ-север, као и шта се догађа у позадини ових праваца.

2. ГЕОПОЛИТИЧКИ ВЕКТОР ЗАПАД-ИСТОК

Предисторија данашњег геополитичког стања на постсовјетском простору добро је позната. Ради успостављања контекста поновимо познате чињенице. Убрзо после распуштања СССР-а, земље Источне Европе, бивше чланице Варшавског пакта, нашле су се у чврстом загрљају Европске Уније и НАТО пакта. То је наводно било у супротности с усменим обећањем датим Горбачову од стране Американаца да се НАТО пакт неће ширити на земље Варшавског пакта, а тим пре на територију бившег Совјетског Савеза. Не само да су све земље од Пољске до Бугарске увучене у НАТО пакт, већ су у њега увучене и земље које су дуго припадале још царској Русији, такозване прибалтичке земље: Естонија, Литванија и Летонија. Тиме је Запад крочио на тло историјске Русије и присутан је већ више од две деценије што је ретка историјска епизода у вековној историји Русије. Док је у већини ових земаља постојао политички консензус око уласка у западне државне и војне структуре, то није био случај у почетку са новонасталом Словачком и Бугарском. Ипак, Запад је вештим политичким маневрима, притисцима, поткупљивањем политичке елите, економским диверзијама и на све друге начине

приморао у кратком року и ове две земље да се потпуно интегришу у прозападни колонијални простор.

Може се рећи да је то била прва велика геополитичка победа после нестак СССР-а. Запад је стотинама километара померио своје границе на исток. У исто време одвијала се делатност Запада на распарчавању Југославије. Циљ је и овде био пуна интеграција у нови колонијални простор целокупне Југославије. Како је било тешко обавити то са земљом у целини, због унутрашњих антагонизама и непостојања консенсуза политичких елита бивших југословенских република, приступило се распарчавању земље. Запад је фаворизовао католичко и муслиманско становништво насупротив православним Србима. То је с цивилизацијске тачке гледишта ефикасна стратегија Запада. Добар део југословенских католика субјективно (психолошки) доживљава себе као део западне цивилизације, што је објективно нетачно. Западну цивилизацију су формирали германски и романски народи, за Словене ту нема објективно места. Религиозна припадност је само један аспект, премда важан, народног живота. Пријем целокупног постјугословенског простора у НАТО још није довршен, примљене су само три новоформиране државе: Словенија (2004.г.), Хрватска (2009.г.) и Црна Гора (2017.г.). А то значи да ће се интензивно наставити довршавање задатих геополитичких циљева.

После почетних брзих и релативно лаких успеха приступило се следећој фази. Циљ је даље померање границе ка истоку, а то значи одвајање Украјине и Белорусије од исконске повезаности с Русијом. Овде је ситуација природно много тежа, пре свега због саме политичке подељености унутар ове две земље. У Белорусији је процес битно заустављен доласком на власт садашњег председника Лукашенка (већ 1994. г.). Опозиција Лукашенку није довољно јака, а екстремни белоруски националисти такође немају знатнију подршку међу становништвом. Ипак, Запад и на њих рачуна и константно добијају разне врсте подршке са Запада, од новчаних средстава до медијске подршке и чак организовања терористичких акција, какво је, на пример – подметање експлозива у метроу у Минску 2011. када је погинуло 15 људи а преко 200 рањено .

Зато је дестабилизација Украјине била далеко успешнија. У политичкој борби унутар земље Запад је узео активног учешћа од самог почетка независног постојања ове државе. У сложеној политичкој борби током последњих четврт века Запад је успео да фаворизује своје кандидате. Тако је доведен за председника државе Јушченко после такозване „наранцасте револуције”. Чак је његова друга жена рођена Американка! Међутим, његова владавина није била успешна на унутрашњем плану, што је довело до поновне победе Јануковича. Овога пута није било „наранцасте револуције” и Јанукович је започео свој мандат. Лавирајући између Запада и Русије, водећи непринципијелну политику, ускоро је у протестима на Мајдану смењен. Био је то државни удар који је Запад вешто водио, организовао и извео уз помоћ снага које су биле добро контролисане. Снаге на које се рачунало су регрутоване чак из екстремних националистичких кругова. Било би тачније рећи „псеудонационалистичких“, јер је постојање украјинске нације проблематично. То је исти случај као и код нас, када се од једног етноса прави неколико нација.

Дакле, 2014. година се може сматрати као нови велики продор Запада ка руским границама. План је био да се Украјина брзо интегрише у западне институције а да се на њеној територији позиционирају НАТО-снаге. Крим је био нарочито неуралгична тачка. Његовим запоседањем НАТО би добио огромну стратешку предност на југу европског дела Русије. То је било војно неприхватљиво за Русију, а с обзиром да је на Криму становништво већински руско, политичком акцијом Крим је на референдуму одлучио да се прикључи Русији. Тиме је барем привремено Запад заустављен у својим намерама. У Доњецкој и Луганској области водили су се жестоки сукоби, а сада се може сматрати да је ово привремено замрзнути конфликт након Минских договора. Треба имати у виду да су преговарачи у Минску такође и представници Запада – Немачка и Француска. То сведочи да је Запад већ продро у међуруске односе.

Да би учврстио своје геополитичке позиције, Запад, овај пут у виду Европске Уније, започиње читав низ иницијатива, између осталог и иницијативе за макрорегионализацију на тлу Европе. Тако се предлажу три макрорегионализације: Балтичка

макрорегија, Дунавска и Јадранско-јонска. „Приметно је да су све три донете стратегије ‘усмерене ка истоку’: Балтичка – североисточно, Дунавска – централноисточно и Јадранско-јонска – југоисточно. Заједно, ова три макрорегиона, уз фактор ‘територијалне кохезије’, представљају мост или брану ЕУ ка границама Русије и Турске. ... Четврта, Алпска стратегија, која се тренутно дефинише, обухватаће географски простор који са западне стране повезује ова три већ оивичена макрорегиона и пружити им стратешку дубину.“¹ Ако имамо у виду да су земље чланице Јадранско-јонске иницијативе Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Грчка, Италија, Црна Гора, Словенија и Србија, то јест, половина од њих (још увек!) нису чланице ЕУ, а ипак ЕУ предузима њихово организовање и структурирање. У Дунавској од 14 земаља 5 нису чланице ЕУ, при чему су у овој иницијативи и Украјина и Молдавија! Све ово указује на јасну геополитичку позадину која треба да подржи главни геополитички вектор како смо га одредили.

Поменуте иницијативе по свом карактеру не остављају сумње код оних који геополитички мисле. Тако цитирани геополитичар Пророковић вели: „Приметно је да се, у доброј мери, текући покушаји геополитичког заокруживања, исказани кроз макрорегионалне стратегије, тичу истих оних територија које су биле у фокусу стратегија „Продор на исток“ (*Drang nach Osten*) и „Велики источни план“ (*General Ostplan*). Иако аутор не жели да директно повеже ове иницијативе с немачким плановима из ближе и даље прошлости, оне су израз телурукратске геополитичке концепције чији је носилац Немачка. У том смислу од је уздржан око питања да ли ове иницијативе иду наруку атлантистичким структурама. Сматрам да Немачка данас није самостална геополитичка сила, а ове иницијативе спадају у генерални геополитички план Запада који је чврсто структурисан још од времена Другог светског рата. Не треба имати сумње да су на врху западне пирамиде САД, потом Велика Британија, делимично Француска, док Немачка није слободна и самостална земља, као ни Јапан, на пример, на другом крају света.

1) Душан Пророковић, „Геополитичка димензија макрорегионалних стратегија ЕУ“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2014, год. X vol. 19, стр. 19.

Ако се обратимо класицима геополитике, видимо да су основни појмови којима се дефинишу геополитички односи, између осталих, и појмови копна и мора. Зато се велике силе, па и све државе, могу поделити на таласократске и телуро-кратске у зависности од свог географског положаја и оријентације на Море или Земљу. Како је то Карл Шмит формулисао: „Светска историја је историја борбе континенталних држава против поморских држава, и поморских држава против континенталних држава.“² У том смислу Западна Европа се може поделити на „западноевропски“ и „средњоевропски“ део, где би у први део спадале таласократске земље, такозвани европски „Rimland“, а у други телурократска Средња Европа на челу с Немачком. Иако ови класични геополитички појмови задржавају своју експланаторну снагу, сматрам да су у савременом свету релативизовани. Узрок томе је енорман напредак технике и технологије што омогућава да се надокнади географски „дефицит“ појединачне земље. Русија је данас и поморска сила, мада је по свом географском положају копнена држава. Тако, тврдња да Немачка може извући неке користи и предности из ове регионализације, чини се спорном. „Јачање европске геополитичке хоризонтале гарантује континенталном делу ЕУ, а пре свега Немачкој, самосталнији геополитички наступ у будућности.“³ Није за очекивати да ће Немачка у ближој будућности постати самосталнија. Данас је она потпуно укључена у западни геополитички вектор наступања на Русију иако јој то не иде у прилог. С тешком муком покушава колико-толико да сачува макар своје економске интересе. САД, наиме, отворено траже од Немачке да жртвује своје економске интересе везане за сарадњу с Русијом ради општих геополитичких интереса Запада.

Међу геополитичким пројектима који се помињу данас, издваја се такозвани Балтичко-Црноморски савез који има релативно дугу историју и настао је прво међу Украјинцима и Пољацима. Та идеја се спомиње први пут крајем деветнаестог и почетком двадесетог века код такозваних Украјинаца: Јулијана Бачинског, Николаја Минховског и Степана Рудниц-

2) Карл Шмит, „Земља и Море“, у Александар Дугин, *Основи геополитике, књига 2*, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 302.

3) Душан Пророковић, *Исто*, стр. 23.

ког. Њу су после разрађивали с времена на време и у смутним временима и други теоретичари, а нарочито је задобила своју познатост пошто ју је заступао познати русофоб, пољски маршал Пилсудски, двадесетих година прошлог века. У суштини, то је обнављање сећања на пољску државу на врхунцу њене моћи из времена њене уније с Великом Литванском кнежевином (основана 1569. године). Та држава – Речпосполита – простира се на територијама данашње Пољске, Украјине, Литваније, Белорусије и неких делова Русије. Трајала је до 1795. када је раздељена између Русије, Пруске и Аустрије.

Данашњи пројекти су много амбициознији и помиње се унија која би обухватала балтичке државе Етонију, Летонију и Литванију, затим Пољску, Белорусију, Украјину, Чешку, Словачку, Мађарску и на југу Хрватску и Словенију. Има још амбициознијих пројеката који би укључили и Румунију и Бугарску, те остале републике бивше Југославије. Језгро једног тако амбициозног пројекта у почетку би требало да формирају Литванија, Пољска и Украјина – такозвано Међуморије (Intermarium). Ову идеју су спомињали ту и тамо председници Украјине и Пољске: Кравчук, Кучма, Качињски и Дуда. Аргументи су се кретали од економске корисности, преко сродности ових народа, припадности истом културном кругу, па до безбедносних и геополитичких разлога. У оптицају је наравно била антируска реторика са сталним понављањем тезе о руској претњи безбедности и независности ових народа. У аналитичком тексту посвећеном овој проблематици на украјинском сајту за геополитичка истраживања читамо: „Позитиван економски развој Балтичко-Црноморског региона може бити пример за оне земље које су још увек под утицајем Москве (Белорусија и земље Централне Азије). Пожељно је да економска сарадња буде подржана сврсисходном делатношћу земаља чланица хипотетичког БЦС у информационој сфери, дипломатији и безбедности. Наравно, по економским параметрима пројекат Балтичко-Црноморског савеза може бити животворан само под условом да буде интегрисан као део или субрегион Велике Европе и подржан од стране САД.“⁴

Могуће је конструисати све могуће геополитичке мо-

4) Волович, Олексій, „Балто-Черноморскй Союз: перспективи реализації,“

деле и понудити их за реализацију. Питање је колико су животворни и с којом сврхом се нуде. Пројекат Балтијско-Црноморског савеза по мом мишљењу није реалан. Главна земља носилац пројекта требало би да буде Пољска која је већ у ЕУ и као таква не може стварати још један надржавни савез. Европска Унија то не би дозволила, то би значило створити малте не једнако велику територију као и преостали део Европе, а која би имала неку своју независну политику. И сам аутор се на крају цитата позива на одобрење ЕУ и САД. Који је онда циљ оваквих предлога, а поготово кад долазе из уста значајних политичара? Очигледно такве поруке се могу схватити у контексту хладног рата и пропаганде усмерене с једне стране против Русије, а са друге стране као позив Белорусима, Украјинцима и грађанима кавкаских и средњеазијских република да се одвоје од Русије и уђу у отворени сукоб с њом. Без сумње, све ово је координисано, подржавано и финансијски потпомагано од стране Запада.

Пошто се оваквом пројекту не може реално прићи на државном нивоу, могуће га је започети на политичко-пропагандном у сфери јавне делатности и активности невладиних организадија и партија, поготово ванпарламентарних. Тако је дошло 2014. године до оснивања пандана овом пројекту у сфери слободног организовања грађана – организована је Алијанса Балтијско-Црноморских Нација (АБЦН). Састали су се представници шест држава „географског центра Европе“, како себе тријумфално одређују, и обзнанили оснивање ове алијансе – то су представници Украјине, Белорусије, Литваније, Летоније, Естоније и Грузије. На свом оснивачком конгресу 21. 11. 2014. године усвојили су Меморандум у ком су изнели циљеве свог организовања. Они прво констатују да тадашњи драматични догађаји у Украјини говоре о реваншистичкој настројености руководства Русије и попустљивој политици Запада према Русији кад је реч о земљама које су се „ослободиле из тамнице народа – СССР-а“. Стога им остаје да се сами организују, те говоре о „нежности динамичке сарадње у међународној политици, геополитичким стратегија-

Борисфен Интел, <http://bintel.com.ua/uk/article/volodich-balto/> (превод с украјинског мој).

ма, формирању заједничких оружаних формација, ... идт.“⁵ Надаље, обзнајују да ће обављати регуларне међупартијске консултације и остављају „отворена врата Алијансе за политичке и друштвене организације скандинавских, балканских, кавкаских и других народа кад је реч о присаједињењу и укључењу у њу.“⁶ Захтевају ослобађање Абхазије, Цхинвалског региона, Придњестровја, Крима и делова Доњецке и Луганске области Украјине. Изјављују да се држе међународног права а да се њихова „сарадња заснива на принципима Европске Уније и НАТО-а.“⁷ На крају овог Меморандума наводе се организације и партије које су га потписале, то јест, њихови представници. Вреди поменути неке: Конгрес украјинских националиста, Белоруска партија слободе, Европске демократе Грузије, Литвански национални савез, Национална конзервативна партија (Естонија), Грузијска дијаспора Украјине, те Центар пољско-украјинске сарадње. Из ових навода јасно је да ова организација, која јавно прокламује војну делатност мимо држава, морала би бити стављена ван закона. Међутим, они се директно позивају на ЕУ и НАТО, имају доступ медијима (осим делимично у Белорусији) и могу своје антируске и милитаристичке идеје јавно пропагирати под видом одбране од „руске опасности.“ Све указује да је оваква Алијанса потпомагана од држава, пре свега Украјине и Грузије, те западноевропских држава и САД. Циљ је хладноратовски, подривање статуса Русије и придобијање становништва за делатности против Русије, а у случају Белорусије и обарање званичне владе и политике која је верификована више пута на општенародним изборима.

Очигледно да су на делу технологије специјалног рата које претходе правом рату уколико је потребан. Видели смо да су многе земље биле освојене без ратова, обарањем непожељних влада и политичара путем обојених револуција, медијском кампањом и слично. На делу је нови хладни рат који је само продужетак старог, али са новим арсеналом и

5) МЕМОРАНДУМ политичних та громадських організацій Альянсу Балто-Чорноморських Націй (АБЧН), <http://ukrpohliad.org/komentari/memorandum-polity-chny-h-ta-gromads-ky-h-organizatsij-al-yansu-balto-chornomors-ky-h-natsij-abchn.html> 05/10/2018

6) Исто.

7) Исто.

новим могућностима захваљујући новим технологијама. Овај правац, запад-исток, главног вектора савремене геополитике је најважнији и најопаснији. На простору Европе и европског дела Русије сконцентрисане су највеће количине оружја и главнина светских војних сила. Уколико дође до сукоба већих размера, то ће практично значити Трећи светски рат са, нажалост, сагледивим последицама. Видимо да је Запад туђим рукама већ отворио фронт у Украјини, а пре тога је предигра била у Придњестровју. Молдавија је и даље веома осетљива тачка, друштво молдавско је подељено и премда је умерени председник Додон који није антируски настројен добио изборе и поверење грађана, на све начине га ометају у провођењу молдавске политике која би била независна и избегла замку увлачења у НАТО пакт. Сведоци смо и гомилања оружаних снага и тешког наоружања у прибалтичким земљама и Пољској. Обављају се војни маневри на руским границама и врше провокације на руско-норвешкој граници и у Балтичком мору од стране натоваца. Такође на делу је нови хладни рат и економске санкције које нису провођене ни за време старог хладног рата. На делу је постојан геополитички продор ка руској дубини. Истовремено, нема спокоја ни на правцу југ-север.

3. ГЕОПОЛИТИЧКИИ ВЕКТОР ЈУГ-СЕВЕР

Убрзо после распуштања СССР-а САД су започеле своју подривачку делатност са југа према границама Русије. На југу, у руској републици Чеченији вођен је прави рат, дакле, рат на териториј саме Русије. Било је потребно много снаге, храбрости и жртава, а нарочито промишљене и мудре политике да се тај рат заустави а становништво пацификује. Није никаква тајна да је Запад помагао побуњенике и терористе а многи њихови истакнути прваци су налазили уточиште у Енглеској и другим земљама Запада.

Грузија је исто тако заузела антируски став и провела отворену антируску политику. Сакашвили је дошао из САД на место председника Грузије а провео је више година по Европи и Америци пролазећи разне обуке. Премда је стекао звање магистра права на Колумбијском универзитету у

Њујорку, по свој прилици била је важнија обука коју је пролазио при ЦИА. Премда је касније протеран из Грузије, то није зауставило антируску спољну политику Грузије која се остварује директном подршком са Запада.

Друга бивша кавкаска република СССР-а, Јерменија, пролазила је такође кроз сложено раздобље и још увек нема задовољавајући развој и стабилну ситуацију. Рат између Јерменије и Азербејџна око Нагорно Карабаха ставио ју је у тежак геополитички положај. Стешњена између Турске и Азербејџана има излаз ка Ирану на југу и Грузији на северу. То јој отежава економске односе са светом, а нарочито са Русијом која јој је главни економски партнер. Русија је тешком муком и посредовањем успела да доведе до мира своје две бивше републике и сада је тај конфликт замрзнут. Без заштите Русије, Јерменија би се могла наћи у тешком положају и војно и економски. Зато је она била поуздан савезник Русије и члан Евроазијског економског савеза уз Белорусију, Казахстан, Киргизију и Молдавију. Недавно је, међутим, дошло до „наранцасте“ револуције по већ виђеним узорима а постављени председник Пашињан је прозападно оријентисан и већ се најављује могући излазак Јерменије из ЕАЕС. Очигледно да делатност САД и овде даје своје горке плодове. То је њихова дугорочна стратегија. Амбасада САД у Јеревану има површину од 90 000 км, објекте од 14 000 км, 400 маринаца, сопствено снабдевање водом, бедем од бетона који километрима окружује земљиште амбасаде, пола метра дебео. Дакле, права неосвојива тврђава. То је друга по површини америчка амбасада у свету, одмах после оне у Немачкој. Да ли би била изграђена толика инфраструктура да Јерменија није близу Русије? И с којом сврхом је то урађено? Мислим да је сваки одговор излишан. Видимо дакле константну геополитичку активност САД у области Кавказа.

А како стоји ствар у Каспијском региону? Будући да је Каспијско језеро заправо затворено море окружено са пет држава после нестанка Совјетског Савеза, било је прећутно сматрано ексклузивним правом само тих држава да га користе и да не пуштају друге земље да у њега уђу. Међутим, Казахстан је недавно склопио са САД договор да се гради лука која би примала бродове из Азербејџана и тако би се оства-

ривао транзит чак до Авганистана. Дакле, Американци тиме улазе и у Каспијско море, директно на обале Русије и Ирана с којим такође имају сложене односе. Видимо и овде продор западног геополитичког вектора ка Русији.

Овде ћемо рећи нешто о предисторији данашњег стања. Наиме, у позадини бивших република Совјетског Савеза, сада средњоазијских држава лежи Авганистан. Он заузима централно место и размеђе свих праваца који воде од блиског Истока ка Кини и од средњоазијских држава ка Индији. Ко контролише Авганистан, тај контролише велико азијско копно! У време рата у Авганистану који је водио СССР, многи су га критиковали, а и данас углавном чујемо таква мишљења, па и код нас, чак и од експерата наклоњених Русији. То је апсолутно погрешно, при таквим осудама Авганистанског рата, уопште се не води рачуна о геополитици. Да Совјетски Савез тада није ушао у Авганистан, то би урадиле САД. То се сада јасно види, јер су САД у одсутности СССР-а искористиле изговор „борбе против тероризма“ да уђу и окупирају Авганистан. И ко зна докле ће ту остати. А док не буду удаљене одатле, оне ће остваривати геостратешку предност над Русијом, Кином и Индијом на овом простору.

4. ПОЗАДИНА: СРЕДЊА АЗИЈА, БЛИСКИ ИСТОК, БАЛКАН

Већ смо рекли о улози Авганистана који омогућава својим географским положајем да се користи као полазиште и отступница у наступању са југа ка северу. Као што је у ратним операцијама потребно обезбедити плацдарм ради наступа, тако је и у геополитичким наступањима потребно имати отступницу, поздину са које се креће.

Бивше совјетске републике Киргистан, Таџикистан, Узбекистан па и Туркменистан прелазе у позадину с гледишта Русије, јер немају више директне границе с Русијом а и просторно су удаљене. Међутим, није све у географији, Русија је и даље заинтересована за овај регион.

Блиски исток је географски близу јужних граница Русије, а губитак позиција у Средоземљу коштао би Русију могућности да држи равнотежу у случају сукоба са Западом.

Зато је руски ангажман у Сирији био од прворазредног значаја за Русију. Губитком база у Сирији, Русија губи контролу у Средоземном мору што би значило потенцијално затварање Русије у Црно море без могућности изласка ка Европи и даље морским путем. Остала би наравно Северна флота, али она има већ своју област деловања.

Коначно Балкан. За нас је то најзначајнија тачка, јер се тиче директно нас. То је југ Европе који свако жели да стави под своју контролу. Етнички, културно и религиозно, овај регион припада интересно Русији као наследници Византије. Међутим, ту се сударају још два интереса – интерес Запада и интерес Турске. За Запад, то је пут ка Блиском Истоку. Западни ангажман никада није престајао, а Турска је била за једно време удаљена, од Балканских ратова па до најновијег доба. Сад, после једног века, она поново има амбиције да се врати геополитички на Балкан. Неколико милиона муслимана на Балкану гаји носталгију за пантурцизмом идентификујући се више на религиозној основи, него на етничкој. Тај елеменат и историјско памћење наводе је да се поново ангажује: културно, политички, економски. Ипак, она је тренутно слабија страна у поређењу са Западом, па и Русијом.

Како да се ми поставимо геополитички мислећи у датим околностима? На ово питање одговор је покушао да пружи Миломир Степић у свом чланку „Деатлатизацијом до стабилизације Балкана: српски национални интерес“. Већ из наслова је јасно шта је његов одговор. Он исправно указује на чињеницу да је „Готово читаво столеће доминација Балканом у поседу поморских, приатлантских сила. Таласократски Запад није препуштао Балкан телурукратским „диновима“ – једном из средишта Европе, а другом из средишта Евроазије ...“⁸ Исто тако, он указује да нестабилност Балкана није органски настала, већ је често индукована споља. Таласократске земље су виделе Балкан као природан наставак „Rimlanda“ и простор који им обезбеђује копнену и делом поморску везу с Блиским Истоком и даље.

8) Миломир Степић, „Деатлатизацијом до стабилизације Балкана: српски национални интерес“, година XIII, vol. 28, број 1/2017, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 10.

Исто тако, увиђа се да на дестабилизованом Балкану по атлантистичком сценарију не може бити трајног мира уколико најбројнија нација буде у подређеном положају. Стање поделености српског народа, његово дефаворизовање, гушење његових потенцијала и свака друга опресија не могу довести до иоле стабилније ситуације и дуготрајнијег мира.

С обзиром на јачање мултиполарне концепције света, чији су заступници Русија, Кина и Индија од великих сила, потребно је да очекујемо поновну поделу геополитичке моћи и да тражимо своје место. Овде су могуће многе варијанте, неке од њих наводи и цитирани аутор Степић. Суштина је да се задовоље неки минимални српски интереси који су сада веома нарушени у корист других народа, пре свега Албанаца и Хрвата. У том смислу, било би идеално за нас да се нађемо у телурукратном ареалу Русије с којом делимо и друге заједничке вредности, културне, цивилизацијске, религијске, као и заједничко порекло и судбину.

По мом мишљењу све зависи од тога како ће бити решен велики геополитички вектор. При његовом повољном разрешењу, предлози, као што је и Степићев, могу се сматрати парцијалним решењем које се тиче балканског простора. Будући да таласократске земље нису имале априори поверења у српски елемент на Балкану, оне су фаворизовале друге народе на рачун Срба. Дајући им уступке оне су их на неки начин поткупиле и имају их на својој страни за извесно време. Мислим пре свега на територијалне и државне уступке Хрватима и Шиптарима, као и босанским муслиманима. Даље цепање српског националног корпуса, као што је доцније одвајање српске Црне Горе, показује да је то била свесна геополитичка операција Запада. Њу је већ водио бивши генерални секретар НАТО пакта, Хавијер Солана, као експонент, овај пут, Европске Уније. Све раније интервенције западњаци су престављали као миротворачке операције тобоже неутралних и објективних посматрача.

У том смислу, читава балканска пометња из деведесетих година јесте вешта геополитичка игра где се главни догађаји одвијају на главном вектору, а Балкан је само позадина која обезбеђује даље напредовање.

5. КАКО ОДГОВОРИТИ ЗАПАДУ?

Чињеница је да је Русија у последњој деценији, када је активност Запада на ширењу свог геополитичког утицаја достигла невиђене размере, стално у дефанзивној позицији. Као одговор на ширење НАТО пакта Русија је тек млако покушала да окупи око себе неке бивше републике СССР-а. Тако је формирана Организација договора о колективној безбедности (ОДКБ) основан 1992. у коју су ушле Русија, Белорусија, Казахстан, Киргизија, Таџикистан и Јерменија.

Као одговор на снажан економски савез (и чак наддржавну организацију) као што је ЕУ, и водећу економију света у том моменту САД, формиран је БРИКС, скраћеница од Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужна Африка, као лабав савез који координише неке активности на економском, културном, научном и политичком плану. Он нема инструменте за ефикасно деловање и не очекује се да их формира у ближој будућности. Видећемо како ће се, на пример, понети Бразил у светлости избора проамеричког председника на последњим недавним изборима.

Још један савез је формиран под називом Шангајска организација за сарадњу (ШОС), чији су чланови Индија, Казахстан, Киргизија, Кина, Пакистан, Русија, Таџикистан, Узбекистан. Формално, овај савез се бави безбедносним питањима, али није класичан војни савез. Дакле, ни на војном, ни на економском плану Русија нема оно што је имао СССР – Варшавски уговор, као моћан војни савез, и Савет за узајамну економску помоћ (СЕВ), као ефикасан економски савез.

Како одговорити на снажан геополитички вектор који је Запад усмерио ка Русији? Ја нећу покушати да дам смернице или савете за деловање, они свакако не би дошли до релевантних људи и организација које о томе одлучују. Уместо тога покушаћу да понудим могуће одговоре Русије у ближој будућности од десетак година. Будући да је скоро евидентно да ће на војном плану САД изаћи из договора о ограничавању ракета средњег и кратког домета, Русија ће се наћи у ситуацији да њена територија из Европе буде угрожена, а САД у том случају остају безбедне од тог типа ракета. То је огромна предност.

Русија је већ угрожена окруживањем и приближавањем њеним ганицама. НАТО трупе су већ на 200 километара од Санкт Петербурга у Балтичким републикама. У Пољској и Румунији су постављене рампе за ракете пресретаче, али могу бити употребљене и за нападачке ракете.

Ево могућих оговора Русије:

- Русија ће морати да почне да поставља питање о распуштању НАТО пакта као савеза који је претња светском миру.
- Мораће да постави захтев о демилитаризацији земаља бивших чланица Варшавског уговора или оних које су биле у саставу СССР-а а сада су у НАТО пакту.
- Мораће да тражи забрану стационирања нуклеарног оружја у трећим земљама. (САД сада имају размештено нуклеарно оружје барем у неколико европских земаља, вероватно у Јапану и Јужној Кореји.)
- Мораће да тражи уклањање ракетног штита из Пољске и Румуније.
- Мораће да тражи забрану склапања војних пактова Запада са земљама бившим републикама СССР-а и чланицама Варшавског уговора, и поништавање постојећих, пре свега с НАТО пактом.
- Такође читав низ других захтева који би јој осигурали безбедност.

Уколико Запад не прихвати ове захтеве, Русија ће бити у ситуацији да примени екстремне мере по цену ризика рата. То значи превентивне ударе у случају не испуњавања захтева који се тичу директне угрожености. Размештање свог нуклеарног арсенала близу границама Запада, нарочито САД, као што је био случај у Кубанској кризи. (Говори се о Венецуели као могућем кандидату. Србија је такође добар кандидат за такво решење, а тиме и решење свог безбедносног проблема.)

Други корпус тиче се економског и пропагандног рата. Ту постоји читав низ мера којима се може и треба срушити западни економски модел доминације. Од бекства од долара, до трајне забране економске сарадње са државама које јој уводе санкције. На плану пропагандног рата то значи ограничење интернета, што Кина већ ради, забрану емитовања за територију Русије или адекватне контрамере, што се већ

делимично ради – информативне агенције као што су „Раша тудеј“ и „Спутњик“, итд.

Уколико Русија не почне активнију одбрану од агресивног геополитичког вектора Запада према њој, ризикује да буде још једном поражена, овај пут коначно и заувек. Свест о овоме већ је сазрела код руске интелектуалне елите и све чешће се постављају радикални захтеви пред владу и председника Путина.

Литература

Волович Олексій, „Балто-Черноморскій Союз: перспективи реализацији“, Борисфен Интел, <http://bintel.com.ua/uk/article/volodich-balto/>

Дугин Александар, *Основи геополитике, књига 2*, Екопрес, Зрењанин, 2004.

Пророковић Душан, „Геополитичка димензија макрорегионалних стратегија ЕУ“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, год. X vol. 19, бр. 1/2014 стр. 9-27.

Степић Миломир, „Деатлатизацијом до стабилизације Балкана: српски национални интерес“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, год. XIII, vol. 28, број 1/2017, стр. 9-37.

Шмит Карл, „Земља и Море“, у: Дугин Александар, *Основи геополитике, књига 2*, Екопрес, Зрењанин, 2004.

МЕМОРАНДУМ политичних та градских организација Аљянсу Балто-Чорноморских Нација (АБЧН), <http://ukrpohliad.org/komentari/memorandum-polity-chny-h-ta-gromads-ky-h-organizatsij-al-yansu-balto-chornomors-ky-h-natsij-abchn.html> 05/10/2018

Miroslav Ivanovic

**THE MAIN GEOPOLITICAL VECTOR
IN POST-SOVIET TIMES
AND HOW TO RESPOND TO IT**

Resume

As the main geopolitical vector in the modern world, we have determined the promotion of the West towards Russia. This vector has two directions west-east and south-north. The NATO pact is expanding to the borders of Russia, and military infrastructure is becoming more and more powerful. At the same time there is an economic and propaganda war against Russia, which can be characterized as a new cold war. This situation is very dangerous and poses a threat to world peace and leads to the possibility of a third world war and the use of nuclear weapons. We cite possible responses from Russia to such challenges.

Keywords: geopolitical vector, West, Russia, NATO pact.

* Овај рад је примљен 12. октобра 2018. године, а прихваћен за штампу на сас-танку Редакције 23. новембра 2018. године.

Соња Еремић

Мастер политиколог Факултета политичких наука

КОНЦЕПТ БИМУЛТИЛАТЕРАЛИЗМА ЗАСНОВАН НА ПРАКСИ ШАНГАЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЗА САРАДЊУ

Сажетак

Истраживања мултилатералне дипломатије не посвећују довољну пажњу разумевању и објашњавању праксе узајамних званичних односа сарадње институционализованих дипломатских облика. Не постоји чак ни покушај да се такви односи теоријски одреде и дефинишу. Стога, предмет овог експлораторног истраживања јесу двострани мултилатерални односи које је Шангајска организација за сарадњу (ШОС) остварила и споразумно уредила са другим мултилатералним дипломатским структурама. Оно што односе двостране мултилатералне сарадње ШОС чини релевантним за истраживање јесте чињеница да су они успостављени са две универзалне организације и пет регионалних и интеррегионалних дипломатских структура. Такве односе смо у овом раду назвали бимултилатералним односима. Циљ истраживања јесте да потврди да бимултилатерализам Шангајске организације за сарадњу карактерише постојање обрасца. Истраживачке методе и технике коришћене у сврху потврђивања основне хипотезе су анализа садржаја докумената и компаративна метода. Истраживањем се закључује да пракса двостране мултилатералне сарадње Шангајске организације за сарадњу представља типски облик бимултилатерализма те да правила која постоје у овом случају не важе за успостављање неког другог бимултилатералног партнерства. На основу свих научно добијених чињеница о изученој пракси бимултилатералних односа Шангајске орга-

низације за сарадњу, на крају рада израђена је и дефиниција концепта бимултилатерализма.

Кључне речи: мултилатерална дипломатија, бимултилатерализам, интеррегионализам, ШОС, АСЕАН, ЗНД, ОДКБ, ЕЦО, ЦИЦА, ЕУ.

1. УВОД

Процес регионализма у међународним односима је као своју најбољу верзију свету пружио институционализоване међународне регионалне организације које су данас међу водећим актерима међународних односа. Прве регионалне организације оформљене су 50-их и 60-их година прошлог века, првенствено у Европи и Латинској Америци. Овај први налет стварања регионалних организација назван је „старим регионализмом”. Други талас регионализма – „нови регионализам” почео је крајем 80-их година и сматра се да траје и даље. Њега одликује нови замах регионалне кондензације глобалне међузависности држава у различитим пољима сарадње чиме се разликује од углавном војно-безбедносних савеза из првог таласа регионализма. Неки аутори наводе и трећи талас који се односи на период након завршетка Хладног рата. Издвајају га као посебан због оснивања бројних институција и организација на свим нивоима територијализоване сарадње држава (почевши од микрорегиона) као и због реформи раније постојећих регионалних структура.¹

Почетком другог таласа регионалних интеграција, међународне мултилатералне дипломатске платформе почеле су да међусобно уређено комуницирају. Окончање Хладног рата довело је до темељне трансформације у међународном систему. Практични ефекат ове промене јесте пролиферација регионалних сила и њихових регионалних организација како би њима добиле већу моћ и не би биле глобално маргинализоване. Таква пролиферација и појачани значај регионалних

1) Timo Behr and Juha Jokela, *Regionalism & Global Governance: The Emerging Agenda*, Internet, http://www.institutdelors.eu/media/regionalism_globalgovernance_t.behr-j.jokela_ne_july2011_01.pdf?pdf=ok,4/10/2018

споразума довели су до одговарајућег раста и узајамних регионалних дијалога.² Пракса сарадње једне мултилатералне дипломатске платформе са другом таквом уређеном јединицом је дакле, вишедеценијска. Прави пример за то јесте двострана мултилатерална сарадња између Удружења држава Југоисточне Азије (АСЕАН-а) и Европске уније (ЕУ) која формално датира од 1975. године. Ипак се некако чини да је тек након распада Совјетског Савеза, последично и стварања великог броја регионалних организација у том геополитичком делу света, двострано повезивање мултилатералних дипломатских структура процветало.

Међутим, иако смо свесни да мултилатералне дипломатске структуре међусобно сарађују, њихово узајамно повезивање до сада није завредило ни свој посебан назив. Такав вид међународних односа саставни је део савремене дипломатије и чини суштински особену структуру данашњег мултилатерализма. Истраживања, анализе и теоретизације мултилатералне дипломатије ипак не посвећују довољну пажњу разумевању и објашњавању праксе узајамних званичних односа сарадње институционализованих мултилатералних дипломатских облика. Нема ни нужне истраживачке усредсређености на вршење поређења пракси двостраних мултилатералних односа мултилатералних дипломатских актера. Посебно недостају истраживања оваквих односа савременијих дипломатских мултилатералних платформи, у првом реду нових установљених вишестраних организација и дипломатских мултилатералних партнерских процеса образованих после 2001. године. Следствено, нема ни научног ни теоријског објашњења двостраних мултилатералних односа мултилатералних дипломатских платформи, које смо на основу научно утврђених чињеница, приказаним у последњем делу рада, назвали бимултилатералним односима.

Шангајска организација за сарадњу се деловањем током целокупног постојања сврстала међу најутицајније светске организације, посебно у области очувања безбедности и стабилности. Како ШОС очување безбедности и стабилно-

2) Mathew Doidge, "Inter-regionalism and Regional Actors: The EU-ASEAN Example", in: *The Eurasian Space: Far More Than Two Continents* (eds.: Wim Stokhof, Paul van der Velde and Yeo Lay), IIAS, Leiden, 2004, p. 40.

сти, поред тога и економску и социо-културну сарадњу остварује не само унутрашње уређеном сарадњом својих држава чланица, већ као јединствена целина сарадњом са другим мултилатералним дипломатским актерима, ова неистражена пракса бимултилатералних односа одабрана је као предмет истраживања. Посебност ШОС се огледа у томе што је она једна од ретких организација која је закључно са 2018. годином бимултилатерална партнерства успоставила и споразумно уредила потписивањем меморандума о разумевању чак са седам мултилатералних дипломатских платформи. Још је важније то што је пет таквих односа остварено са регионалним и интеррегионалним мултилатералним дипломатским структурама. То су: Заједница независних држава (ЗНД), Удружење држава Југоисточне Азије (АСЕАН), Организација уговора о колективној безбедности (ОДКБ), Економска организација за сарадњу (Economic Cooperation Organization – ЕСО, ћирилично скраћено ЕЦО) и Конференција о интеракцији и мерама за изградњу поверења у Азији (Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia – СИСА, ћирилично скраћено ЦИЦА). Бимултилатерални однос ШОС са универзалном организацијом Уједињеним нацијама (УН) и Међународним комитетом Црвеног крста (МКЦК), у овом раду неће бити анализирани управо због њиховог глобалног карактера и чињенице да анализа тих односа не би дала одговор на постављено водеће истраживачко питање које гласи: да ли постоји образац успостављања бимултилатералних партнерстава у случају Шангајске организације за сарадњу? Тиме ће се дати одговор и на постојање односно непостојање утврђених правила и услова под којима настаје и сам бимултилатерализам.

Хронолошки представљен редослед успостављања бимултилатералних партнерстава Шангајске организације за сарадњу:

Меморандум о разумевању између Секретаријата Шангајске организације за сарадњу и:

1. Извршног одбора Заједнице независних држава потписан је у Пекингу 12. априла 2005. године.
2. Удружења држава Југоисточне Азије потписан је у Џакарти 21. априла 2005. године.

3. Секретаријата Организације уговора о колективној безбедности потписан је у Душанбеу 5. октобра 2007. године.
4. Секретаријата Економске организације за сарадњу потписан је у Ашхабату 11. децембра 2007. године.
- * Заједничка декларација о сарадњи између Секретаријата Шангајске организације за сарадњу и Уједињених нација потписана је у Ташкенту 5. априла 2010. године.
5. Уреда за дроге и криминал Уједињених нација потписан је у Астани 14. јуна 2011. године.
6. Секретаријата Конференције о интеракцији и мерама за изградњу поверења у Азији потписан је у Шангају 20. маја 2014. године.
7. Секретаријата Економске и социјалне комисије Уједињених нација за Азију и Пацифик потписан је у Џенгџоуу 15. децембра 2015. године.
8. Међународног комитета Црвеног крста потписан је у Астани 9. јула 2017. године.

2. НАЧИН ИСТРАЖИВАЊА ПРАКСЕ БИМУЛТИЛАТЕРАЛНИХ ОДНОСА ШАНГАЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЗА САРАДЊУ

У спровођењу предузетог експлораторног истраживања праксе бимултилатералних односа ШОС коришћени су различити научни поступци. С обзиром да су циљеви истраживања утврђивање међусобних односа Шангајске организације за сарадњу са одређеним трајним уређеним мултилатералним дипломатским платформама, као и класификовање и изучавање типског облика бимултилатерализма, посебно се издваја општенаучна компаративна метода. Критеријуми поређења издвојени су прикупљањем и анализирањем информација које се налазе на званичним интернет презентацијама ШОС и свих пет регионалних и интеррегионалних мултилатералних дипломатских структура са којима је успоставила односе трајне двостране сарадње. За ту сврху коришћена је оперативна метода анализа садржаја докумената и обе њене технике, квалитативна и квантитативна. Документи који се

анализирају јесу сржни документи установљења свих поменутих мултилатералних структура. Посебно је поступком анализе садржаја појединачно анализиран споразум односно меморандум о разумевању потписан између ШОС и њених бимултилатералних партнера.³ Тај документ садржи у себи најважнији чинилац, а то је разлог успостављања бимултилатералног партнерства који произилази из побројаних заједничких области сарадње. Чиниоци утврђивања заједничких обележја бимултилатералних односа ШОС нису унапред одређено сведени само на поједине, него су изведени из свих елемената садржаних у оснивачким документима обе стране сваког бимултилатералног односа и из сваког заједнички усвојеног споразума о уређењу успостављеног бимултилатералног трајног односа сарадње.

Стога, полазиште у анализирању сваке мултилатералне уређене дипломатске платформе јесте утврђивање њеног састава чланства. Приликом поређења, ограничили смо се на утврђивање заједничких држава чланица мултилатералних облика које поредимо, без анализирања значаја и појединачне моћи сваке од њих. Анализом садржаја сржних докумената уређене мултилатералне платформе утврдили смо усвојена начела њеног функционисања. Принципи и циљеви сваке организоване мултилатералне јединке дају увид у то на који начин она одлучује да решава одређена питања, односно која су правила која треба да поштују државе чланице како у односу између себе тако и у односу са другим државама нечланицама и другим владиним и невладиним ентитетима. Принципи и циљеви такође упућују на начин на који ће мултилатерална дипломатска структура приступати вођењу послова у оним областима које је навела као области свог деловања. Такође, утврђивањем институционалне развијености мултилатералне јединке сазнајемо колико је она заправо компетентна да спроводи активности како у својим областима деловања, тако и активности са другим мултилатералним јединкама. Критеријуми поређења издвојени анализом садржаја су следећи:

3) Оригинали и преводи ових споразума налазе се у: Соња Еремић, *Пракса бимултилатерализма Шангајске организације за сарадњу*, мастер теза, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2018, стр. 73-88.

1. састав чланства
2. принципи и циљеви
3. области деловања
4. институционализација

Најпрегледнији начин за поређење, следствено и проналажење чинилаца који су заједнички ШОС појединачно са сваком мултилатералном дипломатском структуром са којом је у споразумном односу јесте табеларно поређење. Због текстуалног ограничења у овом раду оно неће бити приказано. Стога, у даљем тексту најсажетије прилажемо информације проистекле из сржних докумената установљења свих анализираних мултилатералних дипломатских платформи, уређених према четири поредбена критеријума.

2.1. Шангајска организација за сарадњу

Државе чланице: Кина, Русија, Казахстан, Киргистан, Тацикистан, Узбекистан, Индија, Пакистан.

Принципи и циљеви: суверенитет, територијални интегритет; немешање у унутрашња питања држава чланица; једнакост; неповредивост државних граница; не коришћење силе у међународним односима; поштовање циљева и принципа Повеље УН; сарадња са другим државама и међународним или регионалним организацијама; отвореност за пријем нових чланова који прихватају циљеве и принципе ШОС; борба за људска права и темељне слободе; превенција међународних конфликта и решавање истих на миран начин.

Области деловања: борба против тероризма, сепаратизма, екстремизма, илегалне трговине дрогом и оружјем, илегалних миграција и других криминалних активности транснационалног карактера; регионални мир, безбедност и стабилност; регионална економска сарадња у различитим делатностима, сарадња у областима као што су наука и технологија, просвета, здравство, култура, спорт и туризам, заштита животне средине и регионалних добара.

Органи: Врховни орган јесте Савет шефова држава, а два стална органа су Секретаријат и Регионална антитерористичка структура (РАТС).

2.2. Заједница независних држава

Државе чланице: Азербејџан, Белорусија, Јерменија, Казахстан, Киргистан, Молдавија, Русија, Таџикистан, Узбекистан.

Принципи и циљеви: суверенитет, територијални интегритет; неповредивост државних граница; уздржавање од претње и коришћења силе; решавање несугласица на миран начин; немешање у унутрашња питања држава чланица; свеобухватан економски и друштвени развој у оквиру заједничког економског простора; омогућавање права и темељних слобода појединцима; постизање мира и безбедности у свету.

Области деловања: заштита људских права и темељних слобода; координација спољнополитичких активности; развијање заједничког економског простора, заједничких европских тржишта и политике царине; развој саобраћајних и комуникационих система; здравство и заштита животне средине; решавање проблема социјалне и миграционе политике; борба против организованог криминала; одбрамбена политика и заштита спољних граница.

Огани: Одлучујући орган јесте Савет шефова држава, извршни орган је Извршни одбор, а најзначајнији орган секторске сарадње је Антитерористички Центар.

2.3. Удружење држава југоисточне азије

Државе чланице: Брунеји, Вијетнам, Индонезија, Камбоџа, Лаос, Малезија, Мјанмар, Сингапур, Тајланд, Филипини.

Принципи и циљеви: независност, суверенитет, једнакост, територијални интегритет, национални идентитет држава чланица; неприхватање агресије, претње или коришћења силе; немешање у унутрашња питања и политику држава чланица; решавање несугласица на миран начин; поштовање Повеље УН и међународног и хуманитарног права; поштовање људских права, темељних слобода и социјалне правде; мир, безбедност и стабилност региона; јединствено тржиште држава чланица; Југоисточна Азија као зона без нуклеарног наоружања; одрживи развој и очување природних добара региона; смањење сиромаштва држава чланица.

Области деловања: свеобухватна економска, политичко-безбедносна и социо-културна сарадња.

Органи: Врховни орган је АСЕАН Самит који се састоји од шефова држава или шефова влада држава чланица. Стални орган је Секретаријат.

2.4. Организација уговора о колективној безбедности

Државе чланице: Белорусија, Јерменија, Казахстан, Киргистан, Русија, Таџикистан.

Принципи и циљеви: строго поштовање независности, територијалног интегритета, суверенитета и једнакости држава чланица; немешање у унутрашња питања држава чланица; волонтерско учешће; сарадња са државама нечланицама и међународним међувладиним организацијама које су активне у пољу безбедности; стварање услова за свеобухватан развој држава чланица, међународну и регионалну безбедност и стабилност.

Области деловања: организовање ефикасног система колективне безбедности; стварање војне инфраструктуре за обучавање војног особља и стручњака за оружане снаге и обезбеђивање оружане и војне технологије; борба против међународног теороризма, екстремизма, илегалне трговине дрогом, оружјем, организованог транснационалног криминала, илегалних миграција и других претњи по државе чланице; активности се спроводе под покровитељством УН и у сарадњи са заинтересованим државама и међународним организацијама; координисање заједничких спољнополитичких ставова који се тичу међународних и регионалних безбедносних проблема; усклађивање националних законодавстава која се тичу одбране, војске и безбедности.

Органи: Одлучујући орган јесте Савет колективне безбедности, док је Секретаријат један од сталних органа организације.

2.5. Економска организација за сарадњу

Државе чланице: Авганистан, Азербејџан, Иран, Казахстан, Киргистан, Пакистан, Таџикистан, Туркменистан, Турска, Узбекистан.

Принципи циљеви: суверена једнакост држава чланица; ефикасна сарадња са другим регионалним и међународним организацијама укључујући мултилатералне финансијске институције; добијање слободнијег приступа тржиштима изван ЕЦО региона; постепена интеграција економија држава чланица у светску економију и процес глобализације; одрживи економски развој; побољшање животног стандарда и квалитета живота држава чланица; уклањање трговинских баријера у оквиру ЕЦО, Поштвање Повеље УН.

Области деловања: трговина; саобраћај; енергија; економски развој и продуктивност; туризам; социјална заштита и животна средина; изградња капацитета и програми обуке; стварање партнерстава.

Органи: Савет министара (највиши орган; министри спољних послова), Секретаријат је извршни орган.

2.6. Конференција о интеракцији и мерама за изградњу поверења у азији

Државе чланице: Авганистан, Азербејџан, Бангладеш, Бахреин, Вијетнам, Египат, Израел, Индија, Ирак, Иран, Јордан, Казахстан, Камбоџа, Катар, Кина, Киргистан, Монголија, Пакистан, Палестина, Република Кореја, Русија, Тајланд, Тацикистан, Турска, Уједињени Арапски Емирати, Узбекистан.

Принципи и циљеви: суверенитет, територијални интегритет; независност; неповредивост државних граница; немешање у унутрашња питања држава чланица; уздржавање од претње силом или употребе силе; решавање сукоба на миран начин; заштита људских права и темељних слобода; међусобно поштовање; разумевање пријатељство и толеранција; поштовање Повеље УН и међународног права.

Области: економска димензија; животна средина; друштвена димензија; нови изазови и претње (тероризам, илегална трговина дрогом, транснационални криминал, трговина људима, прање новца, недозвољена трговина оружјем); политичка и војна димензија.

Органи: ЦИЦА има један управни орган, Секретаријат, а на ЦИЦА Самитима и Састанцима министара спољних послова одлучује се о њеном плану деловања.

3. РЕЗУЛТАТИ ПОРЕЂЕЊА

Циљ компарације Шангајске организације за сарадњу појединачно са сваком регионалном и интеррегионалном организацијом са којом је успоставила односе трајне двостране сарадње јесте утврђивање међусобних сличности и разлика. Само на тај начин је могуће утврдити заједничка обележја свих успостављених бимултилатералних односа ШОС.

Компарација је показала да највише преклапања према поредбеним критеријумима постоји између ШОС и ЦИЦА. Једина разлика је у томе што је ЦИЦА још увек механизам са једним управним органом чије су одлуке за сада симболичне. Недеволна институционална развијеност ЦИЦА је узрок што су највише успеха ове две организације постигле у спровођењу заједничких активности у области културе и спорта, попут маратона организованог у Астани 2017. године, а не у заједничком споразуму наведеној примарној области сарадње – борби против тероризма. Приметно је такође и велико преклапање ШОС и ЗНД-а. Обе платформе чак имају органе за борбу против теороризма, РАТС и Антитерористички центар ЗНД-а, чије саделовање, без сумње, може бити изузетно значајно у будућности. Значајних подударности постоји и између ШОС и АСЕАН-а, што институционалних, што у пољима деловања, иако не постоји директно преклапање чланства. Најмање преклапања видно је у поређењу ШОС са ЕЦО јер се њихове области деловања подударају само у једном сегменту. Њихова сарадња је искључиво економски уоквирена. Ипак, због слабије ефикасности институција, ЕЦО је тренутно мање значајан економски партнер ШОС од нпр. АСЕАН-а, са којом сарадња није само економска. Сарадња ШОС са ОДКБ-ом се огледа у једином аспекту којом се овај војни блок бави, а то је поље безбедности. Занимљиво је да је на конференцији Шангајске организације за сарадњу, одржане у Душанбеу 2014. године, главна тема дискусије била спајање ШОС и ОДКБ-а како би се прошириле могућности обе организације да осигурају регионалну безбедност.

Несумњиво можемо одмах закључити то да не постоји мултилатерална дипломатска структура чија су обележја идентична обележјима Шангајске организације за сарадњу.

Све проучене дипломатске платформе су индивидуалне, баве се различитим областима на различите начине или пак истим областима којима приступају другачије. Они критеријуми који су идентични за сваки успостављени бимултилатерални однос Шангајске организације за сарадњу доказују постојање обрасца, тј. да одређене чиниоце изабрана трајна мултилатерална дипломатска платформа мора поседовати како би могла да се бумултилатерално повеже са ШОС. Резултати поређења показују постојање четири таква чиниоца.

Први заједнички именитељ свим истраженим мултилатералним дипломатским платформама јесте очување територијалне целовитости и суверенитета својих држава чланица. Од примарне је важности, без изузетка за сваку проучену организацију да не дозволи нарушавање државних граница својих чланица, како од претње споља, тј. од држава нечланица и других организација, тако и од напада држава чланица међу собом. Све проучене мултилатералне дипломатске платформе почивају на принципу немешања у унутрашња питања и политику држава чланица које су слободне, независне и једнаке. Истицање целовитости јединке у колективу не умањује утицај и значај организације као целине чије су те државе чланице. Штавише, то снажно истицање суверености и територијалног интегритета држава чланица, преноси се на виши ниво, где се колектив посматра као јединка која штити своје границе, иако се у њој могу налазити земље различитих подрегиона.

Спроведеним поређењем установљен је значај Повеље Уједињених нација за све истражене мултилатералне дипломатске структуре. Та битност УН огледа се на нивоу држава чланица првенствено, а онда и на нивоу организације. ЗНД није међу своје принципе уврстила ову ставку, али се анализом њеног оснивајућег докумената може закључити да Уједињене нације јесу њена организациона водила. Неке од ових мултилатералних структура, укључујући ШОС, су регионални споразуми за одржавање мира и стабилности према глави VIII Повеље Уједињених нација, док су све без изостављања организације у својству посматрача у Генералној скупштини УН.

Према критеријуму заснованом на поређењу области деловања утврђено је да се поља деловања свих проучених

организација подударају са пољима деловања Шангајске организације за сарадњу. Тачније, не ради се о потпуном преклапању области којима се баве односне организације, већ о томе да је бар једна област којом се бави ШОС садржана као ставка у областима деловања мултилатералне дипломатске платформе са којом је уредила односе двостране сарадње. Дакле, бимултилатерално повезивање Шангајске организације за сарадњу није могуће са структуром са којом нема преклапања у пољима деловања, било да је то преклапање видно у сржним пољима или представља комбинацију преклапања главног задатка једне организације са мање важним задатком друге организације. Појединачна остварена бимултилатерална сарадња ШОС покрива сва три главна поља њеног деловања – безбедност, економију и социо-културну област.

Последњи, али најважнији заједнички чинилац не само за сваки успостављени бимултилатерални однос ШОС већ и за све проучене дипломатске платформе између себе, јесте чланство. Као што можемо да видимо из Графикана 1, чланство ШОС преклапа се са чланством четири од пет истражених дипломатских платформи, делимично или потпуно. Преклапање чланства ШОС изостало је са АСЕАН-ом док је потпуно преклапање чланства установљено са ЦИЦА. Такође, можемо установити да постоји и узајамно преклапање чланства између мултилатералних дипломатских платформи са којима је ШОС споразумно уредила бимултилатералне односе. Тако на пример можемо довести у везу ШОС и АСЕАН јер АСЕАН и ЦИЦА имају заједничке државе чланице. Ипак, оно што повезује све анализирани регионалне и интеррегионалне организације јесте то да њихове државе чланице припадају региону Азије односно Евроазије. Овим се закључује да је заједничка црта свих постојећих уређених бимултилатералних односа Шангајске организације за сарадњу са трајним уређеним мултилатералним дипломатским платформама то да бар једна држава у саставу сваке од њих јесте учесник односа у неком азијском али и шире, у евроазијском региону.

Графикон 1: Графички приказ преклапања чланства свих проучених мултилатералних дипломатских платформи

4. ЗАКЉУЧАК: ДЕФИНИСАЊЕ ПОЈМА БИМУЛТИЛАТЕРАЛИЗМА

Анализа која је претходно била извршена свакако је могла бити ограничена на изучавање појединачних бимултилатералних партнерстава које је ШОС успоставила са сваком од пет мултилатералних регионалних и интеррегионалних дипломатски структурираних јединица и то без упоређивања међусобних сличности и разлика. Међутим, такво изучавање бимултилатерализма било би површно. Само се потпуно систематско упоредно истраживање свих пет бимултилатералних односа сарадње ШОС могло узети као поуздано за долажење до налаза за давање закључака о пракси бимултилатерализма Шангајске организације за сарадњу, следствено и за израђивање дефиниције бимултилатерализма.

Поређењем су установљена четири елемента која потврђују да се бимултилатерална партнерства Шангајске организације за сарадњу успостављају према одређеном обрасцу. Закључујемо да ће Шангајска организација за сарадњу да се

упусти у двостране односе мултилатералне сарадње са оним мултилатералним дипломатским платформама које:

- 1) припадају евроазијском региону,
- 2) не теже наднационалности,
- 3) строго се повинују принципима и циљевима Уједињених нација и
- 4) са којима постоји преклапање у областима сарадње (делимично или потпуно).

Када говоримо о бимултилатерализму као типу узајамних односа два мултилатерална дипломатска уређена облика, битно је не поистовећивати га са постојећим истраживањем би-мултилатерализма Мајкла Смита (Michael Smith).⁴ Смит је увео концепт би-мултилатералног преговарања за врсту преговора који се дешавају између ЕУ и Н.Р. Кине или ЕУ и САД. То је најкраће речено „мешавина” билатералних и мултилатералних преговора, односно то су преговори који су у оквиру мултилатералних механизма Европске уније билатерални преговори са трећим државама. Бимултилатерализам о којем ми говоримо не представља спој билатерализма и мултилатерализма. Како бисмо га јасно дефинисали, незаобилазна је Рагијева (Ruggie) констатација која даје увид у сржну разлику између мултилатерализма и билатерализма:

„Мултилатерализам је институционални облик који координише односе између три или више држава на основама ’општих’ правила понашања, тј. правила која наводе одговарајуће понашање за скуп акција, без обзира на појединачне интересе учесника или стратешке потребе које могу постојати у било ком одређеном случају [...] билатерализам разликује односе од случаја до случаја, засноване управо на претпостављеним појединачним основама и ситуацијским потребама.”⁵

Посматрањем неког другог бимултилатерализма попут дугогодишње бимултилатералне сарадње ЕУ и АСЕАН-а видимо да оно што важи за ШОС и њене бимултилатералне од-

4) Michael Smith, *The United States and the European Union: The politics of bi-multilateral negotiations*, Paper Presented at the Eight Biennial International Conference of the European Union Studies Association, Nashville, Tennessee, March 27-29, 2003.

5) John Gerard Ruggie, "Multilateralism: the autonomy of an institution", *International organization*, The MIT Press, Vol 46, No. 3, 1992, p. 571.

носе не важи и за постојеће друге. Без дубље анализе односа ЕУ-АСЕАН очигледно је да критеријум поштовања суверености држава и немешања у њихова унутрашња питања није играо улогу у успостављању овог бимултилатералног односа сарадње. „Европска унија је наднационална организација која има овлашћења да својим одлукама обавезе државе чланице и њихове органе.”⁶ Поред тога, нема ни географски непосредне повезаности држава чланица Европске уније и Удружења држава Југоисточне Азије, што је такође чинилац бимултилатерализма ШОС. Теорија „новог регионализма” као једно од три средишна значаја региона у светској политици наводи интеррегионализам, тј. то да је сваки регион у узајамним деловањима са другим регионима.⁷ Једну од одредница овог процеса дао је Хенги (Hänggi) који је одделио три различита начина манифестовања интеррегионализма у међународним односима. То су: 1. односи између регионалних групација, 2. бирегионални и трансрегионални споразуми и 3. хибридни односи регионалних група и јединствених центара моћи.⁸ Изучавајући бимултилатерализам увиђамо да се може поистоветити са оним што је Хенги одредио као прву врсту интеррегионализма односно повезивање регионалних групација (овде се мисли на повезивање два макрорегиона). Бимултилатерално повезивање ЕУ и АСЕАН-а представља делотворни интеррегионализам између Европе и Југоисточне Азије. Међутим, праксом бимултилатерализма ШОС увиђамо да постоје и пословања различитих региона унутар једног макрорегиона (изузимајући њену сарадњу са глобалним организацијама УН и МКЦК).

Претходно разматрани пример ЕУ и АСЕАН-а у пољењу са бимултилатерализмом ШОС пружа основу заснивања сигурности тврђења да успостављање трајног односа

6) Привредна комора Србије, *Европски закон - Основне вредности Европске уније*, Интернет, <http://www.kombeg.org.rs/Komora/centri/CentarZaEkonomскеOdnoseSaInostranstvom.aspx?veza=3076>, 15/09/2018

7) Јелица Стефановић-Штамбук, „Региони у 'старом' и 'новом' међународном регионализму: Успостављање новог 'нивоа анализе' светске политике”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2009, стр. 107.

8) Heiner Hänggi, „Interregionalism: Empirical and Theoretical Perspectives”, Paper prepared for the workshop Dollars, Democracy and Trade: External Influence on Economic Integration in the Americas, Los Angeles, May 18, 2000, p.3.

двостране сарадње две мултилатералне уређене дипломатске платформе не изискује постојање општих правила, те да је сваки уређени бимултилатерализам између две мултилатерално организоване јединке вид правог билатералног односа чији се појавни облици могу разврставати према посебним правилима успостављеним као важећим за њега.

Из свега наведеног можемо да закључимо да државе чланице једног мултилатералног институционализованог облика негују јединствена правила понашања и воде се заједничким циљевима и принципима под које подводе појединачне интересе. Свака организација мултилатералне међувладине сарадње образује се и у циљу да у односима са свим другим актерима међународних односа делује као јединствена јединка. Бимултилатерализам је вид узајмног односа две мултилатерално уређене дипломатске платформе било установе или процеса којем те две мултилатералне јединке остварују заједнички своју сарадњу, односно билатерално партнерство своја два респективна мултилатерализма. Овај вид двостраног повезивања не укључује постојање посебно уређеног двостраног односа између једне мултилатералне дипломатске платформе са неком државом изван њеног чланског састава, нити посебно уређеног односа једне мултилатералне јединке са појединачном државом у чланском саставу неке друге мултилатералне јединке. Бимултилатерализам постоји само када је једна мултилатерално организована дипломатска јединка као јединствена целина, са својим усвојеним циљевима и принципима, успоставила трајно уређени однос сарадње са другом мултилатерално организованом дипломатском јединком као целином. Одатле би теоријски и оперативни концепт бимултилатерализма могао да гласи:

Бимултилатерализам, односно двострани мултилатерализам јесте успостављеност уређеног трајног односа међусобне двостране (билатералне) сарадње између једне регионалне, интеррегионалне или универзалне мултилатералне дипломатске платформе са другом регионалном, интеррегионалном или универзалном мултилатералном дипломатском платформом, на основу посебних правила које су заједнички утврдиле.

Литература

- Еремић Соња, *Пракса бимултилатерализма Шангајске организације за сарадњу*, мастер теза, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2018.
- Привредна комора Србије, *Европски закон - Основне вредности Европске уније*, Интернет, <http://www.kombeg.org.rs/Komora/centri/CentarZaEkonomскеOdnoseSaInostranstvom.aspx?veza=3076>, 15/09/2018
- Стефановић-Штамбук Јелица, „Региони у ’старом’ и ’новом’ међународном регионализму: Успостављање новог ’нивоа анализе’ светске политике”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2009, стр. 103-134.
- Behr Timo and Jokela Juha, *Regionalism & Global Governance: The Emerging Agenda*, Internet, http://www.institutdelors.eu/media/regionalism_globalgovernance_t.behr-j.jokela_ne_july2011_01.pdf?pdf=ok, 4/10/2018
- Doidge Mathew, "Inter-regionalism and Regional Actors: The EU-ASEAN Example", in: *The Eurasian Space: Far More Than Two Continents* (eds.: Wim Stokhof, Paul van der Velde and Yeo Lay), PIAS, Leiden, 2004, pp. 39-57.
- Hänggi Heiner, "Interregionalism: Empirical and Theoretical Perspectives", Paper prepared for the workshop Dollars, Democracy and Trade: External Influence on Economic Integration in the Americas, Los Angeles, May 18, 2000, pp. 1-14.
- Ruggie John Gerard, "Multilateralism: the autonomy of an institution", *International organization*, The MIT Press, Cambridge, No. 3/1992, pp. 561-598.
- Smith Michael, *The United States and the European Union: The politics of bi-multilateral negotiations*, Paper Presented at the Eight Biennial International Conference of the European Union Studies Association, Nashville, Tennessee, March 27-29, 2003.

Sonja Eremic

THE CONCEPT OF BIMULTILATERALISM BASED ON THE PRACTICE OF SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

Resume

Research on multilateral diplomacy does not pay enough attention to understanding and explaining the practice of mutual official relations of institutionalized diplomatic forms. Besides, no attempt was made in theoretical definition of those relations. Therefore, the subject of this exploratory research are two-sided multilateral relations that Shanghai Cooperation Organization (SCO) has established and arranged by agreement with other multilateral diplomatic structures. SCO is an important actor in international arena, not just because of its accomplishments in regional security, economy and socio-cultural cooperation between member states. It is important because of its bilateral multilateral (bimultilateral) cooperation with seven other multilateral diplomatic structures. Five of those organizations are regional and interregional Asian and Eurasian multilateral structures (ASEAN, CICA, CIS, CSTO, ECO) and the rest are universal (UN and ICRC).

The aim of this research is to confirm that the bimultilateralism of the Shanghai Cooperation Organization is characterized by the existence of a pattern. Research methods and techniques used to confirm the underlying hypothesis are document analysis method and comparative method. Comparison of SCO with all of its regional and interregional bimultilateral partners is based on analyzed information from their founding documents.

The result of the comparison showed that SCO will establish bimultilateral relation with organization that 1) belongs to the Eurasian region, 2) with whom exists overlap in the areas of operation (partially or completely), 3) doesn't strive for supranationalism and 4) strictly complies with the Charter of the

United Nations. When we compare SCO's bимultilateralism to the long lasting EU-ASEAN bимultilateral partnership, we can see that those rules mentioned above do not apply on existing bимultilateral relations. Hence, the conclusion stands that bимultilateralism is not comprised by the existence of universal rules or patterns. Bимultilateral relations are real bilateral relations between two multilateral diplomatic structures based on a case-by-case rules.

Keywords: bимultilateralism, interregionalism, multilateral diplomacy, SCO, ASEAN, CICA, CIS, CSTO, ECO, EU.

■
* Овај рад је примљен 15. октобра 2018. године, а прихваћен за штампу на сас-танку Редакције 23. новембра 2018. године.

Николај Вадимович Бабилунга
Шеф катедре отаџбинске историје
и професор на ПГУ им. Т.Г.Шевченко,
Кишињев Придњестровска Молдавска Република

МОЛДАВИЈА И ПРИДЊЕСТРОВЉЕ У КЛАСИЧНОЈ ГЕОПОЛИТИЦИ КАРЛА ХАУСХОФЕРА

Сажетак

Полазећи од става молдавског владара из XV века, Стефана Великог, да Молдавија представља «врата хришћанства», као и древних молдавских летописаца, који су своју отаџбину називали «државом на путу свих невоља», аутор указује да су територије Молдавије и Придњестровља, које се протежу са севера на југ долином Дњестра, од Карпата до Црног мора, биле како тада а тако и данас, веома важне у геополитичком смислу.

Покушавајући да одгонетне каква је «судбина» Молдавије и Придњестровља, аутор указује на ставове једног од оснивача научне дисциплине под називом геополитика, немачког професора и генерала Карла Хаусхофера који је још 30-их година XX века сматрао да Дњестровско-прутско међуречје припада Русији.

Да би се Придњестровље, односно Молдавија «вратили Русији» потребно је обратити пажњу на унијатски и прокатолнички лоби, који наступа преко Румуније, државе са статусом главног ватиканског лобисте и ватиканског екуменистичке међу православнима.

Кључне речи: Карл Хаусхофер, геополитика, Молдавија, Придњестровље, Дњестар, Руси, Словени, евроазијство, атлантизам, Румунија, држава.

Молдавски господар Стефан Велики је у XV веку сматрао да Молдавија представља «врата хришћанства». Са њим су били сагласни и древни молдавски летописци, уз једно прецизније дефинисање: они су своју отаџбину називали «државом на путу свих невоља». За овакве тврдње молдавских летописаца било је и те каквих основа. Територије Молдавије и Придњестровља, које се протежу са севера на југ долином Дњестра, од Карпата до Црног мора, биле су како тада, а тако и данас, веома важне у геополитичком смислу.

Међутим ова геополитичка важност за локалне становнике није дар судбине или какав неочекивани поклон. Супротно томе, политички значај реке Дњестар и припадајућих јој територија, подстиче јаке државе на освајање ових територија. Ова освајања се веома често завршавају крвопролићем и страдањем људи.

Трагични догађаји на обалама Дњестра последњих деценија XX века, крвава агресија Молдавије против мирног становништва града Бендери у доба пропасти СССР-а, затим блокада Придњестровља од стране Украјине и Молдавије показала је колико је ова територија важна у геополитичким играма на «великој шаховској табли». Увек иза Кишињева, Тираспоља, Кијева или Букурешта стоје интереси значајнијих играча. Управо зато и треба размотрити улогу Дњестра, са аспекта класичне геополитике, а у том смислу је, свакако, веома добро ослонити се на погледе једног од оснивача геополитике као науке Карла Хаусхофера.

Географ и политичар, војник и социолог, основао је немачки Институт геополитике и био је професор Минхенског универзитета. Његов часопис «Geopolitik» («Zeitschrift fur Geopolitik») излазио је две деценије, од 1924. до 1944. године. У њему је, а такође и у својим бројним књигама, детаљно излагао мисли о важности у савременом свету таквих појмова као што су аутаркија и економска самодовољност, а које могу да имају само велике државе. Зато је за њих нормална и природна културна експанзија и гутање малих држава, које својим претензијама значајно уносе пометњу у међународне односе и усложњавају их.

У совјетско време, немачког научника су сматрали готово главним идеологом нацизма, који је засновао агресив-

ну политику германског фашизма. Тачна је и чињеница да је био професор и генерал, те да је у минхенском затвору после «пивског пуча» посећивао свог ученика Рудолфа Хесеа и причао са њим о геополитици. У тим разговорима учествовао је и цимер Хесеа, Адолф Хитлер, који је касније неке мисли Хаусхофера уградио у своју књигу «Мајн кампф», тачније малтузијански појам «животног простора», који, као што је познато, свака држава тежи да максимално прошири. Због овога у СССР-у су геополитику називали не само «лажном науком», већ и «човекомрзачком», «фашистичком» и «људождерском» псеудонауком.

Но, као научник и војник Хаусхофер није имао одређен однос према нацизму, а није имао ни одговорност за интерпретацију његове теорије од стране Хитлера, која је скоро у потпуности била непозната фиреру.

Научник никада није био у нацистичкој партији, а Хитлера је сматрао елементарном непогодом. Када је, на пример, Хесе одлетео на авион у Енглеску, Гестапо је пратио Хаусхофера. Напоследку је затворен у концлагору Дахау, а његов син је стрељан од Гестапоа због учешћа у покушају атентата на Хитлера у августу 1944. године. Међутим, оно што нас интересује у овом конкретном случају јесте, не његова судбина и оцене његове теорије, већ његови погледи на геополитичку улогу региона Молдавије и Придњестровља у историјском контексту.

1. ХАУСХОФЕР И СУДБИНА МОЛДАВИЈЕ И ПРИДЊЕСТРОВЉА

Хаусхофер је разрадио своју варијанту концепције евроазијства, посебно војно-политичку доктрину «Kontinentalblocke» - «континенталног блока (савеза), која је у потпуности противречила плановима фирера и називала се «оса Берлин-Москва-Токио». Замишљени блок требао је да уједини државе попут Шпаније, Италије, Немачке, Русије и Јапана, како би се заједнички борили против западног англосаксонског блока Британске империје и САД. Године 1941., неколико месеци пре напада хитлероваца на СССР, Хаусхофер је објавио чланак «Континентални блок Берлин – Мос-

ква – Токио» у којој је позвао да се на сваки начин избегне конфликт између Немаца и Руса.

У поменутом чланку написано је изричито и недвосмислено: «Евроазију је немогуће угушити докле год њена два највећа народа, Немци и Руси, на све могуће начине теже да избегну међусобни конфликт, какав је био на пример Кримски или Први светски рат 1914. То је аксиом европске политике». У истом чланку Хаусхофер је цитирао и Американца Хомера Лиа: «Последњи дани англосаксонске политике биће када се Немци, Руси и Јапанци уједине».¹ Оригинални «идеолог нацизма», који се на радикалан начин супротстављао параноидној тежњи хитлероваца да «продру на Исток!» Но, вратимо се геополитичкој улози Дњестра у концепцији Хаусхофера.

Током познате људске историје Дњестар је играо важну улогу, пошто је био граница између различитих етнокултурних зона Источне Европе. Земља која се простире источно од Дњестра, представља део словенског ареала, тачније словенско-православне цивилизације «средишње земље», Евроазије. Они никада нису били под острвском сфером утицаја или «међупростора», који је морао да мења геополитичке појасе, за разлику од Дњестровско-прутског међуречја, историјске територије Бесарабије, коју је Хаусхофер назвао «Европском Месопотамијом».²

За разлику од обалне «дисконтиненталне» зоне, у коју без сумње, улази територија Републике Молдавије, Придњестровље већ неколико векова, укључујући и наше време, представља део таквог културно-историјског и цивилизацијског феномена, који као руски свет уједињује на свом простору различите православне народе и државе, слично томе као што појам «Немачка», за Немце представља јединство без обзира на постојање током епоха различитих немачких држава.

Самоидентификација многонационалног народа Придњестровља, као недовојивог дела православног руског простора у најширем значењу речи, наглашава значај ове мале територије у систему источно-хришћанске цивилизације, где се граничи утицај Руске православне цркве и аутокефалне Румунске православне цркве, која је авангарда екуменизма и политике зближавања са Ватиканом.

1) Тихонравов Ю.В. Геополитика. М. 2000. С. 136.

2) Карл Хаусхофер. *О геополитике: работы разных лет*. М., 2001. С. 162.

2. ИЗА ПРОРУМУНСКОГ ЛОБИЈА У МОЛДАВИЈИ СТОЈИ РИМОКАТОЛИЧКА ЦРКВА

Прорумунски политички лоби у Кишињеву, заједно са растућим утицајем аутокефалног румунског православља, већ три деценије подржава власт у Молдавији и негира, не само државност Придњестровља, већ и Молдавије. Такође, постојано јача своје присуство и активност у Молдавији уз помоћ Запада, при чему ова снага показује све јасније и јасније политичке обресе, придајући Придњестровљу једну од кључних улога у геополитичком систему источно-хришћанске цивилизације³.

Према мишљењу водећих руских истраживача у области геополитике „Придњестровска трагедија и антирусска усмерења у садашњој Румунији и Молдавији поново најављују потребу да се обрати пажња на унијатски и прокатолички лоби, који и сами могу бити носиоци антмосковских и латинских тенденција у овим областима“⁴.

Ако у романовској Русији XIX века, као и у совјетској Русији XX века, Придњестровље већину времена није имало никаву геополитичку улогу у играма на «великој шаховској табли», онда после рушења, прво, царске Руске империје, а потом и совјетске супердржаве СССР-а, Придњестровље добија све већи и већи значај за успех или обратно, неуспех у стварању од стране атлантиста «санитарног коридора» између Русије и Европе (посебно Немачке). Објективно посматрајући, Молдавија помаже атлантисте, а Придњестровље их спречава да поставе препреке између Русије и Немачке, посебно у оквиру спољнополитичке осе Москва-Берлин, која може да ослаби контролу САД-а (НАТО-а) над европским државама, али и другим регионима света.

За савремену Русију, која после деценија предаје, смутње и нереда, поново почиње да заузима адекватно место у свету и самим тим игра улогу у развоју људске цивили-

3) Фролов К.А. Приднестровский регион в геополитической системе координат восточно-христианской цивилизации // Приднестровье в геополитической системе координат XXI века. Тирасполь, 2002. С. 68–69.

4) Дугин А.Г. *Основы геополитики*. Геополитическое будущее России. М., 1997. С. 404.

лизације, Придњестровље постаје геополитички веома важан регион, посебно у условима када је Модлавија радикално променила оријентацију, окренувши се од евроазијства ка атлантизму. Ово је посебно важно када «независне» државе «ближег иностранства» и бившег совјетског блока, изашавши изван досега контроле Москве, добровољно постају послушно оруђе у реализацији мондијалистичке политике глобализације на европском континенту и свесно претварају своје територије у «санитарни коридор» у служби САД-а, према формули «независност од ближњег и зависност од даљег». За разлику од тих држава руског «ближег иностранства», које се добровољно потчинило Западу и које тврди да је то «национално-ослободилачка борба», Придњестровска Молдавска Република у потпуности чува своју економску и политичку самосталност, а што је и најважније, непоколебљиву верност Русији. Управо због тога, бројни политичари који су истовремено и посланици у Државној Думи Русије, упоређују Придњестровље са «Бретском тврђавом» на југозападном крају православно-словенског света, тврђавом која се није предала непријатељима Русије.

Улога геополитичке границе и контактне зоне различитих људских цивилизација и култура није вештачки наметнута Придњестровљу од стране политичара последњих деценија, већ је то њена стална функција током векова, па чак миленијума. Овде се суочавају и контактирају пољопривредници балканско-карпатског региона и номадске цивилизације велике степе, источнословенски свет православља и западнословенске католичке културе, свет хришћанства и свет ислама, германо-романски простор и словенско пространство. Током векова и миленијума овде није било стабилности. Моћне државе бориле су се за ове територије. Веома често је Придњестровље дељено између сукобљених држава, прелазило из руке у руку, освајано и ослобађано.

3. РЕКА ДЊЕСТАР И ЊЕН ДЕСТАБИЛИЗУЈУЋИ ЗНАЧАЈ

То није било случајно. Карл Хаусхофер убрајао је Дњестар у реке које у свету имају највећи дестабилизујући значај.

«Од најсевернијег испитивања границе до Истока, писао је, истиче прецизно једно: тешко ју је заштити, теже него било коју реку која се развија у оквиру културног ландшафта. Све пограничне реке света – Рајна, Дунав, Висла, Прут и Дњестар, Инд, Шат ел Араб, Амур, Црвена река, Рио Гранде – постају извор политичких сукоба и претњи, не само за суседе, него и за све остале, чак цео свет, штавише, на значају добија њихова комуникациона и енергетска вредност, јер поништавају јединствену економију и сарадњу становништва обала».⁵

У раду *«Границе и њихов геополитички значај»*, написаном 30-их година, када је Бесарабија била окупирана од Румуније, а Дњестар постао привремена граница између СССР-а и Румуније, професор Хаусхофер је упоредио Дњестровско-прутско међуречје са Месопотамијом: «Међуречје у ‘Средњој Европи’ се у двомиленијумској историји показује као минијатурна судбина класичног месопотамског дворечја, са борбама око граница на рекама – то је данас Бесарабија. Овом земљишту које износи око 45000 km², са апсолутно хетерогеним становништвом, припала је сумњива част, заједно са проблемима три велике реке унутрашње Европе – Рајном, Дунавом и Вислом - ... да образује границу Европе по водотоку између реке Прута и Дњестра, о којој смо већ говорили. На најужем месту две судбоносне реке се приближавају на 22km, док копнена граница са њој припајаућом Буковином има 55,5 km, а растојање по ширини преко основног центра власти Кишињева - 77 km, док је највећи размак река на ушћима у Дунав и обалама лимана 198 km.“

Но највеће изненађење је што је немачки класичар већ тада схватао ненормалност наметнутог статуса Дњестру, статуса који није био уопште адекватан и никоме није економски одговарао, већ је стварао опасност војног сукоба. Међутим, Совјетски Савез је успео да предупреди сукоб, тако што је бесарабијско питање решио мирним путем, када је 28. јуна 1940. румунска војска је напустила регион и граница је поново успостављена на реци Прут, тако да је Дњестар изгубио геополитички значај. Но, 90-их година XX века бесарабијско питање обновљено је од стране кишињевског режима као политички проблем. Дњестр је поново повратио функцију

5) Карл Хаусхофер. Указ. соч. С. 161–162.

пограничне реке, а Молдавија је успела да политичке сукобе доведе до директне војне агресије и рата против обновљене државности Придњестровља.

Важно је приметити да је Хаусхофер, још 30-их година прошлог века, сматрао да Дњестровско-прутско међуречје припада Русији. Повратак Бесарабије Совјетском Савезу, укинуо би Дњестру стаус границе и уклонио би опасност рата на њеним обалама. Писао је: „Због јединствености две спорне речне границе, ова земља се види на искривљен начин: раније су ове реке служиле преносу роба, а преласком на парне бродове са равним дном, бар у нижим областима, гранични Дњестар, данас је потпуно парализован са становишта вредности реке као пута и извора енергије. Садашњи Дњестар је одличан за шверц између различитих економских система – Совјетског Савеза и капиталистичке Румуније, као и арена политичких тражења, елемент рата, не само у Европи, него и у свету. Пре свега, јер Јапан и подразумева се Совјетски Савез још нису признали границу на Дњестру и веома је упитно ко би се заложио за њу“.⁶

Управо је Хаусхофер обратио пажњу на принципијелну разлику и геополитички значај границе по вододелници (*wasserscheidgrenze*), за разлику од границе по водотоку (*wasserlaufgrenze*). У првом случају, у први план се поставља особеност реке да раздвоји завађене етносе, конфесије или цивилизације, јер река може да послужи да разграничи сукобљене стране. У другом случају, приоритетно је јединство животног циклуса. Тада река у потпуности задовољава најразличитија очекивања и испуњење функција у њеном природном,

6) Карл Хаусхофер. Указ. соч. С. 161. Ради се о томе, да су 28. октобра 1920. Енглеска, Француска, Италија и Јапан подписали са Румунијом Париски протокол, према коме државе потписнице признају «суверенитет Румуније над Бесарабијском територијом». Међутим ратификација овог протокола никада није била довршена: Енглеска га је ратификовала 1922., Француска –1924., Италија –1927., а Јапан није уопште извршио ратификацију. Немачка и друге државе чак се нису укљчиле ни у његово разматрање. Због тога Париски протокол од 28. октобра 1920. није имо међународно-правни значај и сматрао се дипломатски неважећим. Пошто су до 25. октобра 1917. становници Бесарабије били грађани Русије, Совјетски Савез је наставио да их третира као своје поданике, а земљу од Дњестра до Прута као своју територију привремено окупирану од суседне државе, са којом ни Русија, а ни Совјетски Савез нису били у ратном стању, већ су чак били и савезници (Антанта).

бесконфликтном стању. Она служи и за задовољавање водом ловаца и стоке, за наводњавање пољопривредног земљишта, служи и као транспортни пут за превоз робе до купаца и средство комуникације, затим као извор енергије и остало.

Имајући важан геополитички значај, Дњестар је могао да буде и једно и друго. Сва историја Бесарабије..., говорио је К. Хаусхофер, је оптуживање препреке створене од природе, због чега је било немогуће прећи реку која је делила јединствену животну област, такође део кривице лежи и на суседима, који су се више уништавали него што су развијали живот на обалама, односно прелазећи реку остављали су на обалама сукобљене силе.⁷

У првом хиљадугођу прије Нове ере, Дњестар је делио земљораднике фракијских племена и степских сточара – Кимеријаца, Скита, Сармата и других иранојезичких племена сточара. У III–IV веку нове ере, река је представљала границу између источних и западних Гота, а током VI–VIII века делио је сродна словенска племена Анта и Склавина. Током IX–XI века делио је Тиверце и Уличане. За време татарско-монголске најезде Дњестар је служио као природна граница између две етнокултурне зоне Златне хорде, што је убедљиво доказано од стране археолога маркирањем гробова из XIII и почетка XIV века.

Образовањем независног књажевства Молдавског, на основу договора између господара Петра Мушата и пољског краља Владислава Јагајла, 1387. Дњестар постаје граница између Молдавије и Руско-литванске државе. После уласка Молдавског књажевства у састав Османске империје средином XVI до краја XVIII века (са изузетком последње четврти XVII века, када су обе обале Дњестра потчињене турском султану), Дњестар је разграничавао пољску и турску сферу утицаја. Од 1789. до 1812. река је делила Руску империју од Османске, а од 1918. до 1940. Дњестар је делио Совјетску Русију (СССР) и Краљевину Румунију.

Међутим, у неколико наврата Дњестар је постајао и унутрашња река: у време постојања европске Сарматије (I–II век), у време Кијевске и Галичке Русије (XI–XIII век), затим после формирања власти Златне хорде на истоку од Карпата

7) Карл Хаусхофер. Указ. соч. С. 161.

(средина XIII века), тада је постојала граница на реци Прут. Граница са Руском империјом (1812-1917) и Совјетским Савезом (1940 – 1991).

У литератури је већ примећена једна карактеристика: «Дњестар постаје унутрашња река само у периодима када нека континентална телурократска евроазијска држава достигне највишу тачку свог успона, тада се шири на обе обале Дњестра. Никада током историје земља источно од Дњестра није улазила у острвску сферу утицаја, те је последично улазила у геополитичку формацију, коју као што је то и Мекин-дер чинио, називамо Евроазија, «геополитичка оса историје» и «срце Земље». Са геополитичке и геокултурне тачке ова граница се поклапа са границом словенског ареала...».⁸

У садашње време Придњестровска Молдавска Република се директно граничи са Републиком Молдавијом која се налази на значајном делу «Европске Месопотамије», која је уз то и променила геополитичку оријентацију од евроазијске на атлантистичку, чему је допринела веома сумњива «победа» НАТО-а у хладном рату против Совјетског Савеза и Организација варшавског договора.

Покушаји националистичког пронатовског руководства Молдавије (које је наступало под разним заставама – од нацистичке и либералне до псеудокомунистичке) да приволи ка својој атлантистичкој политици и вишенационално проруско евроазијско Придњестровље, довело је до снажног супротстављања и крвавог рата 1991 – 1992. године. Националистички постулат «крв изнад свега» позајмљен је од владара Молдавије из румунског класика Михаја Еминескуа. Групација Снегура – Друка преузела је ову паролу током пропасти СССР-а као реалну политику у смеру стратешког преусмерења Молдавије у сферу румунске «мајке-отаџбине». Управо ова политика је и изазвала протесте код свих становника Придњестровља, па и Молдаваца.

Фокус ових протеста био је на свеопштој спремности да са оружјем у рукама заштите обновљену државотворност, као гаранције свог начина живота, својих приоритета вредности, свог менталитета, не говорећи притом о благостању, слободи

8) Букарский В.В. Геополитическое значение Днестра как границы // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. 2004. № 8. С. 79.

и једнакости. За разлику од постулата који су објављени од стране владајућих кругова у Молдавији, који су за политичку класу постали свети, за становнике Придњестровља је карактеристичан евроазијски мултикултурални принцип – «земља је важнија од крви». Овај принцип је близак јеванђељском «нема Грка ни Јудеја», то је принцип сакралне вредности отаџбине без обзира на националну и религиозну припадност становника земље.⁹

Без обзира колико звачало чудовишно, неонацисти Молдавије, који су довели политичку ситуацију до крвавог конфликта и грађанског рата својим паролама «Русију иза Дњестра, Јевреје у Дњестар!» по свему судећи били су у праву, јер су деловали логично. Они су желели да Дњестар преобрате у вододелницу (*wasserscheidgerenze*) и то су и добили. Дњестар је поново постао вододелница, коју чувају међународне миротворне снаге, а пре свега Русија. Наравно, поставља се питање: На колико дуго?

Може ли садашње поколење успети да границу између Молдавије и Придњестровља преобрати у водоток (*wasserlaufgrenze*)? Може ли повратити Дњестру јединство животног циклуса и бесконфликтно стање на радост становника обе обале? Или ће Дњестар, као и раније, имати улогу крваве европске геополитичке линије која дели? Или ће Дњестар и даље служити у сврху крвопролића као геополитичка линија раздвајања у Европи? - што из ове позиције не можемо да знамо. Дњестар се, као и раније, налази на путу свих невоља. Нама остаје само да верујемо у разум и здраву логику људи који доносе судбоносне одлуке.

Са руског превео
Зоран Милошевић

Литература

Букарский В.В., Геополитическое значение Днестра как границы // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. 2004. № 8.

Дугин А.Г., Основы геополитики. Геополитическое будущее Рос-

9) Букарский В.В. Указ. соч. С. 80.

сии. М., 1997.

Тихонравов Ю.В., Геополитика. М. 2000.

Фролов К.А., Приднестровский регион в геополитической системе координат восточно-христианской цивилизации // Приднестровье в геополитической системе координат XXI века. Тирасполь, 2002.

Хаусхофер Карл, О геополитике: работы разных лет. М., 2001.

Nikolaj Vadimovic Babilunga

MOLDOVA AND TRANSNISTRIA IN CLASSICAL GEOPOLITICS OF KARL HAUSHOFER

Resume

Starting from the viewpoint of the 15th-century Moldovan ruler, Stefan the Great, that Moldova represents 'the door of Christianity', as well as the viewpoint of ancient Moldovan chroniclers, who called their homeland 'a state on the pathway of all troubles', the author points out that the territories of Moldova and Transnistria, stretching from the north to the south, through the valley of Dniester River, from the Carpathians to the Black sea, were then, as well as nowadays, very important in geopolitical terms.

In his attempt to figure out what is the 'fate' of Moldova and Transnistria, the author points to the views of one of the founders of geopolitics, a German professor and general Karl Haushofer, who, as early as the 1930s, considered that the Dniester-Prut inter-river belongs to Russia.

In order for Transnistria and Moldova to «return back under the wing of Russia», it is necessary to pay attention to the Uniate and pro-Catholic lobby, acting through Romania, a country with the status of the main Vatican lobbyist and ecumenist, surrounded by Orthodox countries.

Keywords: Karl Haushofer, geopolitics, Moldova, Transnistria, Dniester, Russians, Slavs, Eurasianism, Atlanticism, Romania, a state.

* Овај рад је примљен 12. октобра 2018. године, а прихваћен за штампу на сас-танку Редакције 23. новембра 2018. године.

Стефан Јојић

*Докторанд на Факултету политичких наука Универзитета
у Београду*

ТУРСКА ИНТЕРВЕНЦИЈА У СИРИЈИ У КОНТЕКСТУ АКТУЕЛНИХ РЕГИОНАЛНИХ И МЕЂУНАРОДНИХ ОКОЛНОСТИ

Сажетак

Спољна политика савремене Турске недавно се нашла пред два изазова који су довели до корених промена неких од конститутивних елемената спољнополитичке позиције Турске – грађански рат у Сирији приморао је Турску да редефинише однос према неким од основних принципа своје регионалне политике, док су околности проистекле из неуспешног пуча из јула 2016. године довеле до промене спољнополитичког расположења анадолске државе и заузимања знатно самосталније позиције у међународним односима. Динамика грађанског рата у Сирији детерминисала је одлуку Турске да у два наврата, у августу 2016. и јануару 2018. године покрене војне операције на северу Сирије, као и да се, од почетка рата, а нарочито од краја 2016. године дипломатски ангажује на пољу политичког окончања сукоба. Такво вишедимензионално ангажовање Турске у Сирији не представља прилику за задовољење оптимума њених дугорочних интереса, већ је профилисано и ограничено унутрашњим, регионалним и међународним околностима. Циљ овог рада је да покаже на који начин су актуелне регионалне и међународне околности утицале на карактер поменутих настојања Турске.

Кључне речи: Рат у Сирији, Турска интервенција, Штит Еуфрата, Маслинова грана, Курди, Исламска држава.

1. УВОД

Турска политика према Сирији је током различитих периода била условљена дејством више фактора, који су са различитих нивоа детерминисали њен однос према јужном суседу. Избијањем грађанског рата у Сирији, савремена регионална политика Турске, постављена од доласка Партије правде и развоја (АКП) на власт, нашла се пред изазовом урушавања, услед немогућности задовољења неких од основних принципа на којима почива. Турска, наједном, није способна да у Сирији оствари оптимум својих интереса, већ је унутрашњим, регионалним и међународним околностима ограничена и принуђена да одступи од својих стратешких опредељења. Деловање свих актера у сиријском грађанском рату, па тако и Турске, под снажним је утицајем динамике са нивоа међународно-политичког система, која и данас пресудно профилише њихова настојања. Циљ овог рада је да предочи узроке промене турске политике према Сирији након 2011. године, индетификује кључне регионалне и међународне одреднице њеног наступа у сиријском грађанском рату и објасни начин на коју су спољни фактори детерминисали свеукупно ангажовање Анкаре према јужном суседу. У ту сврху, са посебном пажњом биће обрађене промене у односима Турске са Западним савезницима и Русијом, као и питање снажења курдског ослободилачког покрета, као најважнијег регионалног изазова за Турску. Најпре, неопходно је сагледати основна обележја односа Турске и Сирије од доласка АКП на власт.

Након периода хладног рата током којег су односи две земље били на изразито ниском нивоу, крајем деведесетих, а нарочито по доласку умерених исламиста на челу са Рецепом Тајипом Ердоганом на власт у Турској 2002. године, долази до отопљавања односа Турске и Сирије. Нова спољна политика формулисана је у складу са академским и теоретским достигнућима Ахмета Давутоглуа, тада спољнополитичког саветника премијера Ердогана, и подразумевала је отварање за нова подручја, која су, током највећег дела двадесетог века, због специфичне позиције Турске унутар биполарног поретка и особености кемализма, била ван фокуса турске полити-

ке. Критикујући реактивну спољну политику Турске током двадесетог века, Давутоглу пише да се „Турска, уместо да створи имиџ регионалне силе са делотворним политичким и историјским искуством, трудила да нагласи своју позицију представника центра глобалне моћи на Блиском истоку и тако ушла у процес све већег отуђења од ове регије“. ¹ Блиски исток, коме Турска и припада је „природно место интересовања ове земље, тим пре што она настоји да се наметне као регионална сила, а у догледној будућности и као један од полова моћи у наступајућем дисперзивном поретку света...“² Један од принципа на којима је почивала политика према новом-старом суседу представљала је и политика „нула проблема са суседима“, према којој Турска треба да број отворених питања са суседима сведе на нулу, како би у мирном и стабилном окружењу могла да оствари своје дугорочне циљеве и постане извориште регионалне међузависности.

Реинтеграција Блиског истока као једног од најзначајнијих региона по турске националне интересе, представља једно од централних питања спољне политике Турске од доласка АКП на власт, што је имало позитивне реперкусије на турско-сиријске односе. Током осам година власти АКП, извоз Турске у Сирију је повећан са 266 милиона долара из 2002. на 1.84 милијарди 2010. године³, чему је допринео и билатерални споразум о слободној трговини који је ступио на снагу током 2007. године. Сирија је требало да буде и део зоне слободне трговине коју је Турска намеравала да успостави са, поред Сирије, још две државе Леванта – Либаном и Јорданом. Током 2009. године, договорено је успостављање безвизног режима између Турске и Сирије, што је до 2011. године Турска издејствовала са Ираком и Ираном.⁴ Поправљање односа две земље пратило је развијање личних пријатељских односа Ердогана и сиријског председника Башара ел Асада, а

- 1) Ахмет Давутоглу, *Стратегијска дубина*, Службени гласник, Београд, 2014, стр. 77.
- 2) Слободан Јанковић, „Турска на Блиском истоку“, у зборнику: *Турска регионална сила* (приредили: Миша Ђурковић, Александар Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 139-140.
- 3) Подаци о извозу преузети од: Turkish Statistical Institute, Интернет, http://www.turkstat.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, 20/10/2018.
- 4) Слободан Јанковић, „Турска на Блиском истоку“, нав. дело, стр. 151.

најављена изградња Бране пријатељства на пограничној реци Оронтес је требало да представља круну пријатељства две државе.⁵

2. АРАПСКО ПРОЛЕЋЕ: ИЗАЗОВ И НОВА ШАНСА ЗА ТУРСКЕ ИНТЕРЕСЕ У СИРИЈИ

Са ширењем таласа револуција Блиским истоком, познатим као „арапско пролеће“, билатерални односи Турске и Сирије, али и целокупна регионална политика Турске која почива на принципу „нула проблема са суседима“, морали су бити редефинисани. У почетку резервисано, руководство АКП је постало свесно да би пасиван и равнодушан став према устанку у Сирији нашкодио турском имиџу у региону, што је утицало и на промену политике према званичном Дамаску.⁶ Поучена примером са револуцијом у Тунису, Либији и Египту, процена турских власти је морала бити да ће након милитаризације протеста и ескалације сукоба у Сирији, као и услед међународних притисака и санкција, режима Башара ел Асада убрзо отићи у историју. Одлука Турске да подржи протесте против Асада представљала је одлуку стратешких домета, будући да се рачунало на његов скори одлазак и успостављање нове власти у Сирији, где би путем утицаја на различите опозиционе групе са про-исламским предзнаком Турска остварила директнији утицај на унутрашње политичке процесе у „новој Сирији“. Иако таква одлука представља одступање од политике „нула проблема са суседима“, она није у потпуности у супротности са Давутоглуовом стратегијом – „Краткорочне тактичке рачунице не смеју довести до трајног кварења стратегијског имиџа“.⁷ Подршка Асаду носила би са собом превише ризика, будући да би унизила слику о Турској у арапском свету, док би у случају победе побуњеника, која се

5) Уједно и посредно признање територијалног интегритета Турске и суверенитета над провинцијом Хатај, будући да је брана требало да буде изграђена на пограничној реци између Сирије и турске области на коју је арапска држава некада претендовала.

6) Ziya Onis, “Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East”, *Mediterranean Politics*, Routledge, London, No. 2/2014, стр. 208.

7) Ахмет Давутоглу, *Стратегијска дубина*, нав. дело, стр. 378.

чинио извесном, Анкара у суседству имала непријатељски настројен режим. Напоследку, велики број група које су се појавиле као носиоци опозиционих активности, попут Муслиманске браће, с обзиром на њихов исламистички предзнак, биле су и идеолошки блиске АКП. Ипак, турски одлучиоци су потценили снагу Асадовог режима, преценили могућности побуњеника, и превидели одлучност Русије и Ирана да бране свог савезника.

Од тренутка заузимања стране, Турска је постала једна од земаља које су најгласније позивале Асада да одступи, док је, с друге стране, пружала организациону и логистичку помоћ побуњеницима. Самопроглашена *Слободна сиријска армија* оформљена је у Турској, где су имали и базе,⁸ док је и *Сиријски национални савет*, као кровно политичко тело дела опозиционих група, формиран уз помоћ Турске током 2011. и 2012. године. За патронат над опозиционим групама, Турска се надметала са Саудијском Арабијом и Катаром, где су „Катар и Турска подржавали Муслиманско братство, а Саудијска Арабија свакога сем њих“.⁹ Такође, Анкара је подржавала тврдокорне исламистичке и цихадистичке групе попут *Ахрар ал-Шам* и својевремено *Џабат ал-Нусра* (ал-Нусра), као и туркменске милиције, попут бригаде *Султан Мурат*, којима је Турска једини покровитељ.¹⁰ Турска је наведене, и друге опозиционе групе подржавала и толерисањем пристизања добровољаца преко њене територије, од којих су многи завршили у редовима терориста ал-Нусре и Исламске државе (ИД), због чега је по многима Турска била означена као цихадистички коридор. У ваздушне ударе коалиције окупљене око Сједињених Америчких Државе (САД) усмерене на терористе ИД Турска се укључила након низа терористичких напада који су се на њеној територији догодили 2014. и 2015. године. Као резултат договора, Турска у јулу 2015. године ставља војсци САД на располагање војни аеродром у Инџир-

8) Слободан Јанковић, „Турска на Блиском истоку“, нав. дело, стр. 154.

9) Christopher Phillips, “Eyes Bigger than Stomachs: Turkey, Saudi Arabia and Qatar in Syria”, *Middle East Policy*, Middle East Policy Council, Washington, No. 1/2017, стр. 39.

10) Cale Salih, “Turkey, the Kurds and the Fight Against Islamic State”, *European Council on Foreign Relations Policy Brief*, London, 2015, стр. 5.

лику.¹¹ Договор је подразумевао и обавезу САД да ваздушну базу не користе за подршку курдским милицијама на северу Сирије.¹²

3. КУРДСКИ ФАКТОР У СИРИЈИ

Махом маргиналан политички чинилац током трајања Сиријске Арапске Републике, Курди су са „арапским пролећем“ добили прилику да на улицама градова широм северне Сирије искажу своје незадовољство актуелним режимом, што је каткад доводило и до оружаних сукоба са Сиријском армијом.¹³ У околностима милитаризације протеста широм Сирије, Дамаск доноси одлуку да повуче своје снаге са севера земље до јула 2012. године,¹⁴ остављајући простор *Јединицама народне одбране* (ЈПГ)¹⁵ да преузму контролу над областима са курдском већином. Током 2012. и 2013. године, Курди су успели да у највећој могућој мери консолидују и даље расцепкану територију под својом контролом, и тако на рачун владе у Дамаску успоставе власт над три раздвојене области са курдском већином на северу Сирије. Коалиција окупљена око *Партије демократске уније* (ПЈД) 2013. године проглашава аутономну област Рожава (Rojava) и почетком 2014. године доноси привремени уставни акт, по коме је ентитет политички устројен на принципима демократског конфедерализма, идеолошки уобличеног од стране Абдулаха Оцалана, лидера *Радничке партије Курдистана* (ПКК), који се од 1999. године налази у турском затвору на острву Имрали.¹⁶

11) Slobodan Janković, “Vectors of Turkish foreign policy: What remains of the Strategy for 2023?“, *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, No. 1/2016, стр. 19.

12) Michael J. Totten, “The Trouble with Turkey: Erdogan, ISIS, and the Kurds”, *World Affairs*, Policy Studies Organization, Washington, Fall 2015, стр. 11.

13) Директној конфронтацији курдских протестаната и сиријских снага безбедности посведочила је и 2004. година, када је током насилних демонстрација у Камишлију погинуло више десетина људи.

14) Ghadi Sary, “Kurdish Self-governance in Syria: Survival and Ambition”, *Chatham House Research Paper*, London, September 2016, стр. 15.

15) Одреди курдске милиције, формирани након догађаја у Камишлију 2004. године, до избијања грађанског рата у Сирији остали су пасивни. Милиције су командно подређене про-курдској *Партији демократске Уније*.

16) Оцалан је од стране турских власти означен као одговоран за преко 30 хиљада мртвих у сукобу турских снага безбедности и терориста ПКК, како их они

Преломни тренутак у курдским настојањима у Сирији представљала је опсада градића Кобани крајем 2014. и почетком 2015. године, када су се на путу експанзије терориста ИД нашли западни крајеви Рохаве, територијално раздвојени од друга два дела курдског ентитета. Једина веза Кобанија са другим курдским областима била је преко територије Турске, која је оклевала да пропусти најпре добровољце, а потом и јединице ирачких Курда да помогну браниоце. Пасивно држање Турске током вишемесечне опсаде града изазвало је незадовољство и извело хиљаде Курда на улице градова југоисточне Анадолије, где је током протеста у октобру 2014. године страдало 52 људи.¹⁷ Позиција Турске у односу на опсаду била је јасна: „Нема трагедије у Кобанију... На делу је рат две терористичке групе“.¹⁸ Турска у ПЈД и курдским милицијама види продужену руку ПКК, коју Турска, Европска Унија (ЕУ) и САД виде као терористичку организацију.¹⁹ Разбијање опсаде Кобанија у марту 2015. године представљало је прекретницу, како у даљим настојањима Курда да обједине раздвојене области, тако и у свеукупној борби против ИД у Сирији. Победа, описана и као „курдски Стаљинград“,²⁰ донела је Курдима симпатије међународне јавности и убрзо уверила коалицију предвођену САД да су Курди најефикаснији борци против ИД, што ће даље цементирати њихову сарадњу. Курди су недуго затим прешли у офанзиву на територији под контролом ИД, што ће им омогућити да током 2015. године споје две источне области, и тако учине да кантон Африн остане једина енклава под њиховом контролом.

Консолидацију курдског ентитета у Сирији пратило је обнављање турско-курдског конфликта унутар Турске, чему

виде. Сукоб милитантне курдске организације и турске државе започео је средином осамдесетих, и са изузетима периода примирја, траје до данас.

17) Kalic Kanat & Kadir Ustun, “U.S.-Turkey Realignment on Syria”, *Middle East Policy*, Middle East Policy Council, Washington, No. 4/2015, стр. 94.

18) Изјава Јасмина Актаја, потпредседника АКП. Цитат преузет из: *Kobane: Air strikes 'stall IS advance' on Syria border town*, BBC, 10 October 2014, Интернет, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-29555999>, 20/10/2018.

19) ПКК и ПЈД имају заједничку историју, идеологију и припадност истој кровној организацији *Унији заједница Курдистана*.

20) *The Kurdish Stalingrad*, *The Economist*, 1 November 2014, Интернет, <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2014/11/01/the-kurdish-stalingrad>, 20/10/2018.

су знатно допринели протести Курда због Кобанија и неочекиван успех про-курдске *Народне демократске партије* (ХДП), која је на општим изборима у јуну 2015. године успела да пређе изборни праг од 10% и уђе у турски парламент. Након ескалације насиља на југоистоку земље долази до пораста забринутости Анкаре због сарадње држава Запада са ПЈД: „За многе у Турској, деценијама дуго уверење да САД намеравају да створе независни Курдистан који би довео до цепања Турске постајало је реланост“.²¹ Турска је све време трајања грађанског рата у Сирији имала изразито негативан став према постојању курдских области под искључивом контролом ПЈД и ЈПГ милиција. Док је на терену помагала њима ривалске опозиционе групе и пасивно посматрала терор ИД, Турска је у домену високе политике спроводила политику маргинализације ПЈД. Анкара је искористила свој утицај да издејствује да ПЈД не буде укључена у Високи преговарачки комитет, формиран током 2015. године у сврху заједничког наступа сиријске опозиције у трећој рунди мировних преговора у Женеви.²² С друге стране, Турска је водила кампању дискредитације сиријских Курда, оптужујући их за прекогранични тероризам и домокрафску прекомпозицију новоосвојених области.²³

Услед заоштравања односа Русије и Турске након обарања руског ловца у новембру 2015, али и као последица добрих односа са Асадом уопште, долази до прећутне сарадње сиријских Курда са Русијом крајем 2015. и током прве половине 2016. године. Само обарање авиона, високи званичник Уније заједнице Курдистана, кровне организације ПЈД и ПКК, окарактерисао је као један у низу примера турског помагања ИД или ал-Нусре, мета руске авијације.²⁴ Почетком 2016. го-

21) Kalic Kanat & Kadir Ustun, “U.S.-Turkey Realignment on Syria”, нав. дело, стр. 96.

22) Christopher Phillips, “Eyes Bigger than Stomachs: Turkey, Saudi Arabia and Qatar in Syria”, нав. дело, стр. 39.

23) *Ankara Warns PYD over 'demographic change' in northern Syria*, Hurriyet Daily News, 22 June 2015, Интернет, <http://www.hurriyetdailynews.com/ankara-warns-pyd-over-demographic-change-in-northern-syria-84296>, 20/10/2018.

24) Џемил Бајик, члан извршног одбора Уније Заједница Курдистана. Цитат преузет из: *KCK's Bayik: Turkey downed the Russian plane to protect ISIS*, ANF NEWS, 26 November 2015, Интернет, <https://anfenglish.com/features/kck-s-bayik-turkey-downed-the-russian-plane-to-protect-isis-13242>, 20/10/2018.

дине, у званично некординисаном нападу, курдске милиције користе ваздушне ударе Русије на положаје исламиста и офанзиву Асадових снага на северу земље, како би приграбили део територије опозиционара за себе. Калкулација Курда је била да је, у околностима „резервисане“ Обаине политике у Сирије, заоштравања односа са Турском и конкретних војних успеха Асада и савезника, било неопходно да помогну себи. Дугорочне страхове Курда, можда је најбоље сажео курдски аналитичар из Сирије, Барзан Исо: „Чињеница да САД остају неме на њихову (турских Курда прим. аут.) патњу, да не желе да нам доделе политичко признање, те да нас не подржавају у Женеви или у нашим настојањима да успоставимо коридор до Африна, наводи нас на помисао да ће нас САД напустити једном када поразе Даеш (ИД, прим. аут.).²⁵ Из тих разлога, Курди све време рата у Сирији остављају простора за сарадњу са Русијом и Асадом, рачунајући на њихову потенцијално значајну улогу у послеартним комбинаторикама.

4. ПОСЛЕДИЦЕ ПОКУШАЈА ПУЧА ИЗ ЈУЛА 2016. ГОДИНЕ ПО СПОЉНОПОЛИТИЧКУ ПОЗИЦИЈУ ТУРСКЕ

Након неуспелог покушаја пуча против Ердогана у ноћи између 15. и 16. јула 2016. године, на удару турске државе су се нашли следбеници Фетулаха Гулена, који је од стране турске владе означен као напосредни организатор државног удара. У метежу који је настао након пуча, турске власти су притвориле или отпустиле десетине хиљада запослених у војсци и јавним установама, под оптужбом да су као припадници Гуленове тајне мреже инфилтрирани у државне службе.²⁶ Влада Турске је, такође, прогласила тромесечно ванредно стање, „дајући себи моћ да управља путем декрета и заобиђе прописно изабрани парламент“, што је, након седам продужетака, укинато тек у јулу 2018. године.²⁷

25) *Mission impossible? Triangulating U.S.-Turkish Relations with Syria's Kurds*, Wilson Center, Aprile 13 2016, Интернет, <https://www.wilsoncenter.org/publication/mission-impossible-triangulating-us-turkish-relations-syrias-kurds>, 20/10/2016.

26) Jim Zanotti, "Turkey: Background and U.S. Relations", *Congressional Research Service Brief*, Congressional Research Service, Washington, 4 August 2016, стр. 4.

27) Michael M. Gunter, "Erdogan and the Decline of Turkey", *Middle East Policy*,

С обзиром да су неки од турских официра из базе Инцирлик били умешани у заверу против Ердогана, те због чињенице да је база коришћена као нека врста логистичког центра пучиста, појавила се сумња међу појединим круговима у Турској да су САД унапред имале информације о пучу.²⁸ Сумњу о умешаности савезника додатно је подгревало и одбијање америчких званичника да, због недостатка правно ваљаних доказа, изруче Гулена Турској.²⁹ Незадовољство Турака најбоље је исказао Ердоган у серији говора након пуча, док је крајем јула директно оптужио америчког генерала Џозефа Вотела за сврставање уз пучисте.³⁰ Амерички државни секретар Џон Кери је, с друге стране, упозорио Турску да би наставак репресије и чистки представљао „велики изазов за његове (Ердоганове, прим. аут.) односе са ЕУ, са НАТО, са свима нама...“³¹ Недостатак солидарности након пуча представљао је симболичну прекретницу након које су сви антагонизми између САД и Турске испливали на површину, који, ипак, своје узроке имају у средњорочним и дугорочним намерама Турске да се позиционира као независна политичка снага у међународној арени, чиме је дошло до стратешког размиоилажења између савезника. Одлука САД да не испоручи Турској наоружање, трзавице у вези са кршењем санкција Ирану, изражавање забринутости због владавине закона у Турској, ширење анти-америчких садржаја на про-владиним медијима у Турској, као и притварање америчких држављана - све су обележја пучем оптерећених односа.³²

Пуч је оставио последице и на односе Турске и ЕУ. Према оцени Булента Араса, „преовлађујућа је перцепција

Middle East Policy Council, Washington, No. 2/2017, стр. 126.

28) Jim Zanotti, “Turkey: Background and U.S. Relations”, нав. дело, стр. 6.

29) Гулен се од 1998. године налази у Пенсилванији, САД.

30) *Turkey’s Erdogan to drop lawsuits against people who insulted him*, BBC, 30 July 2016, Интернет, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-36925723>, 20/10/2018.

31) *John Kerry Rejects Suggestion of U.S. Involvement in Turkey Coup*, The New York Times, 17 July 2016, Интернет, <https://www.nytimes.com/2016/07/18/world/europe/john-kerry-rejects-suggestions-of-us-involvement-in-turkey-coup.html>, 21/10/2018.

32) Више у: Jim Zanotti & Clayton Thomas, „Turkey: Background and U.S. Relations”, *Congressional Research Service Brief*, Congressional Research Service, Washington, 9 November 2017, стр. 1-15.

креатора политике у Турској да их је ЕУ напустила у кобном тренутку, и касније пропустила да се искупи за то³³. Незадовољство Турске додатно је потхрањивала чињеница да се ЕУ није довољно снажно дистанцирала од Гулена, који у Европи, а нарочито у Немачкој има снажно упориште.³⁴ У таквим околностима долази до замрзавања процеса преговора ЕУ и Турске, који формално, ипак, није прекинут. О ниском нивоу односа две стране сведочи и агресивна реторика којој се прибегава од стране турских званичника, који неретко праксе појединих европских лидера пореде са нацистичким. Практика је Европе, са друге стране, да турским званичницима на дозвољава политичка и предизборна окупљања у дијаспори, што је био случај са референдумом из 2017. и председничком кампањом из 2018. године. Колико је слика који Европљани имају о Ердогану лоша можда најбоље показује чињеница да је у самој завршници кампање у Немачкој, канцеларка Ангела Меркел, како би мобилисала национално настројене бираче, позивала на обустављање процеса преговора ЕУ и Турске.³⁵

С друге стране, промена расположења Ердогана имала је позитивне импликације на односе Турске и Русије, који су након инцидента са обарањем руског ловца у новембру 2015. пали на најнижи ниво. Назнаке за отопљавање односа дате су већ крајем јуна када се Ердоган у писму руском председнику Владимиру Путину, након седам месеци, извинио за обарање авиона, да би већ 9. августа, приликом посете Москви, Ердоган изразио личну захвалност Путину за солидарност током и након пуча.³⁶ Након овог отварања долази до укидања руских санкција усмерених према пољопривредом и туристичком сектору турске економије, што већ током 2017. доводи до опоравка економских односа две земље. Такође, долази до финализације договора о продаји С-400 против-ваздушног

33) Bulent Aras, "Turkish foreign policy after July 15", *IPC Policy Paper*, IPC, Istanbul, 2017, стр. 11.

34) Ибидем, стр. 11.

35) *Merkel call to stop Turkey's EU bid draws mixed response*, Reuters, 7 September 2017, Интернет, <https://www.reuters.com/article/us-eu-turkey-finland/merkel-call-to-stop-turkeys-eu-bid-draws-mixed-response-idUSKCN1B11AE>, 21/10/2018.

36) *Erdogan and Putin Discuss closer ties in first meeting since jet downing*, The Guardian, 9 August 2016, Интернет, <https://www.theguardian.com/world/2016/aug/09/erdogan-meets-putin-leaders-seek-mend-ties-jet-downing-russia-turkey>, 21/10/2018.

система Турској, који се појавио као алтернатива америчком Патриоту, док је изградња гасовода Турски ток (Плави ток 2) започета током 2017. године. У априлу 2018, руске компаније започињу радове на изградњи прве турске нуклеарне електране, пројекту вредном 20 милијарди долара. Према неким посматрачима, након пуча долази до превласти „евроазијаниста“ над „атлантистима“ у турској војсци, где су ови први наклоњенији јачању веза са Русијом, Ираном и Кином.³⁷ Отопљавање односа са Русијом имало је далекосежне импликације и на ангажман Турске у Сирији.

5. ОПЕРАЦИЈА „ШТИТ ЕУФРАТА”

На крилима америчке помоћи, сиријски Курди су за врло кратко време успели да пређу у офанзиву против ИД на простору источно од Еуфрата, да би већ у августу 2016. године успели да пређу реку и од припадника ИД преузму град Манбиц и околину. Лидери курдске револуције нису крили намере да управо преко тог простора компактну територију Џазира и Кобани региона споје са енклавом Африн на крајњем западу. С друге стране, Турска се од 2014. суочава са бомбашким нападима од стране припадника ИД на својој територији, као и са повременим гранатирањем са дела територије дуж турско-сиријске границе под контролом ове теорирстичке организације – управо са простора чије је преузимање било део курдских настојања. У таквим околностима, Турска, заједно са њој блиским опозиционим групама, на северу Сирије 24. августа 2016. покреће операцију Штит Еуфрата (ШЕ).

Анкара је интервенцијом на простору око градова Царабулус, Дабик и ал-Баб настојала да оствари више циљева истовремено. Прво, Турска је интервенцијом намеравала да појас дуж своје границе под контролом ИД очисти од терориста, што је од стране турског премијера званично означено као циљ операције.³⁸ Друго, Турска је заједничком опера-

37) Jim Zanotti & Clayton Thomas, “Turkey: Background and U.S. Relations”, нав. дело, стр. 8.

38) *Turkey sends tanks into Syria in operation aimed at Isis and Kurds*, The Guardian, 24 August 2016, Интернет, <https://www.theguardian.com/world/2016/aug/24/turkey-launches-major-operation-against-isis-in-key-border-town>, 21/10/2018.

цијом са туркменским и осталим њој блиским опозиционим групама настојала да ојача посрнуле побуњенике на северу Сирије, који су се у претходном периоду, услед офанзиве Асадових снага на Алепо и ширења курдског ентитета на њихов рачун, нашли у незавидној ситуацији и опадању моћи. Треће, Турска је операцијом успела себи да обезбеди већу улогу у сиријском грађанском рату кроз снажније присуство на терену и јачање релативне снаге њој блиских група у редовима опозиције, што ће јој омогућити да у кратком року постане доминантан покровитељ опозиције и тако један од кључних фактора у мировном процесу који треба да доведе до краја рата. Четврто, операцијом је коначно требало да дође до успостављања „сигурне зоне“ на северу Сирије, где би се вратио део сиријских избеглица из Турске. Напослетку, можда најважнији циљ операције ШЕ био је формирање тампон зоне од своје границе до града ал-Баба и тако дефинитивно рушење снова Курда о повезивању кантона Африн са остатком своје територије: „Успех Курда у освајању Манбица суочио је Турску са скоро уједињеном про-ПКК границом на југу, што је Ердоган видео као егзистенцијалну претњу, нарочито након обнављања сукоба на унутрашњем плану“.³⁹ Намера Курда је била да нападима из правца Африна и Манбица протерају ИД са тог простора и тако успоставе јединствену територију, чему сведочи и формирање Војних већа за Царабулус и ал-Баб, који је, након ослобађања градова од терориста, требало да преузму посао осигуравања безбедности на том простору. Успостављање курдског ентитета дуж целе турско-сиријске границе је нешто што Анкара није желела да дозволи, а само прелажење Еуфрата је у више наврата истакнуто као „црвена линија“.⁴⁰

Снаге намењене за извођење операције ШЕ биле су састављене махом од туркменских и турској блиских опозиционих група, које су током операције биле под турском оперативном командом. У својим акцијама биле су потпомогнуте турским командосима и оклопним јединицама, као и ар-

39) Michael M. Gunter, “Erdogan and the Decline of Turkey”, нав. дело, стр. 130.

40) *Turkey struck Kurdish militia in Syria twice: PM Davutoglu*, Reuters, 27 October 2015, Интернет, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-turkey-kurds-idUSKCN0SL0SP20151027>, 21/10/2018.

тиљеријском и ваздушном подршком. Већ на самом почетку операције, турски званичници су Курдима испоставили ултиматум – повлачење на источну обалу Еуфрата или ширење борбених дејстава на њих. Ово је суочило САД са могућношћу директног сукоба између њихова два савезника, где би, без обзира на стварне циљеве и жеље Вашингтона, Турци однели победу и тако показали свету да је могуће спроводити једностране акције мимо америчких интереса и против њихових штићеника. Могућност да САД буду још једном стављене пред свршен чин, у рату који је већ довољно уздрмао њену репутацију, налагала је одлучну дипломатску акцију како би се предупредиле негативне последице. Потпредседник САД Џозеф Бајден је првог дана интервенције позвао Курде да се повуку источно од реке и запретио обустављањем подршке у случају да поступе супротно.⁴¹ Амерички званичници су у више наврата позивали Курде да се повуку, што ови никада нису у потпуности учинили. Повлачење је било споро и делимично, и подразумевало је одлазак курдских милиција, док су борци Војног већа Манбица, састављени од локалних Арапа, и представници цивилних власти Рохаве остали на позицијама. Манбиц, ипак, није био примарни циљ операције, па изузев спорадичних борби дела побуњеника и курдских снага, није дошло до веће конфронтације турске армије и Курда, чега су се прибојавали у Вашингтону. За разлику од периода непосредно након пуча, када су многи доводили у питање чланство и улогу Турске у НАТО, тада су од савезника стизали другачији тонови и ласкава истицања кључне улоге коју Турска игра у борби против ИД.⁴² Сукоб већих размера је избегнут захваљујући договору између владе у Дамаску и Курда са почетка марта 2017. године, којим је неколико критичних насеља западно од Манбица предато централној

41) *Biden warns Kurds not to seek separate enclave on Turkish-Syrian border*; The Washington Post, 24 August 2016, Интернет, https://www.washingtonpost.com/world/biden-visits-turkey-on-mission-to-repair-strained-relations/2016/08/24/bc684904-6a04-11e6-99bf-f0cf3a6449a6_story.html?utm_term=.697d1a200039&noredirect=on, 21/10/2018.

42) *Secretary General: Turkey is a strong and valued member of our Alliance*, NATO.INT, 9 September 2016, Интернет, https://www.nato.int/cps/ua/natohq/news_135061.htm?selectedLocale=en, 21/10/2018.

власти.⁴³ Турском премијеру није преостало ништа друго до да 29. марта прогласи крај операције ШЕ.

6. МИРОВНА НАСТОЈАЊА И ПРЕГОВОРИ У АСТАНИ

Још током трајања операције ШЕ, у децембру 2016. године Русија и Турска постижи договор о прекиду ватре на простору Сирије, којом нису обухваћени актери које су неке од страна сматрале терористичким групама: ИД, курдске милиције и „деривати“ ал-Нусре. Истог месеца, на трилатералном састанку Русије, Турске и Ирана у Москви најављени су мировни преговори између владе у Дамаску и опозиције, којима би се проширио режим прекида ватре и олакшала ситуација по цивилно становништво. Први у низу преговора две стране одржан је у јануару 2017. године у Астани, када су интересе опозиције заступале вође побуњеничких група, за разлику од праксе преговора у Женеви где су у име опозиције наступали опозициони лидери у егзилу, са мало стварног утицаја на дешавања у Сирији. Ова промена је осликавала реално стање на терену, где су различите, махом исламистичке, групе носиоци анти-владиних активности. Русија, Иран и Турска су иницијатори преговора, покровитељи две стране и гаранти договореног. Нове околности су навеле турског премијера Мехмета Симшека да задовољно оцена да у Астани, на решавању кризе, по први пут заједно раде „актери који имају велике улоге, који су на терену и имају значајан утицај на зарађене стране...“⁴⁴ Наредне рунде преговора су биле ограниченог домета, и превасходно усмерене на питања консолидације прекида ватре и успостављања зона де-ескалације на подручјима под контролом опозиционих група. Међутим,

43) Договору је кумовала Русија, па је тиме дефинитивно одбачено мишљење да је дошло до склапања анти-курдске коалиције између Турске и Русије. Наиме, током трајања операције, страхове Курда да је, услед промене међународно-политичких околности, дошло до споразумевања две стране потхрањивала је млака реакција Русије на турску интервенцију и повреду суверенитета Сирије. Том утиску је допринела и одлука Турске да ускрати помоћ побуњеницима у Алепу, дозвољавајући Асаду да у децембру 2016. поврати источни део града.

44) *Syria: What you need to know about the Astana talks*, CNN, 22 January 2017, Интернет, <https://edition.cnn.com/2017/01/22/middleeast/explaining-astana-talks/index.html>, 21/10/2018.

због практичне немогућности прављења разлике између терористичких и умерених опозиционих група, као и промене снага на бојишту, одржање прекида ватре између зараћених страна испоставило се као немогућ задатак. Као резултат, побуњеничке енклаве на југу Сирије су очишћене, а провинција Идлиб и територија захваћена операцијом ШЕ, данас представљају последње насељено упориште опозиционих група.

Турска је спонзорисањем и учествовањем у преговорима у Астани успела да задовољи више циљева истовремено. На изванредан начин, преговори су омогућили посредно међународно признање за једнострану војну акцију на северу Сирије. Друго, она је сада, за разлику од преговора у Женеви, неприкосновени лидер опозиционих група са севера и један од најважнијих фактора у мировном процесу. На тај начин, Анкара остварује бар део визије о Турској као регионалној сили, способној да се, независно од воље светских центара моћи, носи са безбедносним и политичким изазовима у суседству. Напослетку, она је утицајем који је имала на ток мировних преговора у Астани успела да маргинализује сиријске Курде. Искључењем ПЈД из мировног процеса Турска је настојала да наведе сиријску владу и опозицију на политичке преговоре без представника Курда, и тако одагна стрепње о успостави аутономног курдског ентитета дуж своје границе са послератном Сиријом. Додатно, изузећем Курда из прекида ватре, а потом и зона де-ескалације, Турска је успела да постави добре темеље за своја будућа наступања према њима.

7. ОПЕРАЦИЈА „МАСЛИНОВА ГРАНА”

У јануару 2018. године Турска покреће нову операцију на простору око града Африн, енклаве под контролом Курда на крајњем северозападу Сирије. Као и у операцији ШЕ, Турска се и током операције Маслинова грана ослањала на комбиноване формације, састављене махом од њој блиских група Слободне сиријске армије, у међувремену организационо и технички оспособљених, и, у мањој мери, од јединица регуларне турске војске. С обзиром на надмоћ на бојном пољу, трупе подржане од стране Турске су за мање од 70 дана успеле да овладају читавим простором кантона Африн, ос-

тављајући тако област око Тал Рифата једином територијом западно од Манбица под контролом Курда.

Операција је наступила у, по Турску, повољним међународним околностима. Већ на саму најаву протеста про-курдске ХДП против операције у Африну, Ердоган је одговорио упозорењем да ће свако ко се одазове позиву платити велику цену: „Ово је национална борба. Сломићемо свакога ко се буде успротивио тој борби.“⁴⁵ Операцију Маслинова грана пратила је појачана репресија над опозиционом ХДП, а на апеле европских званичника да смањи насиље на унутрашњем плану Анкара је остала gluva. Турска се нија обазирала ни на позиве појединих земаља ЕУ да се ограничи насиље према цивилима у Африну, којим је операција обилавала. Могућност тако отвореног наступа против најважнијих америчких савезника у рату против ИД, у великој мери је олакшало окретање од САД и одлука Анкаре да регионалну политику води искључиво у складу са својим интересима. Такође, чињеница да америчке трупе, за разлику од источног дела Рохаве, нису биле стациониране у Африну, омогућила је Турској извођење операције без страха да ће доћи до директног сукоба са савезником. Унутрашња политичка трвења у која је увучена Трампова администрација и његова конфузна најавна повлачења из Сирије само су дале ветар у леђа Ердогану, који је по заузимању Африна најавио ширење операције даље на исток. Ипак, преливање сукоба на регион Манбица је избегнуто услед договора о повлачењу Курда на леву обалу Еуфрата, који су Турска и САД постигли у јуну 2018.

Немоћ савезника и геостратешка непогодност са којом су се Курди суочавали у Африну довели су их у ситуацију да се могу ослонити једино на своје снаге, које су, с обзиром на дозволу владе у Дамаску, током операције пристизале из источних крајева курдског ентитета. Ипак, бес Курда није био усмерен према савезницима, који су били немоћни да их заштите, већ према Русији: „Због договора Русије и Турске... јасно је да је Руска Федерација партнер турске државе у проливању крви недужног курдског народа“, стајало је у

45) *Erdogan warns of 'heavy price' for protests against Syria operation*, Arab News, 22 January 2018, Интернет, <http://www.arabnews.com/node/1230366/middle-east>, 21/10/2018.

саопштењу команде ЈПГ.⁴⁶ За контролу неба над кантоном Африн била је задужена руска авијација, што је, с обзиром на чињеницу да је Турска у операцији користила ваздушне нападе, многе навело на помисао да је дошло до договора, макар и прећутног. Такође, пред сам почетак операције, Русија је повукла своје посматраче из Африна, који су се на том простору налазили још од марта 2017. године. Сумњу у сарадњу две стране додатно је подстицала и чињеница да је упоредо са операцијом Маслинова грана текла и офанзива Асадових снага на источну Гуту, последње упориште исламиста у околини Дамаска. Договор Русије и Турске, иако не формализован, омогућио је двома странама да, пред отпочињање политичких преговора о окончању рата, додатно побољшају своје и позиције својих штићеника.

8. ЗАКЉУЧАК

За разлику од периода хладног рата, када је политика Турске према Сирији превасходно била одређена дејством системских чинилаца, након пада гвоздене завесе, а нарочито од доласка АКП на власт, Турска се отвара према Сирији и Блиском истоку. Тада је Анкара настојала да се у мирном и стабилном окружењу наметне као регионални лидер и модел за државе регије. Након отпочињања сукоба у Сирији, Турска је, услед регионалних околности, била приморана на промену политике према дојучерашњем партнеру, Асаду. Одлука је била одређена тежњом да у случају погрешног избора стране у сукобу не поквари односе са другим државама у региону и прагматичном калкулацијом да би победом опозиције, која се чинила извесном, добила више. Почетак рата представља период када је Турско наступање у Сирији, у највећој мери, било компатибилно са наступањем западних савезника.

Забринутост за развој догађаја у Сирији расла је са јачањем курдског фактора на северу државе и обнављањем турско-курдског конфликта на унутрашњем плану. Подршка

46) *The Russian Federation is a partner of bloodshed with the Turkish state in Afrin*, YPG Press Release, 7 March 2018, Интернет, <https://www.ypgrojava.org/The-Russian-Federation-is-a-partner-of-bloodshed-with-the-Turkish-state-in-Afrin,21/10/2018>.

коју су САД након Кобанија пружиле Курдима била је само једна у низу несугласица, које су након више од деценије разградње претили да потпуно уруше америчко-турске односе. До озбиљног погоршања односа долази након неуспелог покушаја пуча у јулу 2016. године, након кога се Турска дефинитивно удаљава из загрљаја САД и заузима самосталну спољнополитичку позицију, нарочито према свом оркужењу. Новонастале околности омогућиле су Турској унилатералан приступ кризи у Сирији, који се у више наврата косио са интересима САД. То је био случај са операцијом Штит Еуфрата, када је Турска пресекла коридор између две области под контролом Курда, а нарочито током операције Маслинова грана, када долази до директног напада на јединице под контролом америчких савезника. С друге стране, удаљавање од Запада отворило је простор за побољшање односа са Русијом и конкретну сарадњу на терену, која је, с обзиром на успехе руског савезника Асада, постала неопходна. Отопљавање односа са Русијом, омогућило је Турској да се укључи у преговоре зараћених страна, овога пута као један од носилаца процеса, што са преговорима у Женеви није био случај. Са приближавањем краја сукоба и дефинитивним заокруживањем територија под контролом ратујућих страна, постало је очигледно да ће утицај Русије, Ирана и Турске бити од пресудног значаја за постизање компромиса између ратујућих страна и тако политичко решавање конфликта.

И након грађанског рата у Сирији, новоформирана спољнополитичка позиција Турске ће остати на снази и пресудно детерминисати њене односе са спољним светом, који ће сада бити вођени искључиво турским националним интересима. Постоје мишљења да је сарадња са Русијом само тактичке природе и да ће историјски антагонизми и стратешка упућеност на конфронтацију временом превагнути. Међутим, чак и у тим околностима, повратак у америчку сферу утицаја засигурно неће бити алтернатива нити стратешко опредељење турских владајућих елита.

Литература

- Давутоглу Ахмет, *Стратегијска дубина*, Службени гласник, Београд, 2014.
- Јанковић Слободан, „Турска на Блиском истоку“, у зборнику: *Турска регионална сила* (приредили: Миша Ђурковић, Александар Раковић), Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 137-158.
- Aras Bulent, “Turkish foreign policy after July 15”, *IPC Policy Paper*, IPC, Istanbul, 2017, pp. 1-12.
- Gunter Michael M, “Erdogan and the Decline of Turkey”, *Middle East Policy*, Middle East Policy Council, Washington, No. 2/2017, стр. 123-135.
- Janković Slobodan, “Vectors of Turkish foreign policy: What remains of the Strategy for 2023?“, *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, No. 1/2016, стр. 7-23.
- Kanat Kalic; Ustun, Kadir, “U.S.-Turkey Realignment on Syria”, *Middle East Policy*, Middle East Policy Council, Washington, No. 4/2015, стр. 88-97.
- Onis Ziya, “Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East”, *Mediterranean Politics*, Routledge, London, No. 2/2014, стр. 203-219.
- Phillips Christopher, “Eyes Bigger than Stomachs: Turkey, Saudi Arabia and Qatar in Syria”, *Middle East Policy*, Middle East Policy Council, Washington, No. 1/2017, стр. 36-47.
- Salih Cale, “Turkey, the Kurds and the Fight Against Islamic State”, *European Council on Foreign Relations Policy Brief*, London, 2015, стр. 1-11.
- Sary Ghadi, “Kurdish Self-governance in Syria: Survival and Ambition”, *Chatham House Research Paper*, London, September 2016, стр. 1-24.
- Totten Michael J, “The Trouble with Turkey: Erdogan, ISIS, and the Kurds”, *World Affairs*, Policy Studies Organization, Washington, Fall 2015, стр. 5-12.
- Yavuz Hakan M; Koc, Rasim, “The Turkish Coup Attempt: The Gulen Movement vs. the State”, *Middle East Policy*, Middle East Policy Council, Washington, No. 4/2016, стр. 136-148.
- Zanotti Jim, “Turkey: Background and U.S. Relations”, *Congressional Research Service Brief*, Congressional Research Service, Washington, 4 August 2016, стр. 1-17.
- Zanotti Jim; Thomas, Clayton, „Turkey: Background and U.S.

- Relations”, *Congressional Research Service Brief*, Congressional Research Service, Washington, 9 November 2017, pp. 1-15.
- Ankara Warns PYD over ‘demographic change’ in northern Syria*, Hurriyet Daily News, 22 June 2015, Интернет, <http://www.hurriyetdailynews.com/ankara-warns-pyd-over-demographic-change-in-northern-syria-84296>, 20/10/2018.
- Biden warns Kurds not to seek separate enclave on Turkish-Syrian border*, The Washington Post, 24 August 2016, Интернет, https://www.washingtonpost.com/world/biden-visits-turkey-on-mission-to-repair-strained-relations/2016/08/24/bc684904-6a04-11e6-99bf-f0cf3a6449a6_story.html?utm_term=.697d1a200039&noredirect=on, 21/10/2018.
- Erdogan and Putin Discuss closer ties in first meeting since jet downing*, The Guardian, 9 August 2016, Интернет, <https://www.theguardian.com/world/2016/aug/09/erdogan-meets-putin-leaders-seek-mend-ties-jet-downing-russia-turkey>, 21/10/2018.
- Erdogan warns of ‘heavy price’ for protests against Syria operation*, Arab News, 22 January 2018, Интернет, <http://www.arabnews.com/node/1230366/middle-east>, 21/10/2018.
- John Kerry Rejects Suggestion of U.S. Involvement in Turkey Coup*, The New York Times, 17 July 2016, Интернет, <https://www.nytimes.com/2016/07/18/world/europe/john-kerry-rejects-suggestions-of-us-involvement-in-turkey-coup.html>, 21/10/2018.
- KCK’s Bayik: Turkey downed the Russian plane to protect ISIS*, ANF NEWS, 26 November 2015, Интернет, <https://anfenglish.com/features/kck-s-bayik-turkey-downed-the-russian-plane-to-protect-isis-13242>, 20/10/2018.
- Kobane: Air strikes ‘stall IS advance’ on Syria border town*, BBC, 10 October 2014, Интернет, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-29555999>, 20/10/2018.
- Merkel call to stop Turkey’s EU bid draws mixed response*, Reuters, 7 September 2017, Интернет, <https://www.reuters.com/article/us-eu-turkey-finland/merkel-call-to-stop-turkeys-eu-bid-draws-mixed-response-idUSKCN1B11AE>, 21/10/2018.
- Mission imposible? Triangulating U.S.-Turkish Relations with Syria’s Kurds*, Wilson Center, April 13 2016, Интернет, <https://www.wilsoncenter.org/publication/mission-impossible-triangulating-us-turkish-relations-syrias-kurds>, 20/10/2016.
- Secretary General: Turkey is a strong and valued member of our Alliance*, NATO.INT, 9 September 2016, Интернет, https://www.nato.int/cps/ua/natohq/news_135061.htm?selectedLocale=en, 21/10/2018.

Syria: What you need to know about the Astana talks, CNN, 22 January 2017, Интернет, <https://edition.cnn.com/2017/01/22/middleeast/explaining-astana-talks/index.html>, 21/10/2018.

The Kurdish Stalingrad, The Economist, 1 November 2014, Интернет, <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2014/11/01/the-kurdish-stalingrad>, 20/10/2018.

The Russian Federation is a partner of bloodshed with the Turkish state in Afrin, YPG Press Release, 7 March 2018, Интернет, <https://www.ypgrojava.org/The-Russian-Federation-is-a-partner-of-bloodshed-with-the-Turkish-state-in-Afrin>, 21/10/2018.

Turkey sends tanks into Syria in operation aimed at Isis and Kurds, The Guardian, 24 August 2016, Интернет, <https://www.theguardian.com/world/2016/aug/24/turkey-launches-major-operation-against-isis-in-key-border-town>, 21/10/2018.

Turkey struck Kurdish militia in Syria twice: PM Davutoglu, Reuters, 27 October 2015, Интернет, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-turkey-kurds-idUSKCN0SL0SP20151027>, 21/10/2018.

Turkey's Erdogan to drop lawsuits against people who insulted him, BBC, 30 July 2016, Интернет, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-36925723>, 20/10/2018.

Turkish Statistical Institute, Интернет, http://www.turkstat.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, 20/10/2018.

Stefan Jojic

TURKISH INTERVENTION IN SYRIA WITHIN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY REGIONAL AND INTERNATIONAL CIRCUMSTANCES

Resume

Turkey's foreign policy recently faced two significant challenges which have led to radical changes within some of the constitutive elements of contemporary foreign policy position of Turkey. On the one hand, Syrian civil war forced Turkey to redefine stance towards some of the basic principles of Its regional policy, while on the other, new circumstances, which have resulted from the failed coup attempt on July 16 2016, have led to the change of Anatolian state's foreign policy attitude, which now takes more independent role in Its international relations. Syrian civil war

dynamics determined Turkey's decision to militarily intervene in the Syrian conflict, in August 2016 and January 2018, as well as to make diplomatic engagement towards a political solution of the conflict. This multidimensional engagement is not an opportunity for satisfaction of Turkey's optimal long-term interests, but rather a forced journey profiled and constrained by regional and international factors. This paper examines the way that current regional and international conditions affected Turkey's efforts in Syria. The first intervention was enforced by the rapid expansion of the Kurdish entity in northern Syria and encouraged by the change of Turkey's foreign policy attitude. Turkey-Russia relations improvement was an essential precondition for Ankara to achieve its goal of being the indispensable factor in the process of political solution of the Syrian conflict. Finally, diplomatic initiative allowed Turkey to exclude Syrian Kurds from cease-fire deals and that way make them valid targets of its second intervention.

Keywords: Syrian Civil War, Turkish Intervention, Euphrates Shield, Olive Branch, Kurds, Islamic State.

* Овај рад је примљен 5. октобра 2018. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. новембра 2018. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ИЗ ИСТОЧНОЕВРОПСКЕ ПРОШЛОСТИ

Денис Тимиряев

«ПОЛЬСКАЯ ИНТРИГА НЕ ПРЕКРАТИЛАСЬ
ТАМ И ДОНЫНЕ...»: ПОЛЬСКИЙ ВОПРОС
В СЕВЕРО-ЗАПАДНОМ КРАЕ И БЕЛОРУССКИХ
ГУБЕРНИЯХ ВО ВРЕМЯ РЕВОЛЮЦИИ
1905-1907 ГГ. В ПУБЛИЦИСТИКЕ

А.С. БУДИЛОВИЧА 161-171

Кирилл Шевченко

МЮНХЕНСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ В 1938 ГОДУ КАК
ОРУДИЕ НАСИЛЬСТВЕННОЙ УКРАИНИЗАЦИИ
РУСИНОВ ЧЕХОСЛОВАКИИ.....

173-189

Денис Тимиряев
НИУ «БелГУ», Белгород, Российская Федерация

**«ПОЛЬСКАЯ ИНТРИГА НЕ ПРЕКРАТИЛАСЬ
ТАМ И ДОНЫНЕ...»: ПОЛЬСКИЙ ВОПРОС В
СЕВЕРО-ЗАПАДНОМ КРАЕ И БЕЛОРУССКИХ
ГУБЕРНИЯХ ВО ВРЕМЯ РЕВОЛЮЦИИ
1905-1907 ГГ. В ПУБЛИЦИСТИКЕ А.С.
БУДИЛОВИЧА**

Abstract

The article examines the views of A.S. Budilovich concerning the situation in the North-western kray and guberniyas of Belarus during the Revolution of 1905-1907. The problems, related to the realization of the decrees of 17 April and 17 October 1905 in the territories in which there was a collision of the russian and polish nation-building projects, are analyzed. The article presents the arguments and evaluations of this specialist of interethnic and interconfessional relations in the Russian Empire.

Keywords: A.S. Budilovich, polish question, North-western kray, guberniyas of Belarus, Revolution of 1905-1907.

Многонациональное, многоконфессиональное и поликультурное российское общество в своем существовании вынуждено отвечать на внутренние и внешние вызовы, провоцирующие его разобщение и угрожающие его консолидации. В поисках ответа на современные вызовы и угрозы имеется возможность обратиться к историческому опыту поиска аналогичных ответов в Российской империи. Особый интерес представляет изучение рефлексии российского общества на национальные проблемы в период, когда из латентного состояния они переходят в фазу обострения в условиях системного кризиса общества. Такой критической точкой в истории России была революция 1905 – 1907 гг.

Темой исследования избраны т.н. польский вопрос, специфика его проявления в Северо-западном крае и белорусских губерниях, и реагирование на него российского общества в лице одного из его представителей – известного ученого, вовлеченного революционными событиями в политическую и публицистическую деятельность – А.С. Будиловича. Обращение к этой теме позволяет исследовать не только проблему межнациональных отношений, но также и проблему российско-польских отношений, отягощенных грузом исторического прошлого.

Революция 1905-1907 гг. стала проявлением кризиса Российской империи. В Северо-западном крае (далее СЗК), включавшем территории нынешних республик Белоруссии (западная часть) и Литвы, а также в т.н. белорусских губерниях (восточная часть Белоруссии) ситуация осложнялась традиционным межконфессиональным (между католицизмом и православием) и межэтническим (белорусы, литовцы, поляки, евреи) соперничеством, приводящим к развитию польского, литовского и белорусского националистических движений. Данный регион являлся также местом столкновения двух т. н. «идеальных отечеств». «Идеальное отечество» – это территория, которая, по мнению, националистической мысли, принадлежит или должна принадлежать определенному этносу¹. «Западный край» входил в «идеальное отечество» как польского национализма, стремившегося к восстановлению Речи Посполитой в границах 1772 года, так и русского национализма, считавшего украинцев и белорусов неразрывной частью, наряду с русскими, триединой большой «русской нации». Представляется актуальным изучение воззрений на ситуацию в этом регионе белоруса по происхождению, правительственного эксперта в области национальных отношений, ученого-филолога, слависта и публициста Антона Семеновича Будиловича (1846-1908).

Свои наблюдения о межнациональных отношениях и идеи по поводу польского вопроса Будилович излагал в основанной им газете «Окраины России». Этот публицистический материал он впоследствии систематизировал в исследовании и издал отдельной брошюрой.

1) Миллер, А. И. Империя Романовых и национализм: эссе по методологии исторического исследования. М., 2006. С. 150.

Характерной чертой идейной позиции публициста было априорно негативное отношение к возможности нахождения общего языка с поляками и достижения компромисса в разрешении польского вопроса. К этому убеждению он окончательно пришел, наблюдая вспышку религиозного противоборства в СЗК, Белорусских губерниях и в т.н. «Холмщине» (юго-восточная часть современной республики Польша, до 1946 года, населенная преимущественно украинцами) в 1905 – 1906 гг. Толчком к этому послужило издание указа Николая II «Об укреплении начал веротерпимости» от 17 апреля 1905 года². Согласно указу, лица старше 14 лет могли менять исповедание, включая выход из Российской Православной Церкви³.

Этот указ спровоцировал массовый переход православной паствы в католицизм на территории СЗК, белорусских губерний и «Холмщины». Подавляющая часть из сменивших конфессию в 1905 году, в 60-е годы XIX века исповедовала католицизм (СЗК, белорусские губернии) либо в 70-е годы того же столетия была униатами («Холмщина»). В исторической литературе нет и, вероятно, не может быть однозначного объяснения этого многофакторного феномена. Одна из версий объясняет его насильственными действиями в отношении православных со стороны, как католического духовенства, так и агрессивно настроенных мирян-католиков. Публицистика Будиловича примечательна, прежде всего, тем, что он стоял у истоков этой версии и приложил немало усилий для ее научной аргументации.

Факторами организации выхода из православия, по мнению автора брошюры, стала не только агрессивная миссионерская деятельность Католической Церкви, но и системное принуждение к этому белорусских крестьян со стороны польских землевладельцев. На «Холмщине», по мнению Антона Семеновича, со стороны землевладельцев-католиков был задействован фактор экономического принуждения к переходам: «Под влиянием этих указов, особенно первого, о свободе веры, польские помещики воздвигли гонение на

2) Будилович А.С. Может ли Россия отдать инородцам свои окраины. СПб., 1907. С. 20-21.

3) Западные окраины Российской империи. М., 2006. С. 374.

местных православных крестьян, с требованием немедленного возвращения их в католицизм. Не подчинившиеся этому требованию русские арендаторы, батраки должны были оставить польские имения и искать себе другого хлеба»⁴.

Публицист указывал на насилие со стороны католического крестьянства: «По примеру панов и по внушению ксендзов воздвигли и польские поселяне гонение на своих православных соседей, уничтожали их посеы, сжигали их строения, разгоняли из церквей, отнимали кладбища, разрушали школы. Под гнетом этого насилия более ста тысяч искони русских людей вынуждены были, для спасения своей жизни, объявить себя поляками и католиками»⁵. По мнению Будиловича, аналогичные процессы в СЗК и белорусских губерниях осуществлялись исключительно из-за страха перед насилием со стороны католиков и поляков: «Осенью 1905 г. толпы католиков врываются там в православные храмы, ломали иконы, разбивали церковные сосуды и требовали перехода в католицизм, особенно тех, которые были прежде католиками или униатами. Под давлением этих гонений, тысячи русских людей в губ. Виленской, Минской, Могилевской объявили себя католиками и поляками»⁶. Публицист отмечал обратимость процесса смены исповедания: «Правда, многие из них возвратились потом обратно в православие...»⁷. Характерно, что Антон Семенович не ставил вопрос о том, насколько искренне эти люди ранее исповедовали православие и полностью исключал добровольный характер смены конфессий.

Согласно официальным данным, в СЗК и белорусских губерниях в католицизм из православия обратилось 55 786 человек⁸. В «Холмщине» в католицизм обратилось около 119 тысяч человек⁹. В историографии не сложилось единой точки зрения на данную проблему. С точки зрения авторов коллек-

4) Будилович А.С. Может ли Россия... С. 21.

5) Там же.

6) Там же. С. 21-22.

7) Там же. С. 22.

8) Бендин А.Ю. Указ о веротерпимости и его реализация в Северо-Западном крае Российской империи (1905 г.) // Вестник РГГУ. 2009. № 17. С. 56.

9) Бендин А.Ю. Практика применения российского указа 17 апреля 1905 г. о веротерпимости в Холмской Руси [Электронный ресурс] // сайт «Западная Русь» – URL: <http://zapadrus.ru/rusmir/istf/272-17-1905.html> (Дата обращения:

тивной монографии «Западные окраины Российской империи», в католицизм перешли исключительно люди, являющиеся православными лишь номинально. Ссылки на насилие со стороны католиков, незаконную пропаганду духовенства как на причину подобных процессов, по их мнению, лишь попытка со стороны власти и РПЦ найти виноватых: «Разумеется, преобладали стереотипные ссылки на подрывную деятельность католического духовенства как главнейшую причину такого бедствия»¹⁰. Авторами монографии подчеркивается добровольный характер перехода в католицизм с мотивацией далеко находящейся от собственно христианского учения: «католицизм в глазах значительной части крестьянского населения западных окраин оставался «господской» верой, и присоединение к нему могло ассоциироваться с социальным ростом, престижем и пр.»¹¹.

С точки зрения белорусского исследователя этой проблемы А.Ю. Бендина ситуация выглядит не такой однозначной. Помимо добровольных переходов со стороны номинально православных, явно наличествовали и случаи насилия над совестью людей, искренне исповедующих Православие. Характеризуя переходы в СЗК, автор подчеркивает: «Инициированное указом, направляемое ксендзами и стремительно разраставшееся, это движение быстро вышло за установленные законом правовые рамки: оно ставило своей целью не только возвращение всех «упорствующих» в лоно Римско-католической церкви, но и противозаконное обращение в католицизм тех православных, которые, оставшись в меньшинстве, продолжали сохранять верность РПЦ»¹².

О роли католического духовенства в процессе переходов свидетельствует, по мнению Бендина, система методов, способствующих смене конфессии: «Единообразие приемов, используемых католическим духовенством для обращения православных в католичество, общее содержание их проповедей, типичный для всех епархий набор пропагандистских слухов, распространяемых устно и с помощью листовок, —

02.03.2018).

10) Западные окраины Российской империи. С. 375.

11) Там же.

12) Бендин А.Ю. Указ о веротерпимости... С. 50.

все свидетельствовало об организованном характере этого миссионерского движения, носившего ярко выраженный националистический характер»¹³. Подобная ситуация наблюдалась в Холмской Руси¹⁴.

Приведенный современный анализ ситуации позволяет считать правомерными утверждения Будиловича одним из первых обозначившего проблему католического насилия над верующими. По его мнению, высказанному год спустя после драматических событий, от поляков в СЗК и белорусских губерниях следовало ожидать нового удара: «польская интрига не прекратилась там и доньше»¹⁵. Свидетельством подготовки этого удара, по мнению Антона Семеновича, было наличие в непропорционально большом количестве в I Государственной думе (27.04. – 08.07.1906) в качестве представителей данного региона поляков и евреев: «Это заметно было и в первой Государственной Думе, в которой поляки и евреи имели больше представителей, чем западнорусы, несмотря на громадное преобладание в этом искони русском крае русского православного населения»¹⁶. Публицист выделял лидеров антирусской деятельности в регионе, указывая на политическую роль католического епископата: «Особенно усердствовал в польско-латинском направлении виленский епископ Рооп, а также депутаты Минской губ., с московским адвокатом Ледницким во главе»¹⁷. Упомянутый Будиловичем адвокат А. Ледницкий, являлся лидером московской Полонии¹⁸. Возглавляемая им группа депутатов от западных окраин вместе с «польским коло» образовывали парламентскую группу «Союз автономистов»¹⁹.

Антон Семенович обращал внимание на совместную деятельность депутатов-поляков как от Привислинского края, так и Западного края, несмотря на формальное нахождение в

13) Там же. С. 52.

14) Бендин, А. Ю. Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863–1914 гг.). Минск, 2010. С. 317.

15) Будилович А.С. Может ли Россия... С. 22.

16) Там же.

17) Там же.

18) Горизонтов Л.Е. Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.). М., 1999. С. 184.

19) Западные окраины Российской империи. С. 359.

разных партийных фракциях: «Хотя эти депутаты не вошли в состав «польского кола», однако действовали согласно с последним, равно как и многочисленные польские депутаты Юго-западного края»²⁰. Программа широкой автономии для национальных регионов империи, которой придерживался «Союз автономистов» трактовалась Будиловичем как замуфлированное возрождение Польши в границах 1772 года: «С достаточной ясностью определилось стремление всех этих депутатов воссоздать союз Польши, Литвы и Украины, составляющий суть так называемых ягеллонских стремлений»²¹. Публицист прогнозировал деятельность упомянутой публики во II (20.02 – 02.06.1907) Государственной думе в том же плане: «Того же следует ожидать и от второй Государственной Думы, судя по речам гг. Дмовского, Стецкого и др.»²².

Логичным следствием польского влияния в виде деятельности «Союза автономистов», Будилович считал появление требований от представителей украинского и белорусского националистических движений о получении, как минимум, автономии: «Есть теперь в Белоруссии и Украине некоторое число и русских людей, главнейше в среде образованной, которые мечтают о выделении Белоруссии и Украины в особые автономные области, связанные с Великороссией и прочими частями государства узлами федерации»²³.

Негативно воспринималась Антоном Семеновичем деятельность активистов белорусского националистического движения по созданию литературного белорусского языка. Для публициста, сторонника «большой русской нации» белорусский язык представлялся всего лишь крестьянским диалектом русского языка: «При этом предполагается, что в Белоруссии должно господствовать в управлении, судах и школах местное белорусское наречие, пока вовсе еще лишённое книжной обработки»²⁴. Аналогично относился публицист, будучи профессиональным филологом, к созданию украинского литературного языка, усматривая польское вли-

20) Будилович А.С. Может ли Россия... С. 22.

21) Там же.

22) Там же.

23) Там же.

24) Там же.

яние на процесс создания литературных норм: «В областях же малорусских такая роль присваивается некоторыми сепаратистами наречию малорусскому, которое в поэзии известно особенно по сочинениям Шевченко, а в школах получило некоторую разработку в Галиции и Буковине, правда, в очень испорченном, полууполяченном виде, именуемом там языком украинским»²⁵.

Антон Семенович считал заключение Отделения русского языка и литературы Академии наук в 1904 году о признании украинского самостоятельным языком, а не диалектом русского, а также решение об отмене запрета на публикацию Священного Писания на украинском, принятое в феврале 1905 года на совместном заседании представителей министерств, Академии науки и украинских литераторов, большой ошибкой: «Немалую поддержку оказала нашим федералистам, в вопросе об автономии Украйны, и наша Академия наук, которая весною 1905 г. представила в Комитет министров записку о двух русских языках — великорусском и малорусском»²⁶. По его мнению, теперь получалось, что русский язык перестает быть общерусским, и низводится на один уровень с украинским и белорусским наречием: «Язык Ломоносова, Пушкина, Гоголя, который донныне всеми признавался общерусским, теперь низводится Академией к роли языка великорусского, следовательно как бы чуждого Украйне и Белоруссии»²⁷. Неизбежно следовало разрушение концепции «большой русской нации», по мнению публициста: «Неудивительно, что многие русские писатели, даже профессора, стали избегать теперь упоминания о русском языке или народе, заменяя этот родовой термин видовыми: великорус, белорус, малорус»²⁸. Таким образом, научные наблюдения и выводы известного ученого-филолога позволяют характеризовать его как одного из предшественников современной идеи «Русского мира».

Подчеркиваемая Будиловичем политическая, а не научная основа для принятия вышеупомянутых решений о ста-

25) Там же. С. 22-23.

26) Там же. С. 64.

27) Там же. С. 64-65.

28) Там же. С. 65.

туса украинского языка, действительно присутствовала. На решение Академии наук большое влияние оказывало украинское лобби в Санкт-Петербурге²⁹. Как отмечает И.В. Михутина: «Это решение принималось в обстановке охватившего страну глубокого политического кризиса и несло в себе печать времени всеобщего порицания режима, отражая стремление общественности любым способом поддержать силы, оппозиционные обанкротившейся власти»³⁰. Решение Академии Наук внесло раскол в мир академической филологии. Из профессионального сообщества филологов, только академики Ф.Ф. Фортунатов, А.А. Шахматов, Ф.Е. Корш поддерживали требование активистов украинского национального движения, между тем авторитетный в области языкознания специалист, академик А.И. Соболевский был не согласен с их мнением³¹. В современной европейской науке проблема статуса украинского языка по отношению к русскому является актуальной до сих пор³².

Будилович справедливо полагал, что задача интеграции нерусских окраин с русским ядром империи весьма трудна. По мнению публициста для успешной унификации окраин с центром нужен длительный период воздействия и наличие развитой культуры: «Подобное слияние вообще предполагает очень продолжительный период взаимодействия одного племени на другое и одной образованности на другую»³³. Антон Семенович приводил в качестве примеров европейские страны, в которых, несмотря на небольшую территорию и более высокую плотность населения, межэтнические конфликты не исчезали: «Благодаря такой трудности, и во многих других, даже очень сильных и образованных государствах существуют донные окраины, которые в течение многовековой совместной жизни не вполне еще или и вовсе не слились с господствующим племенем, как, например, баски в Испании, кельты во Франции и Англии, лопари в Швеции и Норвегии и мн. др.»³⁴.

29) Западные окраины Российской империи. С. 383.

30) Михутина И.В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века). М., 2003. С. 75.

31) Там же. С. 76.

32) Там же. С. 75.

33) Будилович А.С. Может ли Россия... С. 27.

34) Там же.

По нашему мнению, Будилович на вопросы межконфессиональных отношений смотрел исключительно с точки зрения православия, видя в католицизме исключительно конкурирующую идеологию, являющуюся, к тому же, инструментом польского национализма. Описываемая им степень насилия во время смены конфессии православной паствой, свидетельствует, по его мнению, о невозможности диалога с польской и католической элитой. Деятельность депутатов-поляков, представителей СЗК и белорусских губерний демонстрировала, по его мнению, угрозу целостности Российской империи. В вопросе определения статусов белорусского и украинского языков, публицист отталкивался от современного ему уровня развития этих языков, т.е. языка крестьянских масс. Сама идея о существовании отдельного украинского и белорусского языка, справедливо воспринималась им как угроза концепции «большой русской нации», как угроза разрушения единого языкового и культурного пространства. Антон Семенович видел объективные трудности в проведении национальной политики в империи.

Список литературы:

- Бендин А.Ю. Практика применения российского указа 17 апреля 1905 г. о веротерпимости в Холмской Руси [Электронный ресурс] // сайт «Западная Русь» – URL: <http://zapadrus.su/rusmir/istf/272-17-1905.html> (Дата обращения: 03.02.2018).
- Бендин А. Ю. Проблемы веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863–1914 гг.). Минск, БГУ, 2010. 439 с.
- Бендин А.Ю. Указ о веротерпимости и его реализация в Северо-Западном крае Российской империи (1905 г.) // Вестник РГГУ. 2009. № 17. С. 44-58.
- Будилович А.С. Может ли Россия отдать инородцам свои окраины. СПб., Тип. А.С. Суворина, 1907. 75 с.
- Горизонтов Л.Е. Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.). М., Индрик, 1999. 272 с.
- Западные окраины Российской империи. М.: Новое литературное обозрение, 2006. 608 с.
- Миллер А. И. Империя Романовых и национализм: эссе по методологии исторического исследования. М.: Новое литературное

обозрение, 2006. 248 с.

Михутина И.В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века). М.: Институт славяноведения РАН, 2003. 289 с.

Denis Timiryayev

**«THE POLISH INTRIGUE HASN'T STOPPED
THERE UNTIL NOW...»: THE POLISH QUESTION
IN THE NORTHWEST TERRITORY AND IN THE
BELORUSSIAN GOVERNORATES DURING THE
REVOLUTION OF 1905-1907 IN THE PUBLICISM
OF A. S BUDILOVICH**

Resume

The article investigates the views of A.S. Budilovich on the situation in the Northwest Territory and the Belorussian Governorates during the revolution of 1905-1907. It is analyzed the problems connected with the realization of the constitutions on April 17 and October 17, 1905 in the territories of the collision of Russian and Polish nation-building projects. It is dealt with the arguments and evaluative judgments of the publicist in the field of interethnic and inter-confessional relations in the Russian Empire.

Keywords: A.S. Budilovich, the Polish question, the Northwest part, the Belorussian Governorates, the revolution of 1905-1907.

* Овај рад је примљен 5. новембра 2018. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. новембра 2018. године.

Кирилл Шевченко

**МЮНХЕНСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
В 1938 ГОДУ КАК ОРУДИЕ
НАСИЛЬСТВЕННОЙ УКРАИНИЗАЦИИ
РУСИНОВ ЧЕХОСЛОВАКИИ**

Abstract

The Munich conference of September 1938 had sharply increased the influence of Nazi Germany in Czechoslovakia. One of its consequences was the rise to power in Carpathian Russia of the leaders of the regional ukrainian movement headed by the Greek-Catholic priest A. Voloshyn. By relying on the armed structures of the ukrainian nationalists, the regime of Voloshyn had implemented the violent ukrainization of Rusyns (who hadn't identified themselves as Ukrainians) in Carpathian Russia; at the same time, in order to combat the representatives of the regional carpatho-russian movement, a massive repression and concentration camps had been introduced. In this way, the violent ukrainization of Rusyns in Carpathian Russia was one of the direct consequences of the Munich conference of 1938.

Keywords: the Munich conference, Carpathian Russia, Carpathian Rusyns, violent ukrainization.

Предчувствие катастрофы, символом которой в сентябре 1938 года стала столица Баварии, испытывали многие проникательные чешские политики сразу после образования независимой Чехословакии. Один из лидеров чешской социал-демократии Ф. Модрачек, имея в виду более чем трехмиллионное немецкое меньшинство, оказавшееся в границах

новорожденного чехословацкого государства помимо своей воли, написал в 1919 г., что «ни один международный союз, даже самый сильный, не сможет воспрепятствовать воссоединению мощного народа, если он стремится к этому воссоединению. Однажды мы можем утратить немцев, поэтому давайте их не удерживать. У нас нет столько сил, чтобы мы смогли удерживать их длительное время; если они захотят отделиться, то вся Европа не сможет удержать их у нас...».¹ Некоторые чешские политики задолго до Мюнхена не строили иллюзий и в отношении своих западных союзников, хотя эйфория и восприятие себя как любимцев западных демократий были широко распространены в чешском общественном мнении после образования независимой Чехословакии. Так, по мнению проницательного К. Крамаржа, выраженному еще в 1927 г., «англичане проявляют к нам чисто утилитарный интерес, отнюдь не сентиментальный; мы скорее найдем у них сентиментальное отношение к немцам».²

Метко подмеченное чешским политиком «сентиментальное отношение» англичан к немцам ничуть не изменилось и после прихода к власти в Германии нацистов. Более того, симпатии официального Лондона к Берлину даже усилились заинтересованностью в возможности извлечения геополитических дивидендов. Видный представитель британской политической элиты лорд Галифакс в интимной и продолжительной беседе с Гитлером в Оберзальцберге 19 ноября 1937 г. от имени английской общественности сделал нацистскому рейхсканцлеру весьма примечательный комплимент, заявив, что в Англии «целиком и полностью признаются великие заслуги фюрера в деле восстановления Германии».³ По словам лорда Галифакса, «фюрер достиг многого не только в самой Германии; в результате уничтожения коммунизма в своей стране он преградил путь последнему в Западную Европу, и поэтому Германия по праву может считаться бастионом За-

1) Peroutka F. Budování státu. 1918-1923. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1998. S. 369

2) Крамарж К. В защиту славянской политики. Прага-Париж, 1927. С. 118.

3) Документы и материалы кануна Второй мировой войны. Том I. Ноябрь 1937-1938 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1948. С. 15.

пада против большевизма».⁴ Алгоритм действий Лондона в ходе конференции в Мюнхене, таким образом, был заложен гораздо раньше. Симптоматично в этой связи, что посланный в Чехословакию летом 1938 г. в качестве посредника другой видный представитель британской элиты – лорд Рэнсимен – оказался в роли мощного лоббиста судето-немецких политиков и Берлина, выступив за передачу нацистской Германии тех областей Чехословакии, где большинство составляли немцы. Именно это стало началом идейной и правовой подготовки Мюнхена.⁵

Общее резкое обострение ситуации в Чехословакии в сентябре 1938 г. в связи с судето-немецким кризисом коснулось и самой восточной чехословацкой провинции. Соперничество между традиционным карпато-русским направлением среди местных русинов и украинским движением в Подкарпатской Руси стало приобретать все более конфликтные формы. Представители чехословацкой администрации в Подкарпатской Руси стремились по возможности разрядить обстановку в регионе. Выступая на съезде студентов в Мукачево 10 сентября 1938 г. вице-губернатор Подкарпатской Руси Я. Мезник заявил, что противоречия между русским и украинским направлениями «не являются проблемой только подкарпатских русинов, это старая проблема огромного сто-миллионного русского национального организма... Данная проблема представляется не племенной или расовой, но чисто идеологической. Подкарпатские русины относятся к малорусской этнической группе. Можно дискутировать об идеологической основе как русской, так украинской и так называемой местной национально-культурной ориентации...».⁶

Характеризуя современное ему положение в Подкарпатской Руси, Мезник подчеркивал, что противоречия между русским и украинским движением в подкарпатском регионе «приобрели острые и нежелательные формы. Возникла

4) Там же. С. 16.

5) См.: Polišenský J.V. History of Czechoslovakia in Outline. Praha: Bohemia International, 1991. S. 118.

6) Moravský zemský archiv v Brně (MZA). Fond Mezník Jaroslav, JUDr. Značka G 400. Karton 7. Inv. číslo 180. S. 67.

борьба, в которой обе стороны обвиняют друг друга в некорректности, нелояльности и насилиях... Говорится даже о создании блока русского и украинского».⁷ По мнению высокопоставленного чехословацкого чиновника, подкарпатским русинам поможет «лояльность и терпимость», которые будут способствовать нахождению «модус вивенди при решении национальной, языковой и политической проблемы, означающей раскол вашего народа, столь слабого как в численном отношении, так и в отношении хозяйственном и культурном».⁸

Впрочем, представители местного карпато-русского движения не согласились с аргументами Мезника, вступив с ним в полемику. По словам одного из лидеров подкарпатских русофилов С. Фенцика, к моменту вхождения Подкарпатья в состав Чехословакии там «не было никакого украинского вопроса. Этот вопрос возник позже в результате недобросовестной политики определенных деятелей, которые были в этом заинтересованы, дабы разделить подкарпаторусский народ и задержать введение автономии. Нам и сейчас неизвестен украинский вопрос, ибо особого украинского народа де факто не существует...».⁹

Мюнхенское соглашение, подписанное в ночь с 29 на 30 сентября 1938 г., до основания потрясло политические основы существования чехословацкой республики, резко активизировав борьбу словаков и русинов за автономию. В результате Мюнхенских договоренностей, а также последовавшего вслед за ним Венского арбитража Германия, Венгрия и Польша оккупировали почти треть территории Чехословакии, лишив её наиболее важных в военно-стратегическом и экономическом отношении регионов. В откровенной беседе с полпредом СССР в Праге Александровским министр иностранных дел Чехословакии К. Крофта сказал 3 октября 1938 г., что в результате Мюнхенского сговора «Чехословакия превращена в фикцию, государство без всякого значения, без собственной линии поведения... Недалеко то время, ког-

7) Ibidem.

8) Ibidem. S. 69.

9) Ibidem. S. 72.

да она превратится в безвольный придаток Германии». ¹⁰ По образному выражению одного чешского публициста, карта послемиюнхенской Чехословакии напоминала «труп, обглоданный гиенами», а население страны превратилось в «ходячих мертвецов, стремящихся исключить реальность из своей повседневной жизни». ¹¹

Общая деморализация населения Чехословакии, готового к борьбе против германской агрессии, но оставленного своей политической элитой, в известной степени распространялась и на русинов Подкарпатской Руси, которые в основной своей массе также были охвачены патриотическим подъемом и выражали готовность защищать республику от нацистской агрессии с оружием в руках. «Республика и весь народ готовы к обороне. Каждый гражданин сегодня солдат. Всем нам грозит общий враг – немецкий империализм, - писала газета «Русский народный голос» в канун Мюнхенского сговора 28 сентября 1938 г. - ...Подкарпаторусские граждане... идут защищать свой дом, свою семью и свою землю... Карпаторусы не хотят никакого «самоопределения» по рецептам Будапешта, Варшавы или Берлина...». ¹²

Примечательно, что накануне конференции в Мюнхене отношение официальной Праги к вопросу подкарпаторусской автономии и к русофилам Подкарпатья резко изменилось в лучшую сторону. Так, 29 сентября 1938 г., т.е. в день начала работы международной конференции в Мюнхене влиятельный и хорошо информированный орган карпато-русской диаспоры в США «Американский Русский Вестник» констатировал, что «никогда ещё в Чехословакии так хорошо не относились к русским, как теперь. ...В представлении рядового чеха, каждый русский – их союзник. ...Раньше местные власти способствовали украинизации населения, теперь украинофилы лишены всякой поддержки, и их движение сходит на нет». ¹³ Характерно, что вернувшиеся из своей поездки в Прагу лидеры Украинской центральной народной

10) Год кризиса. 1938-1939. Документы и материалы. Т. 1. Москва, 1991. С. 45.

11) Kuras V. Češi na vlásku. Příručka národního přežívání. Praha: Baronet, 1999. S. 161.

12) MZA. Fond Mezník Jaroslav, JUDr. Značka G 400. Karton 7. Inv. číslo 180. S. 140.

13) Amerikansky Rusky Viestnik. Homestead, PA. September 29, 1938. № 39.

рады – руководящего органа украинского движения в Подкарпатье - на своем заседании в Ужгороде 13 сентября 1938 г. под председательством А. Волошина жаловались на крайне прохладное отношение к ним со стороны руководителей Чехословакии. В частности, они были весьма разочарованы тем, что во время их нахождения в чехословацкой столице они так и не были приняты ни президентом республики Бенешем, ни главой правительства Годжей.¹⁴

Большую роль в организационном оформлении движения за автономию Подкарпатской Руси в 1938 г. сыграл основанный в США известным русинским политиком А. Геровским «Карпато-русский Союз». Представителям «Карпато-русского Союза» удалось объединить русинских депутатов чехословацкого парламента русофильской ориентации, которые на встрече в Ужгороде 6 июня 1938 г. создали «Русский Блок», приняв программу действий за достижение автономии. В условиях нараставшего политического кризиса 21 сентября 1938 г. члены «Русского Блока» в чехословацком парламенте направили правительству Чехословакии декларацию, в которой, напомнив о том, что Подкарпатье было присоединено к ЧСР с условием широкого самоуправления, требовали предоставления Подкарпатской Руси давно обещанной автономии.

Первое автономное правительство Подкарпатской Руси, состоявшее в основном из русофилов, было сформировано и приступило к работе 8 октября 1938 г. Данное правительство возглавил лидер влиятельного в регионе Автономного Земледельческого Союза А. Бродий, один из ведущих русофильских политиков Подкарпатя. «Карпато-русский народ уже имеет автономию. В правительство нашего автономного края вошло больше русских, чем украинцев, - с удовлетворением отмечал 20 октября 1938 г. орган русинской диаспоры в США «Американский Русский Вестник». – Мы шлем этому правительству наши искренние пожелания. Просим их, чтобы они справедливо представляли свой народ и чтобы не запродали его каким-нибудь украинцам».¹⁵ Правительство Бродия стремилось к присоединению к Подкарпатской Руси этнически

14) MZA. Fond Mezník Jaroslav, JUDr. Značka G 400. Karton 7. Inv. číslo 180. S. 24.

15) Amerikansky Russky Viestnik. Homestead, PA. October 20, 1938. № 42.

русинских областей Восточной Словакии, что было неприемлемо как для Братиславы, не желавшей терять часть своей территории, так и для Праги, пытавшейся сохранить Словакию в составе единого государства. Кроме того, правительство Бродия противодействовало действиям украинских националистов на территории Подкарпатской Руси.

Однако уже 26 октября 1938 г. при содействии спецслужб нацистской Германии Бродий был смещён и арестован чехословацкими властями по обвинению в сотрудничестве с Венгрией. В ходе обыска в квартире Бродия были обнаружены крупная сумма венгерской валюты и письмо с обещанием официального Будапешта предоставить ему титул барона после возвращения Подкарпатья в состав Венгрии.¹⁶ Важной причиной ареста Бродия было и недовольство Праги его жесткой позицией в вопросе о присоединении к Подкарпатской Руси этнически русинских областей Восточной Словакии, что вызывало раздражение словацких политических деятелей.

После смещения Бродия главой правительства Подкарпатской Руси стал греко-католический священник и один из лидеров местных украинофилов А. Волошин, пользовавшийся открытым покровительством нацистской Германии. Так, в начале ноября 1938 г. в ходе Венского арбитража министр иностранных дел Германии Риббентроп обещал Волошину широкую политическую и экономическую поддержку германского рейха. Сразу после этого Берлин предоставил правительству Волошина финансовую помощь в размере 100.000 рейхсмарок.¹⁷ Отличительной чертой режима Волошина были его оживлённые контакты с нацистской Германией, которая всячески популяризировалась и восхвалялась в подконтрольной Волошину прессе; «члены кабинета Волошина периодически консультировались с правительством нацистской Германии либо прямо в Берлине, либо посредством созданного в Хусте германского консульства... Казалось, что Подкарпатская Русь стала частью планов нацистской Германии по политической трансформации Центральной и Вос-

16) Švorc P. Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha, 2007. S. 245.

17) Ibidem. S. 248.

точной Европы».¹⁸ По сути, формально входившая в состав Чехословакии Подкарпатская Русь при режиме Волошина явочным порядком выходила из-под контроля Праги, одновременно превращаясь в «руку Берлина» в карпатском регионе. Пропагандистский рупор Волошина газета «Новая свобода» постоянно помещала на своих страницах почтительно-подобострастные пропагандистские материалы о Гитлере и Германии, с явным удовольствием отмечая мощь немецкой армии и рост влияния Германии в Европе.¹⁹ По свидетельству современников, передачи местного радио начинались с неизменных приветствий Гитлеру и «бадьке Волошину».²⁰

Под предлогом противодействия венгерским и польским диверсантам в Подкарпатской Руси резко возросло присутствие в подкарпатском регионе военизированных структур украинских националистов из соседней Галиции, опираясь на которые Волошин проводил агрессивную кампанию украинизации местного русинского населения. Ещё до созыва сейма решением правительства Волошина от 30 декабря 1938 г. наряду с названием «Подкарпатская Русь» было введено второе официальное название «Карпатская Украина», которое стало постоянно использоваться в официальных документах и в прессе. В середине ноября 1938 г. члены военизированной организации «Карпатская Сич», созданной при содействии германских спецслужб, получили официальное разрешение носить униформу; из галицких военных консультантов был сформирован военный штаб сичевиков в г. Хуст, куда переехало правительство Волошина после оккупации Ужгорода и Мукачево Венгрией. В сущности, на территории Подкарпатской Руси создавалось двоевластие, поскольку наряду с действующей чехословацкой администрацией и вооруженными силами (на территории Подкарпатя была расквартирована 12-я чехословацкая стрелковая дивизия), явочным порядком при содействии Волошина и его окружения возникали параллельные силовые структуры украинских националистов.

18) Magocsi P.R. With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest – New York: CEU Press, 2015. P. 274.

19) Нова свобода. 3 січня 1939. Число 2.

20) Krivskij I. Vliv ukrajinských emigrantů na podkarpatorusinskou komunitu // Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus. Sborník z mezinárodní conference v Praze. Praha, 1999. S. 26.

Проводимая режимом Волошина политика насильственной украинизации в регионе, дискриминация русофилов и открытая ориентация на Берлин вызывали категорическое неприятие карпато-русской общественности Чехословакии и Северной Америки. «Украинизация Подкарпатской Руси, произведенная под давлением Германии, далеко не встречает сочувствия в населении Подкарпатья. Оно искони тяготеет к России. Карпатороссы... вовсе не почитают себя украинцами»,²¹ - писал 24 ноября 1938 г. «Американский Русский Вестник», комментируя положение в Подкарпатской Руси.

Сразу после прихода к власти А. Волошина, опиравшегося на военизированные формирования украинских националистов, начал раскручиваться маховик репрессий против его политических оппонентов из числа местных русофилов. Так, 20 ноября 1938 г. по приказу Волошина был создан «лагерь Думен у г. Рахов, который управлялся представителями Карпатской Сечи и в котором находились... местные активисты-русофилы, отказавшиеся принять украинскую ориентацию режима Волошина».²² Режим наибольшего благоприятствования, предоставленный режимом Волошина украинским националистам, вызывал резкое недовольство большинства местного населения и политических партий, настроенных в основном русофильски. Многие партии обращались в Прагу с требованиями сместить Волошина с поста премьера Подкарпатской Руси. Образованная 14 ноября 1938 г. в Хусте Центральная Русская Народная Рада во главе с активистом карпато-русского движения В. Караманом протестовала против насильственной украинизации школ, увольнений русофилов из учебных заведений и жаловалась на «украинский террор» и многочисленные эксцессы со стороны украинских националистов. Не добившись своих целей и столкнувшись с растущими репрессиями по отношению к карпато-русским деятелям, глава Центральной Русской Народной Рады В. Караман был вынужден покинуть Подкарпатскую Русь и переехать в Восточную Словакию, где он стал активно выступать против объединения словацких

21) Amerikansky Russky Viestnik. Homestead, PA. November 24, 1938. № 47.

22) Magocsi P.R. With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest – New York: CEU Press, 2015. P. 276.

русинов с Подкарпатской Русью, в которой набирало силу украинское движение.²³

Русинская пресса США, относившаяся резко негативно к Волошину и к его политике украинизации, отмечала атмосферу всеобщего страха в Подкарпатской Руси. «Русские при встрече молча снимают шляпы и на вопросы отвечают шепотом, оглядываясь. Улицы полны украинскими провокаторами. Во главе всех гимназий ныне украинцы и ... в значительной части из Галиции. Местные украинцы считаются недостаточно радикальными, - писал о положении в Подкарпатской Руси при режиме Волошина хорошо информированный «Американский Русский Вестник». – Первым актом правительства Волошина и Ревая было негласное учреждение концентрационных лагерей. Они... населены русскими людьми всех рангов и классов».²⁴ Тревожная ситуация в Подкарпатской Руси привлекла пристальное внимание Всеамериканского русинского конгресса, состоявшегося в феврале 1939 г. в Нью-Йорке. Участники конгресса осудили террор против карпато-русских крестьян и интеллигенции в Подкарпатской Руси.

Описывая положение в Подкарпатской Руси в это же время, один из лидеров местной коммунистической партии О. Борканюк отмечал в октябре 1939 г., что члены «Карпатской Сичи» начали «страшный террор против антифашистов, прежде всего против коммунистов. В течение нескольких недель оба концентрационных лагеря были переполнены... Мелкобуржуазные «карпато-русские» партии были разгромлены в результате террора, они не смогли перейти на нелегальные методы работы и дать отпор агентуре Гитлера. Лишь одна компартия сумела быстро перейти на нелегальное положение...».²⁵

Для укрепления своих позиций и для окончательного подавления политических оппонентов в преддверии выборов в парламент Подкарпатской Руси 20 января 1929 г. пра-

23) Encyclopedia of Rusyn History and Culture. Revised and Expanded Edition. Edited by P.R. Magocsi and I. Pop. Toronto: University of Toronto Press, 2005. P. 228.

24) Amerikansky Russky Vestnik. Homestead, PA. June 8, 1939. № 23.

25) Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Фонд 495. Опись 71. Дело 742. Л. 19.

вительство Волошина распустило все политические партии, существовавшие в регионе. Официоз Волошина газета «Новая свобода» объясняла данное решение «необходимостью сохранения общественного спокойствия и порядка».²⁶ Сразу после этого по инициативе Волошина была образована новая партия «Украинское национальное объединение» (УНО), которое с самого начала имело тесные связи с германскими спецслужбами и позаимствовало многие элементы идеологии и атрибутики немецких нацистов.

Выборы в парламент (сейм) Подкарпатской Руси прошли 12 февраля 1939 г. Избирательная кампания носила крайне агрессивный и истеричный характер и велась в атмосфере запугивания политических оппонентов и репрессий. Результаты выборов были predeterminedены присутствием вооруженных формирований «Карпатской Сичи», оказывавших постоянное давление на избирателей. «Один Бог на небе, один народ, один избирательный список в Карпатской Украине – список Украинского Национального Объединения. Поэтому каждый украинец в воскресенье 12 февраля голосует за Украинское Национальное Объединение»,²⁷ - категорично провозглашал один из предвыборных лозунгов.

Победителем выборов предсказуемо стало созданное Волошиным и ориентированное на нацистскую Германию УНО, все кандидаты которого оказались избранными в сейм Подкарпатской Руси. «Новая свобода» пафосно оценила итоги выборов как «триумф украинской национальной мысли».²⁸ Если чешская пресса восприняла итоги выборов крайне сдержанно, то средства массовой информации нацистской Германии освещали выборы весьма широко и сочувственно. Глава отделения ООН в Подкарпатской Руси Ю. Химинец с явным удовольствием цитировал нацистскую «Фелькишер Беобахтер», писавшую, что «активное участие в выборах было результатом национального пробуждения украинства».²⁹ Впрочем, реалии были куда прозаичнее. Столь высокий процент голосов, поданных за партию Волошина, объяснялся в пер-

26) Нова свобода. 22 січня 1939. Число 13.

27) Нова свобода. 2 лютого 1939. Число 22.

28) Нова свобода. 14 лютого 1939. Число 32.

29) Химинец Ю. Закарпаття – земля української держави. Ужгород, 1991. С. 58.

вую очередь запугиваниями и фальсификациями, а отнюдь не «национальным пробуждением украинства». Свидетель выборов в сейм Подкарпатья О. Борканюк отмечал, что они проходили в условиях открытого террора со стороны украинских сичевиков, однако даже «несмотря на террор, значительная часть населения явно голосовала против правительства Волошина. Были десятки сёл, где, где украинские фашисты не получили и 20% голосов».³⁰ По словам Борканюка, правительство Волошина «просто сфальсифицировало общие результаты выборов и только таким образом показало 94% голосов».³¹

Итоги выборов в сейм Подкарпатской Руси окончательно подорвали позиции Праги в регионе. Еще до выборов в сейм Подкарпатья Прага предприняла попытку восстановить контроль над ситуацией, введя в январе 1939 г. своего представителя генерала Л. Прхалу, командовавшего чехословацкими войсками в Подкарпатской Руси, в состав правительства Волошина, однако переломить ход событий было уже невозможно. Примечательно, что подконтрольная Волошину печать сразу развязала разнузданную кампанию против назначения Прхалы министром. «Карпатская Украина протестует против назначения чеха-министра. Третий министр должен быть украинцем!»,³² - писал волошиновский официоз, сообщая о демонстрациях протеста против назначения Прхалы и политики Праги в населенных пунктах Подкарпатья. Для оказания давления на Прагу окружение Волошина апеллировало к Германии и к немецкой прессе, которая крайне негативно оценила назначение Прхалы, указывая, в частности, на то, что женой Прхалы была русская.

В ночь на 14 марта под нажимом Берлина словацкий парламент заявил о выходе Словакии из состава федеративной Чехо-Словакии. В это же время вооруженные формирования «Карпатской Сичи» в Подкарпатской Руси начали заранее согласованный с Берлином вооруженный путч, сделав попытку захватить склады с оружием, объекты инфраструктуры, административные учреждения и разоружить полицию

30) РГАСПИ. Фонд 495. Описание 71. Дело 742. Л. 21-22.

31) Там же. Л. 22.

32) Нова свобода. 21січня. 1939. Число 12.

и жандармерию. Сичевикам удалось захватить вокзал, почту и разоружить несколько чехословацких патрулей. Поднятый по тревоге генералом Прхалой Хустский стрелковый полк и части 12-й чехословацкой стрелковой дивизии получили приказ восстановить порядок. На улицы Хуста были выведены легкие танки и артиллерия. В столице Подкарпатской Руси в ночь на 14 марта шли настоящие уличные бои украинских сичевиков с частями чехословацкой армии, в рядах которой служило много карпатских русинов. При поддержке бронетехники чехословацким подразделениям удалось сломить сопротивление сичевиков в хустском отеле «Коруна», где было взято в плен около 50 повстанцев. Помимо Хуста, вооруженные столкновения чехословацкой армии с формированиями «Карпатской Сичи» имели место в Малом Березном, Торуни и других населенных пунктах Подкарпатья. Путч сичевиков был подавлен; число жертв исчислялось сотнями раненых и убитых; основные потери понесли путчисты.³³

Однако ликвидация путча не означала стабилизации положения и восстановления чехословацкого контроля над регионом. В ночь на 14 марта 1939 г., почти одновременно с попыткой вооруженного путча сичевиков, венгерские войска по договоренности с Гитлером перешли новую венгерско-чехословацкую границу на подкарпаторусском участке и начали оккупацию Подкарпатья. Столкнувшись с активным вооруженным сопротивлением подразделений 12-й чехословацкой стрелковой дивизии, личный состав которой в значительной степени состоял из местных русинов, венгры на некоторое время были вынуждены приостановить наступление. В боях с венгерской армией на территории Подкарпатья в марте 1939 г. погибло как минимум 40 чехословацких военнослужащих и около 100-120 было ранено.³⁴ С окончательной ликвидацией Второй чехословацкой республики и с оккупацией чешских земель вермахтом 12-я чехословацкая дивизия прекратила сопротивление. В ходе военных действий 23-24 марта венгерские войска захватили также населенную

33) Borák M. Obrana republiky na Podkarpatské Rusi v letech 1938-1939 // Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus. Sborník z mezinárodní konference v Praze. Praha, 1999. S. 92.

34) Ibidem. S. 40.

русинами часть Восточной Словакии с городами Собрание и Снина. Под давлением Берлина правительство Словакии было вынуждено согласиться с вхождением данных территорий в состав Венгрии.

Накануне венгерской оккупации, когда части 12-й чехословацкой дивизии еще оказывали сопротивление венгерским войскам, 15 марта 1939 г. в Хусте состоялось заседание подкарпатурского сейма, на котором был принят конституционный закон об образовании «независимого государства» под названием «Карпатская Украина» во главе с президентом. Большинство голосов президентом новообразованного государства был избран Августин Волошин. Государственным языком Карпатской Украины был объявлен украинский язык; цветами государственного знамени – синий и желтый; государственным гимном – «Ще не вмерла Украина».

Современные украинские исследователи исключительно высоко оценивают провозглашение Карпатской Украины 15 марта 1939 г., пафосно трактуя это скорее опереточное событие, являвшееся лишь промежуточным звеном «восточноевропейского проекта» Гитлера, как «победу украинской правды за Карпатами, ознаменовавшую консолидацию украинских сил и превращение этнической массы в народ».³⁵ Между тем, символичным выглядит то обстоятельство, что заседание сейма, объявившее о независимости нового государства, оказалось последним, а помпезно провозглашенное на нем государство «Карпатская Украина» - по сути, мертворожденным.

Уже на следующий день после заседания сейма венгерская армия вступила в Хуст, вскоре установив контроль над всей территорией Подкарпатья. Волошин со своим кабинетом бежал из страны в Югославию через территорию Румынии. Просьбы Волошина к Германии вмешаться и не позволить Венгрии оккупировать Карпатскую Украину были проигнорированы Берлином. Консул Германии в Хусте Гофман получил инструкцию германского руководства устно рекомендовать правительству Волошина не оказывать сопротивления наступавшим венгерским войскам.³⁶ Таким образом, Берлин,

35) Мишанич О. Політичне русинство і що за ним. Ужгород, 1993. С. 15.

36) Švorc P. Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha, 2007. S. 250.

сполна использовав оуновцев и режим Волошина для расшатывания и дестабилизации послемюнхенской Чехословакии, без сожаления пожертвовал ими в пользу более важного союзника в лице Венгрии. В награду за труды на благо нацистского рейха Берлин предоставил Волошину возможность жить в протекторате Богемия и Моравия и преподавать в украинском свободном университете в Праге; при этом германские власти неизменно игнорировали все попытки Волошина возобновить в какой-либо форме свою политическую деятельность. Примечательно, что еще в домайданной Украине при президенте Кучме Волошин был удостоен звания «герой Украины»...

Агония послемюнхенской Чехословакии стала одновременно и агонией провозглашенной Волошиным Карпатской Украины, которая изначально оказалась мертворождённым государственным образованием. С марта 1939 г. территория Подкарпатской Руси была полностью оккупирована Венгрией, что завершило двадцатилетний период пребывания Подкарпатя в составе чехословацкого государства.

Известный украинский историк и рафинированный львовский интеллигент Я. Грицак признает, что победа «украинского проекта», являясь результатом взаимодействия ряда факторов и политических движений, не была изначально предопределена, поскольку существовало большое число альтернативных этнокультурных проектов на украинских землях, вероятность реализации которых была достаточно высока.³⁷ Конкретизируя данную мысль Я. Грицака в отношении Подкарпатской Руси, не будет преувеличением констатировать, что окончательное торжество «украинского проекта» в данном регионе в огромной степени являлось результатом действия внешних факторов, заинтересованных в навязывании украинской идентичности местному русинскому населению. Данный процесс достиг своего пика после конференции в Мюнхене, во многом предопределившей приход к власти в Подкарпатской Руси А. Волошина, который, пользуясь прямой поддержкой нацистской Германии и опираясь на вооруженные структуры украинских националистов, проводил репрессивную политику насильственной украинизации местного карпато-русского населения.

37) Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. Київ: Критика, 2004. С. 21.

Литературы

- Amerikansky Russky Viestnik. Homestead, PA. September 29, 1938. № 39.
- Borák M. Obrana republiky na Podkarpatské Rusi v letech 1938-1939 // Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus. Sborník z mezinárodní konference v Praze. Praha, 1999. S. 92.
- Год кризиса. 1938-1939. Документы и материалы. Т. 1. Москва, 1991. С. 45.
- Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. Київ: Критика, 2004. С. 21.
- Документы и материалы кануна Второй мировой войны. Том I. Ноябрь 1937-1938 гг.
- Encyclopedia of Rusyn History and Culture. Revised and Expanded Edition. Edited by P.R. Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Фонд 495. Опись 71. Дело 742. Л. 19.
- Крамарж К. В защиту славянской политики. Прага-Париж, 1927. С. 118. Krivskij I. Vliv ukrajinských emigrantů na podkarpatorusinskou komunitu // Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus. Sborník z mezinárodní conference v Praze. Praha, 1999. S. 26.
- Kuras V. Češi na vlásku. Příručka národního přežívání. Praha: Baronet, 1999. S. 161.
- Magocsi P.R. With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest – New York: CEU Press, 2015. P. 274.
- Мишанич О. Політичне русинство і що за ним. Ужгород, 1993. С. 15.
- Moravský zemský archiv v Brně (MZA). Fond Mezník Jaroslav, JUDr. Značka G 400. Karton 7. Inv. číslo 180. S. 67.
- Москва: Государственное издательство политической литературы, 1948. С. 15.
- MZA. Fond Mezník Jaroslav, JUDr. Značka G 400. Karton 7. Inv. číslo 180. S. 140.
- Нова свобода. 3 січня 1939. Число 2.
- Нова свобода. 22 січня 1939. Число 13.
- Нова свобода. 2 лютого 1939. Число 22.
- Нова свобода. 14 лютого 1939. Число 32.
- Нова свобода. 21 січня. 1939. Число 12.

Peroutka F. Budování státu. 1918-1923. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1998. S. 369

Polišenský J.V. History of Czechoslovakia in Outline. Praha: Bohemia International, 1991. S. 118.

РГАСПИ. Фонд 495. Опись 71. Дело 742. Л. 21-22.

Химинец Ю. Закарпаття – земля української держави. Ужгород, 1991. С. 58.

Švorc P. Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha, 2007. S. 245.

■
* Овај рад је примљен 11. октобра 2018. године, а прихваћен за штампу на сас-
танку Редакције 23. новембра 2018. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ПРИКАЗИ

Урош Шуваковић

КОМИНТЕРНА: БУРНИ ДОГАЂАЈИ

ПО СФРЈ И СРБИЈУ 193-198

Дубравка Стајић

РАДНИЧКИ ШТРАЈКОВИ И ТРАНЗИЦИЈА У СРБИЈИ ОД

1990. ДО 2015..... 199-205

УДК 327.323.3(497.1)''1919/1943''
(049.3)

DOI: [https://doi.org/10.22182/
ni.3222018.11](https://doi.org/10.22182/ni.3222018.11)

Урош Шуваковић

Душан Чкребић,
Коминтерна: бурни
догађаји по СФРЈ и
Србију,
Завод за уџбенике,
Београд, 2018, 264 стр.

Књига Душана Чкребића
(р. 1927. у Нишу), *Коминтер-*

на: бурни догађаји по СФРЈ и Србију, представља значајан допринос нашој савременој политичкој историји, али можда и још значајнији допринос *политичкој социологији*. Њен значај је тим већи што долази из пера последњег живог, и уједно највишег комунистичког функционера Србије и СФРЈ, и то из периода док је Тито био жив.

Из своје генерације, па чак и међу онима који су били нешто млађи од њега, он је био најшколованији међу српским комунистичким функционерима и, извесно спада међу највеће интелектуалце између српских руководилаца из периода 1945-1990. Својом дуговечношћу данас је заправо последњи сведок историје југословенског и српског комунизма и фаза кроз које је он пролазио¹.

Душан Чкребић није био обичан сапутник комунизма. Потекао је из социјалног миљеа сиромашне занатске породице, да би током Другог светског рата био добро-

1) Наравно, никако не заборављамо др Борисава Јовића (р. 1928, Никшић, Баточина). Он је, међутим, врхунац политичке каријере достигао као председник Председништва СФРЈ (1990-1991), када је СФРЈ бројала своје последње дане. Сем тога, Јовић је био и политичар с почетка обнове вишепартизма у Србији, док се Чкребић након обнове вишестраначја повукао са свих функција. Приступио је 1990. Социјалистичкој партији Србије (СПС), али је убрзо напустио њено чланство. У том смислу, њих двојица, иако сличних година, су актери различитих периода југословенске (и српске) историје.

вољац на Сремском фронту и одликован Орденом за храброст². У Републици Србији обављао је највише функције тога доба: председник Привредне коморе Србије, Председник републичког Извршног већа (Владе Србије) 1974-1978, а у периоду 1978-1982 председник Скупштине Србије. Председника ЦК СК Србије 1982-1984, а председник Председништва Србије 1984-1986³. године. На нивоу федерације, био је члан ЦК СКЈ-а од 1982. до 1990, а Председништва ЦК СКЈ-а од 1982. до 1984. и од 1986. до јуна 1990.

Завод за уцбенике се одлу-

чио да ову књигу објави зато што она представља покушај пружања објашњења за многе данашње историјске догађаје и ситуације, на основу анализе прошлости, ранијих догађаја, чији је актер у периоду од око четири деценије, био и сам Душан Чкребић⁴. То значи да је књига заснована на примени анализе доступне грађе, али и на посматрању са учествовањем, посебно у неким од ситуација кави су били догађаји у вези са уставним амандманима 1971, тзв. *Плавом књигом*, Уставом из 1974, *Меморандумом САНУ* итд. Овде имамо прилике да сазнамо не само фак-

- 2) Ово сведочи о томе да ипак није сва српска омладина на силу терана у изгинуће на Сремском фронту, како то тврди Вук Драшковић
- 3) У периоду његовог вршења најодговорнијих функција у Србији, изграђен је аутопут Београд—Баточина (115км), завршена је изградња пруге Београд—Бар и Чачак—Пожега, окончани су радови на каналу Дунав—Тиса—Дунав, основан је Универзитет у Крагујевцу и Педагошко-технички факултет у Чачку, у Београду је изграђен Сава-центар. Отпочела је изградња Клиничког центра Србије у Београду, донета је одлука за почетак изградње ТЕ НИКОЛА ТЕСЛА Б снаге 2 x 620 MW, и ХЕ ЂЕРДАП II, пуштена је у рад сателитска станица у Приликама код Ивањице, изграђен мост на Дунаву Смедерево-Ковин и мост на Морави на путу за Пожаревац, отворен је у Колубарском угљеном басену угљенокоп Тамнава. Јуна 1984. године, као председник Председништва СР Србије, потписао је акт о одобрењу наставак градње храма Светог Саве на Врачару, због чега је одликован Орденом светог Саве Првог реда. Треба рећи, да је пре Чкребићеве одлуке патријарх Герман 86 пута писао захтев тадашњим властима да дозволе наставак на изградњи Храма.
- 4) После напуштања политике, Чкребић се посветио писању мемоарских и публицистичких дела. Објавио је, осим последње књиге коју овде представљамо, још седам књига, и то: *Запис на песку*, Београд 1995; *Између памћења и заорава*, Нови Сад 2007; *Живот. Политика. Коментари*, Београд 2008; *Поглед искоса*, 2009; *Коча Поповић – дубока људска тајна*, (три издања — прво 2011, друго проширено 2012. и треће 2017) и *Људи и догађаји*, Београд 2013. година. Свака од њих појединачно, и све оне скупа, представљају значајан допринос разумевању политичкох прилика и понашања политичких личности у времену социјалистичке Југославије.

те, већ и запажања учесника, нијансе у политичким ставовима тадашњих политичких функционера, суштинске разлике које су између њих постојале, односе снага у тадашњем српском и југословенском руководству итд. Неки ликови који су нам чак недавно са таласа РТС били представљани као велики реформатори - попут Ивана Стамболића - овом књигом су разобличени, како њихова улога у погледу на напад на недовршени Меморандум САНУ, тако и покушај да се представе као људи који су хтели неки споразум са покрајинама о њиховом статусу у Србији, али је Слободан Милошевић VIII седницом ЦК СКС то спречио. Чкребић сведочи да је било нешто другачије. Али, док указује да су Стамболићеве оцене Меморандума биле неодмерене, једнако тако указује на то да је Драгиша Буца Павловић - додуше по партијским кулоарима Градског комитета, мимо званичних седница - говорио о томе како опасност Меморандума лежи у томе што је он "95% тачан". Чкребић посебно указује на прецизну економску анализу

положаја Србије коју је извео академик Коста Михаиловић, и доноси свој завршни суд: "У међувремену, Србија је постала самостална држава, па Меморандум као докуменат само може да послужи као добар пример ангажовања научне институције на актуелним проблемима своје земље. Меморандум је изгубио практичну, употребну вредност јер Југославија више не постоји, а добио историјску, јер се односио на време када се политика према Србији а и њен однос према другима у Југославији могла и морала мењати" (Чкребић, 218, стр. 228). Наравно, ово ме претходи цео историјат политичке акције око Меморандума - који Чкребић заправо сматра наставком Плаве књиге - укључујући и покушаје да се он злоупотреби у хашким оптужбама против Србије и председника Слободана Милошевића.

Претходно питање које ће већина читалаца овог осврта поставити јесте: какве све ово везе има са Коминтерном. Основна теза коју заступа Чкребић - а морам да подсетим да исту тезу заступа и др Борисав Јовић⁵ - јесте

5) В. Борисав Јовић, *Како су Срби изгубили XX век*, Службени гласник, Београд, 2016.

да је од почетка Коминтерна водила антисрпску политику, оптужујући Србе за хегемонију у првој Југославији и да је та политика у односу на Србију настављена и током друге Југославије. Чак су и Коминтернини кадрови - Тито као најистакнутији, али и нпр. Иван Стево Крајачић, Копинич и др. на сцени. Чкребић сматра да се Кардељ послужио Крајачићем како би убедио Тита да пристане на конфедерализацију Југославије учињену Уставом из 1974. Рецензент ове монографије, академик проф. др Љубодраг Димић указује како: “У хронолошкој вертикали дугој готово један век, Аутор настоји да прати три историјска тока која се преплићу и међусобно утичу један на други— дугоопстајуће идеје и конкретну праксу Коминтерне према југословенској држави и српском народу, њен директни утицај на живот југословенске државе у

међуратном периоду и дешавања у Другом светском рату и инерцију утицаја које та институција посредно, али у континуитету врши и у времену када је више званично нема и деценијама удаљеним од година њеног постојања”.

О уставно-правном положају Србије након амандмана из 1971. Чкребић пише опширно и детаљно. Указује да су у српском руководству постојале бар две струје: једна , у којој су били Милош Минић, Латинка Перовић, Коча Поповић, Марко Никезић и још неки, а који су сматрали да се косовски Албанци не могу подвести под идентитет Србије, већ само Југославије. Други су сматрали да покрајине морају остати у Србији, указујући да њихово положај у односу према Србији не може да буде суперординирајући⁶. Та српска неслога је и довела да потпуно пропадне рад на Плавој књизи, за коју је за-

6) Чкребић овде директно полемише са ставовима Латинке Перовић изнетим у њеној књизин *Доминантна и нежељена елита* (Перовић, 2015). Наиме, Перовић износи став да би “препуштање Косова Србији” поставили најпре питање пристанка Албанаца, као већине на Косову на то, и друго може ли Србија да издржи бригу о свеукупном развоју толиког подручја као што је КиМ. Одговарајући на ово друго питање, Чкребић указује да је “ова друга опција измишљена јер нико није доводио у питање обавезу свих република и покрајина у развоју неразвијених подручја. Говорило се само о модалитетима те помоћи и њеној видини. *Упут се може рећи да је Србија издвајала за неразвијене између 37 и 40% од укупних средстава, управо колико су КиМ из савезног Фонда годишње и добијале*” (Чкребић, 2018, стр. 184, нагласио У.Ш.).

мисао била да укаже на не-одрживост уставно-правног положаја Србије у тадашњој СФРЈ. Тадашње српско руководство није имало снаге да се Титу супротстави, иако је имало прегршт аргумената за то. Тако је дошло до стварања системских, уставних претпоставки за разбијање Југославије, које су садржане у Уставу СФРЈ из 1974. којим је створена “једна бенигна и немоћна Федерација република и покрајина, које су располагале свака понаособ пуним сувренитетом и делимично прикривеним, али реалним и скоро пуним својством самосталних држава” (Чкребић, 2018, стр. 262). Иначе, брига за статус Србије у Југославији - коминтерновски или онај равноправан са другим југословенским републикама - представља црвену нит која се провлачи кроз читаву ову књигу. Осим тога, књига је врло важна са аспекта односа у погледу данашње ситуације на Косову и Метохији, јер се и у њој налаза податци о улагањима Србије у развој јужне српске покрајине, али и о томе како су покрајински

функционери Срби успешно били коришћени као оруђе у рукама оних који су били против Србије. У Војводини су аутономаши били претежно Срби, док су на Космету са захтевима албанских комунистичких функционера који су водили сепаратизму солидарност опет изражавали косовски српски комунистички функционери. И северна и јужна српска покрајина су заправо стално чиниле коалицију са Хрватском и Словенијом, а против Србије, готово приликом свих гласања у савезним институцијама. То је и сам Чкребић осетио на својој кожи на 17. седници ЦК СКЈ 1988⁷.

Оно што се запажа као мотив за писање књиге, из кога се попут неког плетива извучило мноштво података који су ткали слику друштвених и политичких односа у социјалистичко Југославији и социјалистичкој Србији - и што представља једну поруку Душана Чкребића генерацијама које долазе, јесте можда неко његово кајање, “трижа савести”, што није успео да

7) На нестатутарном гласању о поверењу члановима Председништва ЦК СКЈ које је организовао Стипе Шувар, једино њему није изгласано поверење, а што је потом потакло Васиља Тупурковског да то објасни деловањем тзв. непринципијелне коалиције у ЦК СКЈ. Чкребић је поднео оставку, али ју је на интервенцију Слободана Милошевића повукао.

издејствује рехабилитацију својих партијских другова који су неоправдано страдали у фракцијским борбама у Совјетском Савезу за власт у КПЈ, а од којих већину КПЈ/СКЈ никада није рехабилитовала. Међу том већином су, нпр. др Сима Марковић, оснивач СРПЈ (к) и Петко Милетић, шпански борац и главни конкурент Титу за место генералног секретара КПЈ. Марковића је рехабилитовала КПСС, али КПЈ/СКЈ никада, уз образложење Извршног бироа како их наша партија није ни осудила, па не може ни да их рехабилитује. Пишући посвету ове књиге која гласи:

“свим револуционарима КПЈ и њиховим унесрећеним породицама, који су се борили за велике идеје социјалне правде и једнакост међу људима, а који су били ликвидирани од бољшевичке и Коминтернине руке. Нажалост, од стране КПЈ-СКЈ

само су делимично били рехабилитовани”

Душан Чкребић је покушао да исправи - колико је то у његовој моћи - историјску неправду која им је, већини, нанета. Таквим својим поступком он показује не само свој однос према овим појединцима, већ прихвата и део одговорности због чега до тога није у неком тренутку дошло.

Литература

Јовић Борисав, *Како су Срби изгубили XX век*. Службени гласник, Београд, 2016.

Перовић Латинка, *Доминантна и нежељена елита: белешке о интелектуалној и политичкој елити у Србији (XX-XXI век)*. Дан Граф, Београд; Радио-телевизија Војводине, Нови Сад, 2015.

Чкребић Душан, *Коминтерна: бурни догађаји и њихове последице по СФРЈ и Србију*. Завод за уџбенике, Београд, 2018.

УДК 316.334.2(497.11)“1990/2015
”(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/ni.3222018.12>

Дубравка Стајић
*Виши научни сарадник
у пензији*

Нада Новаковић,
*Раднички штрајкови и
транзиција у Србији од
1990. до 2015. године.*
Институт друштвених
наука и Фондација Роза
Луксембург, Београд,
2018, 400 стр.

Недавно је у заједничком издању Института друштвених наука у Београду и Фондације „Роза Луксембург“

објављена књига социолога Наде Новаковић „Раднички штрајкови и транзиција у Србији од 1990. до 2015. године“. Ова обимна монографија од 400 страна је ван сумње истраживања које завређује пажњу јавности. Предмет истраживања, како вертикалног тако и хоризонталног је радничка класа Србије у транзицији. Колико нам је познато, не само земље у окружењу већ и остале бивше социјалистичке земље нису организовале и подржале овакво истраживање. Ауторка је обухватила све најважније штрајкове привредних грана и ванпривреде, започињући своје истраживање историјатом непризнатих штрајкова у социјалистичкој Југославији. Наиме из идеолошких разлога штрајкови су прикривени, или у деценији пред распад државе називани „обуставама рада“. Истраживање обухвата период од почетка распада Југославије и ратова до 2000. године, да би посебна пажња била посвећена штрајковима у периоду приватизације, после 2000. године.

Ауторка је применила више метода истраживања: социолошку анализу, статистички метод, емпиријско теренско

истраживање које је обавила у компанији U.S. Steel (Sartid) и електропривреди Србије, анализу секундарних извора ко што је синдикална штампа, методу интервјуа. Теоријско – емпиријско истраживање имало је за циљ да покаже реални статус радничке класе „ која је организовањем штрајкова изражавала своје незадовољство примењеним моделом транзиције и приватизације“ (стр. 269). Ауторка сматра да друштво које је производ такве трансформације из социјализма у капитализам припада периферији светског капиталистичког система. Штрајкови су показатељ сукоба друштвених интереса. Истовремено се показује и ниво свести радничке класе, за коју ауторка сматра да је у оба система – социјализму и садашњем капитализму- остала“ класа по себи“, користећи Маркову терминологију, односно да није остварила свој пуни друштвени интерес.

Књигу чине осам поглавља у којима се доказује основна хипотеза – да су штрајкови радника системски детерминисани.

У првом поглављу „ Промене социо-економске структуре становништва Србије од 1990. до 2015. године“

разматрају се економски статус појединих друштвених група, као и демографски показатељ о становништву Србије. Снажно изражен тренд миграција и емиграције домаћег становништва у треће земље обележио је период од 1990. до 2000. године, али се није зауставио ни после политичких промена 2000. године, при чему је утицај ових кретања обележио и свет рада. Промене становништва су узајамно условљене повезаношћу социо-економских структура и привредног развоја. Основни демографски тренд је депопулација становништва, са негативним природним прираштајем становништва, ниском стопом фертилитета и порастом морталитета. Становништво Србије већ више деценија стари, те је Србија сврстана међу прве европске државе по старости становништва. Активно односно радно способно становништво старости од 15 до 65 година није довољно запослено, незапосленост повратно утиче на емиграцију, посебно младих стручњака, који трајно напуштају земљу и насељавају је у Европској Унији, САД и другим развијеним земљама. Ауторка наглашава да се

динамика запослености спорије мењала у периоду санкција, запосленост је спорије опадала од продуктивности рада. Спори привредни раст може се доказати податком да је запосленост у Србији у периоду 1990. – 2015. порасла за 7%, односно 158.000 лица, само у периоду од 2008. до 2012. године без посла је остало 220.000 лица. Неједнакост на тржишту рада је изражена између мушкараца и жена, у корист мушкараца. Последице незапослености постоје од нивоа породице, преко генерацијског, локалног и глобалног нивоа. Незапосленост је спречавала младе генерације да се осамостале, утицала је на јачање друштвених сукоба. У привреди се одвијао суштински, најважнији процес – промена основног својинског односа, друштвена својина се претварала у приватну. Овај процес је предмет истраживања у другом поглављу „Транзиција у Србији : субјекти, динамика и резултати“.

У овом поглављу предмет истраживања су субјекти транзиције. У првом поглављу ауторка даје преглед транзиције у свету, суштину неолибералне економске доктрине преточене у

конкретну праксу, док у другом делу поглавља посматра тај процес у нашем друштву. Најопштије схваћено, транзиција је процес настајања нове капиталистичке класе и настајања радничке класе. Предмет ауторкине анализе су односи економске и политичке моћи различитих класа, које показује низом података, табелама и статистичким подацима. Наведени су и ставови различитих аутора о транзицији, од Џозефа Стиглица до домаћих економиста, који су износили различите оцене о овом процесу. Специфичност домаће транзиције јесте блокада свих промена у првој деценији њеног настанка, због ратова на тлу бивше Југославије и санкције Уједињених нација против СР Југославије. Због тога је дошло до економских дисторзија, које су добиле драматичан карактер после бомбардовања у пролеће 1999. године. Ауторка износи тезу да је транзиција процес са неизвесним исходом, јер историјски није постојао процес повратка на стари, раније постојећи систем. Неолиберални капитализам није идентичан ни са капитализмом пре Другог светског рата, то је „донео бројне проблеме, са којима се

друштво није раније уопште срело“ (стр.275). Промене су бесповратне, јер је престала да постоји друштвена своина као правна категорија, што је и основ стварања нових друштвених неједнакости, истовремено она оцењује да је у периоду транзиције степен развоја друштвенији од друштва у периоду социјализма. Овај налаз има кардиналну вредност за предвиђање даљег развоја српског друштва. У транзицији је радничка класа готово настала, већина сељаштва је осиромашила, као и делови средње класе. Фрагментација радничке класе је предмет трећег поглавља „ Радничка класа Србије: од владајуће класе до класе у нестајању.“

Фрагментација је системског карактера, спровођена кроз нови правни систем, нове институције цивилног друштва, законодавство и јавну управу, који су омогућили да нестане основни својски облик друштва, а са њим и друштвени положај радничке класе. У овом делу истраживања коришћени су упоредни подаци других земаља у транзицији и земаља Европске Уније, јер структура радничке класе није истраживана дуже од 25 година.

Четврто поглавље „ Радничка класа и приватизација у Србији у периоду 1990 – 2005. године“ даље прецизира поставке изнете у трећем поглављу. Набрајају се различити модели приватизације – акционарски деведесетих година, тендерска и аукцијска по основу закона о приватизацији из 2001. године. Према званичним подацима агенције за приватизацију у Србији, од 2002. до 2014. године приватизовано је 4.065 предузећа, са 333.016 запослених. Поништена је свака трећа приватизација.

Као процес дугог трајања, транзиција је довела до још једног битног процеса, то је деиндустријализација. У протеклом периоду од завршетка овог истраживања, донекле се обнављају мала и средња предузећа, али штета нанета приватизацијом је огромна не само у материјалном већ и структурном погледу. Опоравак је мали у односу на масу незапослених и бруто друштвени производ пре транзиције. Најбољи доказ је податак: физички обим производње у Србији 2008. године био је на нивоу 1955. године. Упоредо са убрзавањем приватизације, расло је сиромаштво, како радничке тако и других друштвених група.

У петом поглављу „Синдикат и приватизација у Србији у периоду 1990 – 2015. године“ ауторка је сузила предмет истраживања на синдикате, као организације чији је основни смисао постојања жаштита интереса радничке класе. Од њих су запослени очекивали заштиту својих права и интереса. Показало се да и „државни“ и „опозициони“ синдикати својим прихватањем приватизације ко друштвене нужности, препуштају раднике њиховим класним противницима – новим власницима предузећа и агенцији за приватизацију. У тексту су сликовито представљене борба за власт унутар самих синдиката, вертикална раслојеност синдикалних организација, подела радника у истом предузећу између више синдикалних организација. За раднике је био најтежи сукоб између централа синдиката и основних организација у предузећима, са супротним ставовим о приватизацији конкретног предузећа, а поменуте слабости су се јавно испољиле у штрајковима радника.

Начин на који су синдикати настали и њихова блискост са политичким странкама спречавали су их да штите аутентичне интересе радника, истиче Нада Новаковић.

Ту тезу доказала је емпиријским истраживањима у предузећима „U.S. Steel“ у Смедереву и Јавном предузећу „Електропривреда Србије“ . Основна хипотеза ауторке је следећа: „(да су) синдикати у Србији у периоду 1990–2015. године системски (кроз законе о приватизацији, раду и привредним друштвима) организовани“ (стр.284). Формално су постали социјални партнери послодавцима и држави. Номинално, држава је требало да створи само преговарачки и демократски амбијент у коме ће социјални партнери решавати своје спорове. Реално, на пример и неажурности Социјалног савета Србије, као тела састављеног од представника све три стране, држава је показала да је на страни послодавца. Заједнички став послодавца и синдикалног руководства је: друштвена својина је неефикасна. О питањима које услове треба створити да би приватна својина била ефикасна, а не генератор заосталости, није се расправљало ни у раду Социјалног савета, нити у социјалном дијалогу на било ком нивоу друштва.

Предмет шестог поглавља су „ штрајкови у Србији од 1991. до 2000. године“ , од-

носно најважнији узроци, поводи и последице штрајкова. Особеност ових штрајкова је њихов јавни карактер: одвијали су се на трговима и кроз јавне демонстрације радника. Највише су штрајковали запослени у најсиромашнијим гранама индустрије – текстилној и металској индустрији, које су прве биле жртве ратова и као такве губиле тржишта и пословне партнере. Узроци штрајкова биле су неисплаћене зараде, новац за превоз на посао, за пакете са храном и средствима за хигијену, док је после 2000. године штрајк често био средство заштите имовине предузећа. Успех штрајкова зависио је од важности предузећа за актуелну власт. У деценији убрзане приватизације постојала су два таласа штрајкова: први од 2003 до 2004. године и други 2009 – 2010. године. У оба таласа како ауторка оцењује, није остварена емпиријска класна свест радничке класе, што је резултирало приватизацијама на штету запослених. Најчешћи узроци штрајкова у овој деценији били су 1) исплата зарада, 2) заостала средства за топле оброке, 3) неисплаћене дневнице и путни трошкови, 4) захтев

да буду изузети од мере замрзавања зарада, 5) захтев за бољим условима рада упућен држави, 6) закључење појединачних колективних уговора, односно уговора на нивоу једног предузећа, 7) захтев упућен држави да одржи обећања о исплати зарада радницима и дугова предузећа како оно не би дошло у поступак стечаја. Нада Новковић истиче „ да је држава попустила само када је на то била принуђена“ (стр.288).

Посебно занимљив случај протеста ауторка је забележила на терену 2003. године. Запослени су били задовољни што „U.S.Steel Serbia“ не отпушта већину запослених, али нова пословна организација, са низом менаџерских нивоа управљања између њих и послодавца, оставила их је без икаквих информација о условима пословања. Запослени су захтевали закључење појединачног колективног уговора, којим би се прецизирали сви услови рада и систематизација послова, на шта послодавац није дао никакав одговор. Тада су запослени прибегли иновативном и јединственом облику протеста – сахрани социјалног дијалога. Истесали су велики дрвени крст, на пречки где се

ставља име покојнијка зале-пили су бели папир на ком је крупним словима писало СО-ЦИЈАЛНИ ДИЈАЛОГ. Крст су поболи у кругу фабрике, донбели су пескаоницу у којој су палили свеће, а позвани православни свештеник одржао је опело по свим канонима православне цркве. Сцве то посматрали су и снимали кроз ограду предузећа бројни новинари. Овај перформанс није најхрабрији, али је најбоље осмишљен протест обесправљених радника, који заслужује да уђе у историју српског синдикалног покрета.

У осмом поглављу предмет анализе су штрајкови на крају транзиције. Специфичност ових штрајкова је место организовања – блокаде саобраћајница. Држава је била посебно неправична према инвалидима рада, који су данима штрајковали глађу ради решења свог статуса. Дозвољавала је да нови власници пљачкају предузећа, обрачунавају се са синдикалним руководством у предузећима, одбијала је раскид уговора са несавесним новим власницима који нису остварили минимум обавеза из купопродајног уговора-

капитализацији предузећа и обнављање производње.

Ауторка закључује своју књигу оценом да је транзиција произвела „ гладног и вишеструког угроженог радника“ (стр.290.).

Монографија Наде Новаковић заслужује озбиљну пажњу научне и политичке јавности. Објективност која се подразумева у научном приступу, у неким формулацијама уступила је место утицају емоција. Ауторка је иуспољила снажну емпатију према губитницима транзиције, што ће јој створити тешкоће у научној заједници којој припад. Наиме, већина домаћих социолога који се баве структурним истраживањима, још пре две деценије прихватили су неолибералну парадигму као неупитни оквир, вредносни и методолошки генератор својих истраживања. Но и такво предвиђање не умањује велики значај овог дела – богатством података, упоредним анализама и налазима у синдикалној периодици, ауторка је показала шта је суштина јединственог процеса транзиције / прелаза из социјализма у капитализам.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Национални интерес* прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту Times New Roman, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносити командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту *Times New Roman*, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**
 - Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
- **приликом навођења чланака из часописа:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година издавања и број стране.
 - **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.
- **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**
 - Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.
 - **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.
- **приликом навођења извора са Интернета (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):**
 - Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.
 - **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013
- **приликом навођења архивске грађе:**
 - мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.
- **приликом навођења прописа/закона:**
 - Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.
 - **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.
- **приликом навођења публикација у новинама:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања
 - **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчиллов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.
- **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:**
 - Исто, број стране
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54. Исто, стр. 55
- **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:**
 - Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав. дело, стр. 54.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима политиколошке тематике.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, www.nacionalniinteres.rs.

Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@nacionalniinteres.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес: часопис за национална и државна питања = National interest: Magazine for National and State Issues/главни уредник Милош Кнежевић: одговорни уредник Живојин Ђурић. - год. 4, бр. 4 (2005) Београд (Савски трг 7а); Институт за политичке студије, 2005 - (Београд: Viograf). - 24 цм
Три пута годишње - Другачије повезане серијске публикације: Национални интерес (CD-ROM)=ISSN 1452-2152 ISSN 18204996=Национални интерес (Штампано изд.) COBISS.SR-ID 125448460